

HRVATSKA 2016-2020

TRI SCENARIJA ZA BUDUCNOST

Izazovi, prioriteti i propuštene šanse

Sudjeluju: Darko HORVATIN, Marijana IVANOV, Drago KOJIĆ,
Hrvoje LOVREC, Ivan MILOLOŽA, Damir NOVOTNY, Đuro NJAVRO,
Biserka PRODIĆ, Branko ROGLIĆ, Guste SANTINI, Zdeslav ŠANTIĆ

listopad 2016.
godina 6, broj 3

Pismo glavnog urednika 5

U FOKUSU

(NE)GOSTOLJUBIVOST
Turisti ugrožavaju međunarodni turizam
Hrvoje Lovrec 7

GLOBALNA KORUPCIJA
Mala deva u Kazahstanu
Darko Horvatin 12

STATISTIČKI ALARM
Kineska ekspanzija unatoč statističkim greškama
Drago Kojić 16

PRODUKTIVNOST
Kako su „nestali“ bilijuni dolara?
Biserka Prodić 20

NEJEDNAKOST
Globalna u padu – lokalna u porastu
Darko Horvatin 23

TRENDOVI

BANKARSTVO

Prijeteće posljedice pogrešne strategije

27

OBRAZOVANJE

Jezuitska pouka za multinacionalne kompanije

31

VIJETNAM

Novi azijski tigar

33

NAGRAĐIVANJE MENADŽERA

Sramežljivost u nagrađivanju – kočnica japanskog prosperiteta

36

GRČKA

Turizam opet motor privrede

39

Tema broja: HRVATSKA 2016. – 2020.

MAKROEKONOMSKI IZAZOVI

Oporavak koji ulijeva optimizam

Zdeslav Šantić

41

IZBORNI STRANAČKI PROGRAMI

Ostvarivi ciljevi ili liste lijepih želja?

Marijana Ivanov

50

U EUROPSKOM EKONOMSKOM MOTRIŠTU

Kako održati novozapočeti ciklus rasta?

Damir Novotny

56

ARGUMENTI ZA FORMIRANJE AGROBANKE

Povoljniji uvjeti za financiranje poljoprivrednika

Đuro Njavro

62

PODUZETNIČKA KLIMA

Prioritet je ekonomska ravnoteža

Branko Roglić

66

KLASA OPTIMIST

Snažniji izvoz za zdrav ekonomski rast

Guste Santini

68

GDJE SMO I ŠTO NAS OČEKUJE

Izvozni dometi i izazovi

Ivan Miloloža

72

ISTRAŽIVANJA

ARAPSKA MLADEŽ

Ekspres-Ionac besperspektivne nezaposlenosti 77

RELIGIJA I ETIKA NA RADNOM MJESTU

Raspelom protiv (opakih) šefova 80

REFLEKTOR

PUKOTINE U ZGRADI

Hoće li moderna informatička tehnologija srušiti kapitalizam
Priredio Drago Kojić 83

SIGNALI

JAVNE KOMPANIJE

Obveznice s negativnim prinosom 93

BDP

Ekonomska snaga (bez) prijestolnica 94

STATISTIKE

Razmjeri globalne bijede 95

PROMJENE

Zemlje sa ženama - liderima 96

NOVE KNJIGE

Što ćemo bez teorije tržišta? 97

Globalni nostalgični pesimizam 99

Tamna strana Olimpijskih igara

Priredio Drago Kojić 102

Slabija opcije nije uvijek grješka 104

INDIKATORI

Olimpijski gubitnici	105
Istočnoeuropska demografija	106
(Ne)povjerenje prema institucijama	106
SAD: Muški brakovi dohodovni rekorderi	107
(Bez)gotovinsko plaćanje	107
U Rusiji deflacija - prvi put nakon pet godina	108
Miris baruta	108

Srlja li Hrvatska u beznađe?

Hrvatsku je zahvatila ozbiljna apatija i to u svim segmentima društva. Usprkos izlazu iz krize osjeća se gorak okus. BDP je lani unatoč porastu bio manji za 11 posto, industrijska proizvodnja manja za 14,6 posto i ukupna zaposlenost 12,4 posto u odnosu na predkriznu 2008. Uz to, u stečaj odlazi sve veći broj trgovačkih društava, inozemni i unutarnji dug predstavlja trajnu opasnost za stabilnost, a povećava se broj potpuno osiromašenih stanovnika.

Kamo to srlja Hrvatska? Zar je beznađe naša istinska sudbina?

Postojeći resursi i ukupni prirodni i gospodarski potencijali govore da stvari ne bi trebalo postavljati na taj način. Postoji jasna formula koja je gotovo sigurna dobitna kombinacija, ali ona očito u Hrvatskoj ne dolazi do izražaja.

Ostvarivanje i održavanje viših stopa gospodarskog rasta moguće je: Hrvatska se treba (konačno) preorijentirati prema modelu rasta koji se temelji na produktivnosti i izvozu. Hrvatska treba povećati i produktivnost kapitala i radne snage, produbiti trgovinsku integraciju i promicati inovacije. Sve ozbiljne analize, naime, potvrđuju da samo visoke stope rasta BDP-a, veća zaposlenost i povećani izvozni rezultati osiguravaju našu bolju budućnost.

Četiri sudbinske strategije

Zapitali smo naše suradnike kako vide Hrvatsku 2020. Dio odgovora može se naći u njihovim tekstovima. Ipak, upozoravamo na **četiri strategije gospodarske politike koje su primjerene ukupnim nastojanjima da se stanje u hrvatskom društvu promijeni**. Potvrdu takvih razmišljanja dobivamo u jednom od posljednjih izvješća EU-a gdje se taksativno navodi kako Hrvatska može održati i ubrzati rast u narednim desetljećima. To su:

- povećanje doprinosa radne snage kroz povećanje sudjelovanja stanovništva u radnoj snazi i smanjenje nezaposlenosti;

- povećanje ukupne faktorske produktivnosti;
- produblјivanje trgovinske integracije;
- promicanje inovacija.

Te četiri gospodarske strategije polučile bi različite pomake u smislu većeg gospodarskog rasta.

Povećanje zaposlenosti: Reforme tržišta rada i obrazovanje. Važno je smanjiti neusklađenost raspoloživih kvalifikacija s potrebama tržišta rada kroz jačanje sposobnosti odgovaranja strukovnog obrazovanja i tercijarnog obrazovnog sustava na potrebe tržišta rada.

Povećanje produktivnosti: „Kreativna destrukcija“ i ulagačka klima. Veća produktivnost u hrvatskom gospodarstvu mogla bi se postići na način da se prosječna učinkovitost manje produktivnih poduzeća približi onima s većom produktivnosti na način da se poboljšaju ključni aspekti ulagačke klime.

Produblјivanje trgovinske integracije: izravna strana ulaganja i ponuda izvozne robe. Udio vrijednosti izvoza i uvoza u ukupnom našem BDP-u je oko 50 posto, što je mnogo niže od pretežnog udjela u ostalim zemljama u tranziciji. Hrvatska bi svakako trebala proširiti ponudu izvozne robe i privući više izravnih stranih ulaganja.

Promicanje inovacija: Komercijalizacija i primjena znanja. Hrvatska bi mogla dalje širiti i održavati rast kroz transformaciju postojećeg znanja u porast produktivnosti i inovacije. Imamo dugu tradiciju znanstvenih aktivnosti, ali komercijalizacija znanja nam je još uvijek u ranim fazama, što pokazuje podatak da je vrlo mali broj hrvatskih poduzeća zatražilo patentiranje svojih inovacija.

Društvu je potrebna doza optimizma

Jačanjem međunarodne konkurentnosti te bi nas mjere dovele u položaj u kojem bismo mogli potpunije profitirati iz pristupa Europskoj uniji i bolje upravljati efektima globalne gospodarske i financijske krize.

Uspjeh ili neuspjeh Vlade upravo na tom planu može biti odlučan za ekonomski oporavak. Hrvatska ima dobre logističke i geografske pretpostavke da se nametne kao ozbiljna, sređena i uspješna gospodarska i investicijska destinacija, ali Vlada mora stvarati atraktivno poslovno okruženje, poduzetničku klimu i potrebnu infrastrukturu.

Mato Gavranović

U fokusu

(NE)GOSTOLJUBIVOST

Turisti ugrožavaju međunarodni turizam!

Mnoge zemlje, uključujući i one kojima ta industrija donosi povelik dio BDP-a, ograničavaju broj „potrošača odmora i krajolika“, smatrajući da ugrožavaju ukupnu urbanu infrastrukturu. Antagonizam između domaćina i gostiju nije nova pojava, susrećemo se s njome i u Hrvatskoj, ali lijek se ne može naći u netrpeljivosti i sukobima nego u obostranom uvažavanju.

Piše: Drago Kojić

Kao što se moglo i naslutiti, europska izbjeglička kriza ne samo što nije završena nego bi se mogla i zaoštriti. Ali u globalnim razmjerima postoji mnogo veća skupina čovječanstva koju su donedavno svi priželjkivali, a sada je počela bivati nepoželjnom. Naravno, riječ je o turistima.

Hrvatski elektronički i tiskovni mediji svakodnevno izvješćuju o novim rekordima i citiraju turiste koji su zadivljeni našom obalom, ali čak i kontinentalnim atraktivnostima. Naši turistički kormilari ne propuštaju naglasiti kako turizam uvelike spašava našu ekonomsku bilancu koja bi bez toga učinka bila mnogo skromnija. Ali povremeno

čujemo, čitamo, gledamo i slušamo kako su naši najprivlačniji lokaliteti, prije svega Dubrovnik i Plitvička jezera, izloženi tolikoj masi znatiželjnika da im je ugrožen opstanak u obliku koji im je priskrbio mjesta na ljestvici UNESCO-vih rariteta.

Uostalom, odavno mnogi promatrači upozoravaju da masovni turizam, koliko god bio demokratičan, ugrožava infrastrukturu i sam krajolik koji nam je najjači adut u privlačenju znatiželjnika iz čitava svijeta. Tzv. betonizacija i apartmanizacija već su dugo na nišanu kritičara, ne samo onih koji se zalažu za elitni turizam, nego i onih koji nastoje spriječiti da nam stihijski razvitak donese više štete nego koristi.

Ima li uvjeta za prekomjernu strogost

Neki potezi, koji se mogu učiniti bizarnima, kao što je dubrovačko uvođenje etikete odijevanja, tj. zabrana šetnje gradskom jezgrom u oskudnoj odjeći (kupaćim kostimima) i uvođenje viših cijena razgledavanja znamenitosti možda bi se mogli protumačiti kao prvi znak shvaćanja da kvantiteta nije uvijek (ako je ikad) valjana zamjena za kvalitetu. Ukratko rečeno, možda smo na tragu svjetskoga trenda da se ne možemo u beskonačnost s drugima nadmetati u privlačenju što većeg broja turističke klijentele, naročito one što dolazi kruzerima koji i sami svojim otpadnim vodama ne poboljšavaju kvalitetu još uvijek natprosječno čistog Jadranskog mora.

**Hrvatska
nema uvjeta
biti jednako
stroga i odlučna
u suzbijanju
turističke
masovnosti**

Hrvatska nema uvjeta biti jednako stroga i odlučna u suzbijanju turističke masovnosti poput nekih zemalja koje su počele primjenjivati strogoću. „Neugodni i dosadni“ turisti nisu nikakva novost. Američko-engleski književnik

Henry James (u veljači ove godine navršilo se 100 godina od njegove smrti) prije više od jednog stoljeća ovako je jadikovao: „lako ima nekih neugodnih stvari u Veneciji, ništa nije tako neugodno kao njezini posjetitelji.“ Broj turista u popularnim odredištima dostiže takve razmjere da u nekim područjima pokušavaju ograničiti njihov broj ili čak potpuno zabraniti ulaz. Kao bi to komentirao današnji Henry James?!

Nedostupni raj

Od ovog mjeseca (listopada) lokalne vlasti vraćat će turiste s otoka Koh Tachai, ronilačkoga raja u Tajlandu, kako bi se spriječilo uništavanje tamošnjih koralja od ljudske najezde. Suncobrani će se ukloniti s tri obližnja otoka uz zaključak da ne koriste nego štete turizmu. Tijekom ljeta oko 10.000 izletnika iskrca se svakodnevno iz kruzera i opsjeda uličice popularnog grčkog otoka Santorini. Vlasti su sada taj broj ograničile na 8.000 na dan.

Na Sejšelima vlada je spriječila gradnju velikih hotela na neodređeno razdoblje. Barcelona i Amsterdam zabranili su podizanje novih kompleksa u gradskim središtima kako bi se primirilo lokalno stanovništvo. Takvo reagiranje u skladu je s pritužbama ljudi da turizam koristi uglavnom velikim kompanijama kao što su hotelske skupine, a ne malim poduzetnicima.

Zaustavljanje novih Hiltona, Sheratona, kako li se sve ne zovu, ipak ne može spriječiti ekspanziju platforme Airbnb koja nudi usluge smještaja diljem svijeta, što je dodatni razlog što neka odredišta, naravno i Hrvatska, upravo sada doživljavaju kulminaciju potražnje. Ustvari turističkoj eksploziji najviše je pridonijela informatička revolucija, mogućnost da se u trenutku odabere ljetovalište ili zimovalište iz snova bez suviše korespondencije. Sve je više onih koji optužuju Airbnb da svojom uslugom čini neudobnim pa i nepodnošljivim život stanovnika gradskih središta, naročito u povijesnim jezgrama. Vlasti u Berlinu, Barceloni i Islandu reagirale su uvodeći nova ograničenja. Island je u posljednjih pet godina postao jedan od najvećih turističkih izazova pa zemlja od 360.000 stanovnika mora ugostiti 1,6 milijuna turista koliko ih se očekuje do kraja ove godine. U srpnju je zabilježen europski rekord s porastom stranih noćenja na Islandu od čak 35,2 posto.

Gostujuća eksplozija

U razdoblju od 1990. do 2015. učetverostručen je broj međunarodnih turista diljem svijeta tj. onih koji putuju iz svoje zemlje u neku drugu, narastavši od 400 milijuna na 1,4 milijarde.

Hrvatski uspon, uglavnom kao posljedica ratnog zastoja, bio je nešto sporiji, ali je posljednjih godina vidljiv brz oporavak. Pravu eksploziju oduševljenja naših turističkih čelnika izazvali su rezultati u prvih osam mjeseci pa su krajem rujna slavodobitno iznijeti podaci kako će nam 2016. donijeti 8,5 milijardi eura (400 milijuna eura više nego lani) od potrošnje inozemnih turista, a ako se pridoda i učinak domaćih „potrošača odmora“ ukupan učinak mogao bi se zaokružiti na oko 10 milijardi eura.

Naravno, u takvim euforijskim okolnostima teško se mogu čuti glasovi koji sugeriraju oprez, odnosno da takvi pokazatelji, koliko god bili impresivni, moraju biti praćeni dalekosežnim potezima, kako ne bismo prebrzo potrošili svoj turistički potencijal. I kako oni koji nam sada iskazuju divljenje ne bi počeli odmahivati rukom, ako pravodobno ne saniramo na pravi način uočljive nedostatke.

Tko je terorist?

Međutim, mjere što ih poduzimaju vlasti pojedinih turistima prezasićenih zemalja teško da će utješiti i umiriti lokalnu čeljad. Neki je nezadovoljni prosvjednik na otoku Palma de Mallorca na kamenom zidu kuće ispisao grafit: „Turistu, ti si terorist!“ Na Novom Zelandu ljudi turistima otimaju ključeve automobila koji, navodno, pogrešno voze.

Protoklog ljeta u Barceloni su oko osam od svakih 10 prolaznika čuvenom ulicom Las Ramblas činili turisti. Vjerojatno nije bilo drukčije ni u Dubrovniku. Mnogi se stanovnici žale da su im domovi „disnejizirani“. Upravljači i vlasnici Disneylanda mogli bi smatrati da je metafora pregruba i netočna: pijani i razgolićeni turisti, bum ilegalnoga iznajmljivanja apartmana i stanova te previše dućana koji prodaju tričarije veći su problem u Barceloni nego u američkim tematskim zabavnim parkovima. Nova gradonačelnica Ada Colau izabrana je u očekivanju da će disciplinirati turiste.

Naročitoj kritici izloženi su Kinezi, što vjerojatno objašnjava činjenica da oni čine globalno deset posto međunarodnih turista. Hotelijerima na Sejšelima naročito ide na živce jedan od njihovih običaja, tj. da u hotelskim sobama kuhaju svježe rakove. Čelnik turističkih vlasti na Novom Zelandu lani je izjavio da je broj kineskih posjetitelja veći nego što je poželjno.

(Ne)odgovornost lokalnih dužnosnika

Kako navodi londonski tjednik The Economist, Mark Tanner, čelnik Udruge britanskih putničkih agenata, upozorio je da bi turisti mogli ubiti turizam izostane li kontrola. Ali lokalni dužnosnici morat će biti pažljivi u uvođenju negostoljubivih mjera jer turizam trenutavno čini gotovo 10 posto globalnoga BDP-a i pouzdani je izvor rasta na mnogim područjima koja bi u protivnom stagnirala ili čak nazadovala. U Barceloni turizam donosi 125.000 radnih mjesta, a u Republici Sejšeli turizam je lani privrijedio malo manje od dvije trećine BDP-a.

Mnogi su problemi zapravo posljedica neadekvatnoga planiranja lokalnih vlasti a ne samo zasićenosti tržišta turistima. Nerijetko se sporo i loše ugrađuje infrastruktura koja bi olakšala život i lokalnom stanovništvu i posjetiteljima, posebice javni zahodi za turiste tanjeg džepa. Nisu svi domaćini vješti i učinkoviti u oblikovanju pravila koja će zaštititi lokalni ambijent ne odbijajući turiste. Morat će se za to osposobiti jer sviđjelo nam se ili ne, mase turista možda će predstavljati nove izazove, ali njihova je najezda nezaustavljiva. Sprečavati turistički razvoj bilo bi pogubno.

Što se Hrvatske tiče čitava ova priča ima korijene još iz razdoblja bivše države. Koliko je samo kritičkih komentara napisano na račun mnogih priobalnih mjesta u kojima su turisti s kontinentalnoga dijela nerijetko dočekivani ne baš raširenih ruku. Pa se ironično govorilo kako bi domaćini bili najzadovoljniji kad bi im došljaci doznačili novac i ne dolazeći smetati im. Sličnoga antagonizma vjerojatno će uvijek biti, ali je bitno održati ga u granicama koje će obje strane prisiljavati na pomirljivo ponašanje na obostranu korist. Alternative zasad nema.

Mnogi su problemi zapravo posljedica neadekvatnoga planiranja lokalnih vlasti a ne samo zasićenosti tržišta turistima

Mala deva u Kazahstanu

Korupcija, posebice u manje razvijenim zemljama, globalni je problem, a posljedice osjećaju najsiromašniji slojevi društva. Takav novac najčešće završava na inozemnim računima. Ako se ustanovi njegovo sumnjivo podrijetlo najčešće se računi zamrzavaju, a novac se nastoji vratiti zemlji podrijetla na način da direktno dospije do onih kojima je nužan, bez posredovanja lokalnih vlada.

Piše: mr.sc. Darko Horvatin

Prema Indeksu percepcije korupcije, koji objavljuje Transparency International i obuhvaća 167 zemalja, Hrvatska se već dulje vrijeme kreće oko 50-og mjesta. Na dnu liste su uglavnom afričke zemlje s krutim režimima ili pak bez čvrste vlasti (Sudan, Afganistan, Somalija). Na vrhu su uobičajeno skandinavske zemlje. Korupcija nije naš gorući problem ali je svakako ima. Možemo imati zamjerki na DORH ili Uskok, ali barem se trude. Problem je, što u pravilu, nakon dugogodišnjih suđenja, nema sudskih presuda koje bi rezultirale vraćanjem nelegalno stečene imovine. Kroz razne korupcijske afere izvučeno je mnogo novca od čega je dobar dio završio na inozemnim računima. Američke, britanske i švicarske vlasti sve češće nastoje ući u trag takvom koruptivnom novcu i vratiti u zemlje podrijetla na način da šira društvena zajednica ima direktnu korist. Jedan od takvih uspješnih primjera je i fondacija Bota kojom su SAD i Švicarska vratili novac siromašnim Kazahstancima.

Isplata mimo vlade

Aaron Bornstein stigao je u Kazahstan u veljači 2009. s 84 milijuna dolara i zastrašujućom zadaćom. Trebao je podijeliti milijune dolara osiromašenim kućanstvima, nevladinim organizacijama i studentima za nastavak visokog obrazovanja. Međutim, nije imao nikakav dogovor s lokalnim vlastima, koje nisu bile presretne njegovim dolaskom. Novac je bio zamrznut od 1999. uz optužbe

SAD-a da je korišten za podmićivanje državnih službenika u zemlji koja je pod dugodišnjim vodstvom Nursultana Nazarbajeva. Bornstein je stigao u Kazahstan da vrati novac građanima, od kojih je, prema američkim i švicarskim vlastima – ukraden. Humanitarac Bornstein oformio je mrežu ureda i kreirao bazu podataka kvalificiranih primatelja pomoći. Fondacija je nazvana Bota, što na lokalnom jeziku znači „mala deva“. Kroz šest godina sav je novac podijeljen. Više od 150 tisuća majki s djecom dobilo je pomoć za dječju hranu i početno obrazovanje, dok je stipendirano više od 840 studenata. Za američko ministarstvo pravosuđa i njegovu „Kleptokratsku inicijativu“, koja je pokrenuta 2010., Bota je predstavljala pobjedu u globalnoj borbi protiv korupcije. Ipak, čak i njezini pobornici priznaju da bi je bilo teško ponoviti u drugim zemljama gdje bjesni korupcija i gdje su u igri veće količine novca. Inicijativa je bila opterećena činjenicom da iza nje stoji vlada a ne humanitarna agencija, zbog čega je bila previše birokratizirana. Ipak, pokazalo se da inozemne vlade mogu pomoći u vraćanju ukradenog novca lokalnom stanovništvu, ali da to nije ni izbliza lako provedivo. Dilema je postala očitija kada su SAD, Velika Britanija, Švicarska i ostale zemlje proširile svoj domašaj u ulozi globalnog policajca koji prati trag ukradene imovine. Svjetska banka procjenjuje da se iz zemalja u razvoju godišnje ukrade između 20 i 40 milijardi dolara, dok drugi tvrde da je taj iznos višestruko veći.

Više od 150 tisuća majki s djecom dobilo je pomoć za dječju hranu i početno obrazovanje

Obrnuta piramida

Američke vlasti su u sklopu „Kleptokratske inicijative“ zamrznule više od 1,5 milijardi dolara iz Nigerije, Uzbekistana, Tajlanda i Ukrajine, a sporovi se nalaze u različitim fazama. Početkom godine Ministarstvo pravosuđa zamrznuo je 850 milijuna dolara uz obrazloženje da potječu iz mita plaćenog službenicima Uzbekistana u zamjenu za dodjelu unosnog telekomunikacijskog ugovora. Od toga je tek četvrtina vraćena zemljama u kojima je novac ukraden. Shruti Shah, podpredsjednik u Transparency International, kaže da je ukradeni novac kao obrnuta piramida. Na vrhu je ukradeni novac, manji dio je zamrznut, a tek minimalan iznos je vraćen zemljama iz kojih potječe. Stoga bi sve vlade i međunarodne institucije trebale intenzivnije raditi na tom problemu. Konvencija UN-a o korupciji kaže da bi novac trebao bezuvjetno biti vraćen zemlji podrijetla. No, većina zemalja (SAD, Velika Britanija, Švicarska) inzistiraju na tome da novac pritom ne dospije u pogrešne ruke i ponovno bude pokraden. Američke su vlasti 2011. pronašle 80 milijuna dolara kod sina predsjednika Ekvatorijalne Gvineje. Tim novcem sumnjivog podrijetla financiran je njegov ekstravagantan životni stil (mlačnjak, vile, automobili). Nakon tri godine sporenja, postignut je sporazum da se 30 milijuna dolara vrati zakladi za Ekvatorijalnu Gvineju. No to je ništa prema bivšem predsjedniku Nigerije Sani

Abachau koji je od 1993. do 1998. (kada je preminuo) prigrabio pet milijardi dolara. Transparency International procjenjuje da se tri milijarde nalaze u SAD-u, Velikoj Britaniji, Lihtenštajnu, Francuskoj i Luksemburgu. Do sada je vraćeno 1,3 milijardi, a Švicarska je nedavno objavila sporazum kojim vraća dodatnih 321 milijuna dolara. SAD je 2014. dogovorio povrat 480 milijuna dolara zamrznute imovine, ali se još uvijek nije riješio sudski spor s obitelji predsjednika Abacha.

Integralni dio problema

Muhammadu Buhari, koji je lani postao predsjednik Nigerije i obećao riješiti korupciju u toj naftom bogatoj zemlji, na antikorupcijskoj konferenciji u Londonu sumirao je probleme oko povrata nelegalno stečene imovine. Riječ je o mučnom, dugotrajnom i vrlo skupom procesu. Unatoč svim sporazumima, civilne udruge zabrinute su da će se novac bivšeg predsjednika zlorabiti. Naime, ranija tranša

kojom je vraćen dio novca završila je u državnom budžetu i netransparentno se troši. Stoga lokalne civilne udruge smatraju da bi u povrat novca trebale biti uključene i lokalne organizacije, a ne da američka administracija odlučuje kome će uplatiti novac. Ponekad je lakše vratiti novac, posebice kada dođe do promjene vlasti. Tako su Amerikanci lani vratili milijun dolara Južnoj Koreji, koje je „zamračio“ bivši predsjednik Chun Doo-hwan. Američki istražitelji tvrde da su slučajevi korupcije u njihovoj jurisdikciji sve dok se odvijaju na teritoriju SAD-a, bilo

Ponekad je lakše vratiti novac, posebice kada dođe do promjene vlasti

da je riječ o bankovnim računima, luksuznim nekretninama ili pokretninama. Time žele zaštititi američki financijski sustav od toga da postane raj za takve aktivnosti. Skeptici smatraju da je i SAD dio problema jer podržava domaće kompanije koje blisko surađuju s pojedinim diktatorima u zamjenu za financijsku korist. Stoga će američke vlasti tražiti stvarne vlasnike bankovnih računa. Činjenica da su SAD, V. Britanija i Švicarska magnet za nelegalno stečenu imovinu predstavlja integralni problem, tvrdi Aaron Bornstein.

Ulaganje u obrazovanje

Švicarska je 1999. zamrznula račun kazahstanskog ministra pod sumnjom u pranje novca, dok je četiri godine kasnije SAD zamrznuo sredstva jednog kazahstanskog službenika povezanog s naftnom industrijom. Kazahstan je zatražio isplatu sredstava, a sporazum je postignut tek 2007. kada je dogovoreno osnivanje nezavisne fondacije kroz koju bi se novac vratio u zemlju. To je potrajalo još neko vrijeme. Predsjednik Nazarbayev bio je i dalje na vlasti, te su se Amerikanci i Švicarci trudili osnovati fondaciju potpuno neovisnu o lokalnim vlastima. Nakon natječaja, Svjetska banka odabrala je neprofitnu obrazovnu grupaciju *Irex* i organizaciju *Save the Children*

koje će provoditi program. Tada je odabran i Bornstein da nadgleda čitav proces s glavnim zadatkom da prevenira curenje novca prema korumpiranoj vladi. U socijalističkoj zemlji poput Kazahstana, gdje je sve vezano na državni aparat, pravi je izazov bio pronaći nezavisne škole ili zdravstvene organizacije koje su mogle ući u program. Bota je startala u dvije regije i ubrzo se proširila na još četiri. Osnivani su lokalni uredi i mobilni centri gdje su roditelji dobivali po 15 dolara ako su cijepili dijete. Umjesto državnih socijalnih radnika, zapošljavani su volonteri. Bota je povremeno morala mirovati dok joj sve tri uključene vlade nisu odobrile budžet, pa su stoga mnoga plaćanja prema lokalnom stanovništvu kasnila. U jednom je programu Bota isplatila 56 milijuna dolara za 154 tisuće korisnika, a 74 tisuće djece dobilo je predškolsku edukaciju. U drugom programu dodijeljeno je 12,5 milijuna dolara neprofitnim organizacijama za financiranje socijalnih usluga. Od 841 stipendije za nastavak školovanja, 90% primatelja bila su prva djeca u obitelji koja su nastavljala školovanje.

Osnivani su lokalni uredi i mobilni centri gdje su roditelji dobivali po 15 dolara ako su cijepili dijete

Nema jedinstvenog rješenja

Bota je nadmašila postavljene ciljeve, osim jednog – bilo je predviđeno kontinuirano funkcioniranje fondacije. No, bez potpore domaće vlade, nakon što su iscrpljena sva sredstva, projekt je stao. Za vrijeme njegova trajanja vlada je bila kooperativna, ali nakon što je završen, nema više volje za nastavkom. Ipak, projekt je pomogao mnogim siromašnim obiteljima, ali njegovo zaustavljanje ostavilo je prazninu. Nitko se više ozbiljno ne bavi problemom siromaštva među djecom. Iako se SAD trudi obuzdati kleptokraciju, mnogi izazovi ostaju. U slučaju mita telekomunikacijskog operatera, Uzbekistan traži da se bezuvjetno vrati 850 milijuna dolara jer je strpao u zatvor osobe povezane s tom koruptivnom radnjom. Ako Amerikanci dobiju spor trebat će pronaći način za vraćanje novca u suradnji s tim istim dužnosnicima s kojima su sada u sporu. Postoje ideje da se slijedi primjer Bote, ali uzbečki je slučaj šireg opsega. Pitanje je može li se takva fondacija organizirati u tako represivnoj i korumpiranoj zemlji kao što je Uzbekistan. Pojedinci se pitaju trebaju li se tužitelji truditi pronaći i prikupiti korumpirani novac ako nemaju jasan način kako ga vratiti. Drugi pak smatraju da je potrebno strpljenje. Ne treba odustajati jer će se s vremenom stvoriti kritična masa i potrebno iskustvo kako bi se stalo na rep korupciji, a pokradena sredstva vratila onima koji su najpotrebitiji. Zamislimo koliko bi se samo vrtića moglo izgraditi ili stipendija dodijeliti da se uđe u trag koruptivnom novcu koji je kroz protekle godine ispario iz Hrvatske. Ahac mentericatem te cre, venihilicto talesentem hae audet L. Ubliciam pos locuppl icaelle mplint, noximissa nitam in pece pos host pat auderis ina, C. Halabus supero ponsceres huc te conu ernessigit.

Ekspanzija unatoč statističkim „greškama“

Kinezi i dalje polučuju impresivan ekonomski rast, ali i stanovito usporavanje u odnosu na godine rekorda. U zadnje vrijeme javljaju se dvojbe u statističku uvjerljivost pa su i same kineske vlasti pokrenule odlučnu akciju provjere, ali to ne može poništiti impresivan učinak zemlje.

Piše: Drago Kojić

Međunarodni politički čelnici pa čak i neki ekonomski stručnjaci, možda ne baš otvoreno, uputit će povremene prijekore Kini zato što više ne uspijeva polučiti dvocifreni rast BDP-a, što je predstavljalo eliksir za zapadne izvoznike jer im se nudilo golemo tržište. Ipak, Kina i dalje bilježi impresivan rast od oko 6,7 posto, kako bilježi službena statistika. Međutim, u posljednje vrijeme baš se ta statistika našla na nišanu brojnih kritičara. Ovaj put ne samo sa Zapada nego i na domaćem terenu. Iznose se na vidjelo argumenti o napuhavanju ekonomskoga učinka.

Tako je krajem kolovoza kineska agencija za suzbijanje korupcije službenog naziva Središnje povjerenstvo za nadzor discipline, optužila Wangu Baoana, čelnika Državnog statističkog ureda (DSU) u kratkom razdoblju od travnja 2015. do siječnja 2016. za niz „grijeha“, uključujući „moralno propadanje i praznovjerno djelovanje“. Prethodno su članovi spomenutog povjerenstva obišli pokrajinu Liaoning na industrijskome sjeveroistoku zemlje, gdje su tražili od lokalnih dužnosnika da iskorijene raširenu praksu iznošenja lažnih podataka.

Češljanje pokazatelja

Tek će se vidjeti koliko će zaoštavanje disciplinskih mjera učiniti vjerodostojnima pokazatelje o ekonomskom rastu, ali činjenica što centralna vlast, ne samo što ne negira postojanje deformacija nego ih pokušava suzbiti, ulijeva optimizam. Uostalom, neuvjerljiva statistika nije kineska izmišljotina, s time se suočavaju brojne

zemlje pa i najrazvijenije (kada im to iz nekog razloga uredba). Da pometemo ispred vlastitih vrata: i vrapci na drveću cvrkuću o tome da Hrvatska godinama ima tek nešto manje birača nego stanovnika. Uostalom, statistika je oduvijek omiljena tema satiričara i aforističara, pa imamo poštalice kao „laži, velike laži i statistika“. Ili kako je to sročio Mark Twain: „Činjenice su krute, statistika savitljiva“.

Glavna je zadaća statističara da iznose na vidjelo poštene brojke. Makar to bilo, kadšto, na njihovu štetu, što je iskusio ruski statističar Olimpij Kvitkin 1937. Optužen je za iznošenje netočnih (bole rečeno za vlast nepovoljnih) podataka o broju stanovnika u Sovjetskom savezu te je bio uhićen i strijeljan. Njegova je greška bila u tomu što je otkrio kako zemlja ima manje stanovnika nego što je to najavio Staljin (manjak je vjerojatno prouzročila diktatorova okrutna politika).

Šokantan slučaj grčkoga statističara

Manje je brutalan, ali ipak šokantan slučaj u kojemu je glavni akter Andreas Georgiou, koji je bio glavni grčki statističar da bi postao najveći žrtveni jarac. Njegov je grijeh u tomu što je procijenio da je vladin proračunski deficit 2009. iznosio 15,4 posto BDP-a. Klevetnici iz cijeloga političkog spektra optužili su ga da je napuhao podatke i završio je pred sudom. Nije pomoglo što je njegova procjena bila neznatno viša od stvarnog deficita (13,6 posto) i što ju je u više navrata potvrdila kao takvu Europska komisija, a u Egejsko more bačeno je i njegovih više od 20 godina radnog iskustva u MMF-u. Sudovi su tri puta odbacili optužbe protiv Georgiusa koje su u međuvremenu narasle do monstruoznih razmjera, tj. do tvrdnje da je Grčkoj prouzročio štetu u vrijednosti od 171 milijardu eura. Tako je u kolovozu vrhovni sud ponovno otvorio taj slučaj, a u prosincu bivšeg statističara očekuje zaseban sudski postupak u kojemu je optužen da je upravnom odboru statističke agencije ELSTAT spriječio da glasovanjem odluči o visini deficita.

Moglo bi se upitati zašto promatrači pridaju toliku važnost kineskoj neuvjerljivoj statistici o rastu. Cinici bi odgovorili da su alternativna mjerila još neuvjerljivija. Međutim, uz svu dvojbu podataka o BDP-u ne može se zanijekati da je kineski razvojni korak divovskih dimenzija i da je u proteklih dva desetljeća izmijenio ne samo domaći nego globalni ekonomski krajolik. Tamo se proizvodi doslovno sve, „od igle do lokomotive“, jednako u industriji i uslugama. Uzmimo samo za primjer turizam u kojemu je uloga Kine tolika da nedostaje epiteta kojima bi se to iskazalo. Pođimo samo od podatka da je lani 70 milijuna kineskih turista putovalo u inozemstvo gdje su potrošili 215 milijardi dolara, što čini porast od 53 posto u odnosu na 2014, kako navodi Svjetska turistička organizacija. Procjenjuje se da će taj pokazatelj 2020. Porasti na 420 milijardi dolara.

Sudovi su tri puta odbacili optužbe protiv Georgiusa koje su u međuvremenu narasle do monstruoznih razmjera

Prema podacima Svjetske turističke organizacije (WTO) lani je 70 milijuna kineskih turista putovalo u inozemstvo gdje su potrošili 215 milijardi dolara, što je 53 posto više nego 2014. WTO procjenjuje da će taj pokazatelj 2020. godine porasti na 420 milijardi dolara.

Turistička invazija Zapada (i Istoka)

Kinezi u inozemstvo ne putuju da bi uživali u suncu, moru i sličnim atrakcijama koje im se nude diljem planeta. Savjetnička tvrtka McKinsey napominje da 80 posto putuje radi kupovine, a mnogi biraju odredište prema mogućnostima za šoping. To se odražava na činjenicu da najveći potrošači nisu Amerikanci (što je rašireno mišljenje nego Kinezi. Primjerice u Velikoj Britaniji prosječan kineski turist potroši dvostruko više novca nego prosječan Amerikanac.

Zamah kineskog poduzetništva mogao bi snažnije krenuti prema sjeveru, gdje već ima iskustava

Takva potrošačka moć posvud mijenja putničke običaje pa mnoge zemlje u zračnim lukama ističu kineske znakove i obavjesti na kineskom jeziku.

Zamah kineskog poduzetništva mogao bi snažnije krenuti prema sjeveru, gdje već ima iskustava. Novi ruski zakon od 2. svibnja nudi 2,5 jutra zemlje svakom građaninu koji je voljan naseliti se na golemom području uz rusku pacifičku obalu i kinesku granicu. To je ruski divlji daleki istok, s 2,4 milijuna četvornih milja (što je gotovo tri puta veća površina od Aljaske, Oregona i države Washington zajedno) gdje živi samo 6,3 milijuna stanovnika.

Ipak, mnogi su Rusi sumnjičavi prema vladinoj ponudi, s punim pravom. U vrijeme ruske privatizacijske kampanje 1990-ih svaki je građanin dobio vaučer za dionice poduzeća u državnom vlasništvu. Ubrzo je većina tih dionica završila u džepovima pojedinaca koji su postali milijarderi. Kako upozorava New York Times ovo bi mogla biti još jedna prilika za bogaćenje Rusa s dobrim vezama koji će kupiti zemlju i dovesti kineske radnike.

Ruska dobrodošlica s kiselim osmjehom

Zapravo, sve veći broj Kineza već radi u Rusiji te se nazire novi izazov ruskoj budućnosti kojoj su prepreke korupcijom zahvaćena privreda, pad broja stanovništva, velike zemljopisne udaljenosti i mnoštvo etničkih manjina koje žude za autonomijom.

Na Dalekom istoku Rusiji su urgentno potrebne kineske investicije. Umjesto toga Kina je rusku zemlju uz rijeku Amur pretvorila u svojevrstu koloniju, pribavivši pravo Kinezima da tamo rade. U proteklih desetak godina Kina su u najam prepustila golema područja po vrlo niskim cijenama. Oko dva milijuna jutara zemlje s divovskim svinjskim farmama i oranicama sa sojom i kukuruzom obrađuju kineski poljoprivrednici. Nedavno je Moskva dala u najam oko 300.000 jutara u području Bajkala na 49 godina po cijeni od dva dolara po jutru i 368 milijuna dolara obećanih ulaganja.

Razlika u bogatstvu i razvoju između Rusije i Kine upadljiva je kada se promatra iz Blagoveščinska, administrativnog središta područja Amur. Nekoć granični gradić u procvatu sada je nalik na tipičan sovjetski grad iz sovjetske ere 1970-ih – turoban, ruševan, ekonomski depresivan, s 216.000 stanovnika. S druge strane rijeke je bujajući kineski grad Heihe, s novim zgradama i osam puta većom populacijom.

Sve u svemu, oko 4,3 milijuna ljudi na ruskoj strani suočeno je s 26 milijuna Kineza na suprotnoj. Uz to se broj Rusa stalno smanjuje te nedostaje radne snage za razvoj Sibira. U takvim je okolnostima prirodno, makar koliko bilo neprivačno, koristiti ono što je blizu. Niti jedna vlada dviju zemalja ne želi objavljivati koliko Kineza ide u Sibir u ribolov i na druge poslove. Konzervativne procjene govore o dva milijuna ilegalnih useljenika. Rusija pokušava donekle ublažiti neravnotežu i razmatra slanje dva milijuna ljudi iz obližnjih republika srednje Azije do 2030.

Okol 4,3 milijuna ljudi na ruskoj strani suočeno je s 26 milijuna Kineza na suprotnoj

Nova glavobolja za Kremlj

Mnogi stanovnici dalekoistočne Rusije s dvojakim osjećajem promatraju rastući kineski utjecaj. Vide korist od kineske trgovine i investicija, ali teško se oslobađaju ukorištenog ksenofobičnog straha zbog tolikog broja Kineza. Ipak, neke Ruskinje rado se udaju za Kineze, shodno kulturnom stereotipu da su marljiviji i trezniji od ruskih muškaraca.

Tako je zapravo Rusija suočena s još jednim žarištem potencijalne dezintegracije. Ne samo muslimanske nego još neke republike teže za samostalnošću, a povremeno izbijaju otvoreni znakovi nezadovoljstva. Kako procjenjuje Pew Research Center, stanovništvo Rusije će od sadašnjih 143,5 milijuna pasti na 120,5 milijuna 2050, uz sve manji omjer etničkih Rusa prema ostalima. Takvi bi trendovi mogli ojačati ruski etnički nacionalizam što vladarima u Kremlju nameće nužnost reforma, ekonomskih, društvenih i političkih. Ali oni reforme vide kao prijatnu, a ne rješenje pa neće biti iznenađenje ako u dogledno vrijeme Rusija doživi imploziju poput SSSR-a prije četvrt stoljeća.

PRODUKTIVNOST

Kako su „nestali bilijuni dolara“

Ekonomski analitičari uvjereni su da je u proteklih desetak godina usporen radni učinak najveće svjetske velesile, ali nemaju uvjerljivo objašnjenje zbog čega se to događa. Ali rast produktivnosti usporen je i u mnogim drugim zemljama

Piše: **Biserka Prodić**

Vijest koja je 13. rujna objavljena u medijima – da je prosječan dohodak američkih kućanstava u 2015. porastao čak za 5,2 posto, tj. za 2800 dolara – izazvao je globalno ushićenje. Jer to bi moglo značiti prestanak osipanja srednje klase u SAD-u. kako su istodobno cijene porasle samo 0,1 posto (prema 1,6 posto u 2014.) životni standard na dodatnom je dobitku. Potonje uglavnom valja pripisati jeftinoj nafti, a predsjednica središnje banke (Federal rezerve) Jane Yellen nedavno je procijenila da je prosječno kućanstvo samo na benzinskim crpkama uštedjelo lani 780 dolara.

Mnogo manje povoda za euforiju nudi jedan drugi, ne samo u medijima nego i u istupima ekonomskih i političkih čelnika, često komentirani podatak. Najnoviji izvještaji sugeriraju da je radna produktivnost u SAD-u pala tri kvartala uzastopce, što je najduži negativni niz od 1970-ih. Brendan Duke u Centru za američki napredak (Center for American Progress) procjenjuje da će SAD u ovoj godini proizvesti manje robe i usluga u vrijednosti 2,8 bilijuna dolara nego što su ekonomisti prognozirali prije financijske krize, a znatan dio toga deficita pripisuje se smanjenoj produktivnosti radnika. To iznosi nešto manje od 10.000 dolara po stanovniku. Ne promijeni li se stanje Amerikanci neće moći očekivati porast standarda kakav je zabilježen lani, upozoravaju analitičari.

Razmetljiva obećanja predsjedničkih kandidata

S obzirom na takve okolnosti ne treba se čuditi što je oboje predsjedničkih kandidata u predstojećim izborima najavljivalo kako namjeravaju pospješiti produktivnost većim ulaganjima u gradnju cesta, mostova i vodenih prometnica. Dok je Hillary

Clinton obećala u pet godina investicije od 275 milijardi dolara, Donald Trump namjerava taj pokazatelj udvostručiti.

Iako su statističari i analitičari suglasni u ocjeni da produktivnost raste sporije od očekivanja, a povremeno i opada, nitko još nije uspio odgonetnuti zašto se to događa. Ali barem ne manjka pokušaja da se to učini. Klasična objašnjenja za tu pojavu svrstavaju se u tri kategorije. Prva, koju zagovara Robert Gordon, ekonomist na Sveučilištu Northwestern, sugerira da je čovječanstvu ponestalo velikih ideja. Najnoviji tehnološki napredak nema dovoljno transformacijske moći kakvu su imali izumi u 19. i početkom 20. stoljeća, argument je toga stručnjaka. Električna energija i vodovodno-sanitarne instalacije u kućama izmijenile su život na mnogo temeljitiji način nego digitalna revolucija, dodaje on. Kako duhovito primjećuje jedan investitor, obećavali su nam leteće automobile, umjesto toga namamljeni smo u društvene mreže.

Manjkava objašnjenja

Naravno, to kao i mnoga druga objašnjenja ima podosta manjkavosti jer, primjerice, rast produktivnosti nije usporen samo u SAD-u nego i u mnogim drugim razvijenim, ali i nerazvijenim državama.

Neki promatrači tvrde kako problem nije u (ne)učinku nego u mjerenju. Tehnološki napredak često podiže produktivnost na način koji promiče očima statističara. Pad cijena digitalnih medija umanjuje izmjereni BDP, uz ostalo. Istodobno znatno poboljšanje u kvaliteti naprava kao što je pametni telefon (smartphone) teško su dostupna metru statističkih agencija.

Ali i to tumačenje nije bez prigovora. Chad Syverson na Sveučilištu Chicago procjenjuje da je pad produktivnosti koštao Ameriku neusporedivo više od većine procjena neizmjerene dobiti od informatičke tehnologije.

Treće, najmanje poželjno, objašnjenje jest da su okoštale bogate privrede s manje uspjeha u premještanju ljudi iz zastarjelih tvrtki i stagnirajućih gradova u produktivnija područja. Primjerice u SAD-u stopa osnivanja novih kompanija postepeno pada od 1980-ih. To ipak nije tako dramatično kakvim se čini jer američka privreda još uvijek stvara mnoštvo tvrtki po mjeri suvremenih potreba, s obiljem potencijala rasta. Zabrinjavajuće je, međutim, što malo tih tvrtka postaju velike.

Tehnološki napredak često podiže produktivnost na način koji promiče očima statističara

Neopravdano niske plaće

Ortodokсна ekonomika sugerira niz načina stimuliranja rasta produktivnosti (po mogućnosti i plaća) među kojima je poticanje istraživanja i kresanje birokracije.

Ali neki stručnjaci počinju se pitati nije li veza između malaksale produktivnosti i niskih plaća dvosmjerna. Drugim riječima, niske plaće omogućuju poduzećima da zapošljavaju radnike profitabilno na sporednim poslovima iako bi ih mogli nadomjestiti roboti ili kompjuterski programi. Npr. investiranje u automatizirano naplaćivanje manje je privlačno kada ima mnogo jeftine radne snage.

Niske plaće omogućuju poduzećima da zapošljavaju radnike profitabilno na sporednim poslovima

Prepuštajući privredi da upravlja golemim tržištima rada i oslanjajući se na niske plaće kako bi se podigla konkurentnost, vlade su omogućile kompanijama da se nemarno odnose prema slabo plaćenim zaposlenicima. Vraćajući prioritet punoj zaposlenosti političari bi mogli dati nužan poticaj plaćama i produktivnosti. U tom slučaju ne bi ni trebalo tražiti uzroke neproduktivnosti jer je valjda ne bi ni bilo.

NEJEDNAKOST

Globalna u padu – lokalna u porastu

Statistika i analitičari ukazuju da se smanjuju dohodovne razlike između razvijenih zemalja i onih koje to pokušavaju postati, ali se povećavaju unutar njih

Piše: mr.sc. Darko Horvatin

Dohodovna nejednakost prati čovječanstvo od pamtivijeka, a nastojanja da se ublaži ili ukloni nerijetko su bila uvod u žestoke sukobe, čak i krvoprolića. Spartakov ustanak u starom Rimu, Francuska revolucija krajem 18. stoljeća, buna pod vodstvom Matije Gupca, dramatični nemiri u tzv. arapskome proljeću, samo su epizode u povijesti borbe za ravnopravniju raspodjelu opipljivih i fiktivnih dobara. Ipak, potpuna jednakost ne samo što je neostvariva nego je i nepoželjna, iako su je mnogi nametali kao geslo, naročito francuski revolucionari, uz ne malo odobravanje mnogih kasnijih analitičara i komentatora. Ljudi naprosto nisu jednaki niti će (srećom) ikad biti, ali zaslužuju imati barem približno jednake uvjete za stvaranje dobara i ostvarenje ambicija. Nogometnim rječnikom rečeno, teren za igru trebao bi biti ravan. U svakom slučaju, kada je nejednakost prekomjerna koči napredak ukupnog društva, u korist malobrojnih, ne uvijek i najsposobnijih. Kada je riječ o nejednakosti u imovini ljudi se vole uspoređivati s okolinom u kojoj žive. Tako prosječan Hrvat neće biti zavidan milijarderu u Indiji ili Rusiji, možda ni domaćem tajkunu (ako ga ne poznaje osobno ili iz medija), ali neće biti posve ravnodušan prema susjedu koji je mnogo imućniji iako se čini da je dobra stekao sposobnošću ili ih naslijedio. Diljem svijeta uočljive su znatne imovinske razlike unutar pojedinih zemalja i između njih.

Koeficijent koji upozorava

Kako primjećuje François Bourguignon, profesor ekonomije na Ekonomskoj školi u Parizu i bivši glavni ekonomist Svjetske banke u dvomjesečniku *Foreign Affairs*, u 21. stoljeću globalna se nejednakost osjetno smanjuje. To prvenstveno valja pripisati razvojnim uspjesima Kine i Indije. Budući da se očekuje približavanje privreda tih i još

nekim zemalja onima u razvijenom dijelu svijeta, globalna nejednakost smanjivat će se još neko vrijeme. Međutim, dok se globalna nejednakost smanjuje, povećava se ona unutar zemalja, što izaziva često negodovanje i kritike analitičara svih kategorija, naročito iz redova sociologa, ali i ekonomista. Potonji obično nejednakost mjere koristeći tzv. koeficijent Gini, koji se kreće u rasponu od ničtice do jedan. Ako je riječ o ničtici to bi pretpostavljalo savršenu jednakost (teorijsku zemlju u kojoj svi zarađuju jednak dohodak) dok bi jedan označavalo savršenu nejednakost (stanje pri kojemu jedna osoba zarađuje sav dohodak, a ostali ništa). U kontinentalnoj Europi koeficijent Gini kreće se između 0,25 i 0,30, dok je u SAD-u 0,40. U nejednakijim zemljama, npr. u Južnoj Africi, koeficijent dostiže 0,60.

Zaustavljen negativni trend

U prvom desetljeću 21. stoljeća smanjenju globalne nejednakosti, uz Kinu i Indiju, pridonijele su i privrede Latinske Amerike i podsaharske Afrike. To smanjenje prekinulo je stalan rast nejednakosti još od industrijske revolucije do 1970-ih. Taj je utjecaj bio dovoljno učinkovit da osjetno skreše nejednakost koja je rasla stoljeće i pol.

Unatoč usporavanju globalnog ekonomskog rasta, Kina i Indija imaju tako golemo tržišta da zadržavaju potencijal za podizanje općeg prosjeka. Iako je realna pretpostavka da će njihove stope rasta u sljedećim desetljećima osjetno splasnuti, sve dok budu iznad onih u razvijenim privredama nastaviti će se smanjivanje globalne nejednakosti. Doduše, manje je izvjesno da će tome pridonositi zemlje Latinske Amerike i podsaharske Afrike jer prvenstveno ovise o izvoru sirovina koje su podosta pojeftinile na svjetskom tržištu. Sve u svemu može se očekivati da će se globalna nejednakost i dalje smanjivati, ali sporije, kao što je bilo 1990., a ne brže kao poslije 2000.

Međutim, neki promatrači upozoravaju da ekonomisti možda podcjenjuju nejednakost unutar pojedinačnih zemalja koja je 1990-ih možda porasla i više nego što se pretpostavlja. Naime, statistički izvještaji nedovoljno

zahvaćaju dohodak od vlasništva, čime se najimućniji nerazmjerno dodatno obogaćuju. Podaci o porezima mnogih razvijenih zemalja zaista izostavljaju goleme dijelove dohodaka onih koji najviše zarađuju, tvrdi profesor Bourguignon. Uočljiv je trend da porast nejednakosti unutar zemalja umanjuje razlike među zemljama. Drugim riječima, jaz između prosječnih Amerikanaca i prosječnih Kineza dijelom je nadomješten većim jazom između bogatih i siromašnih Amerikanaca i bogatih i siromašnih Kineza.

Unatoč usporavanju globalnog ekonomskog rasta, Kina i Indija imaju tako golemo tržišta da zadržavaju potencijal za podizanje općeg prosjeka

Isti pomagač i krivac

Pomalo je ironično da je isti činitelj koji je zaslužan za smanjenje nejednakosti među zemljama istodobno krivac za povećanje razlika unutar njih. To je globalizacija. Kada su kompanije iz razvijenih zemalja 1990-ih premještale proizvodnju na područja s jeftinijom radnom snagom i ukupno nižim proizvodnim troškovima, nastajuće privrede, prvenstveno Kina, počele su se približavati bogatom svijetu. Nastali bum potaknuo je brži rast u Africi i Latinskoj Americi jer je rasla potražnja nafte i drugih sirovina. Istodobno u razvijenim zemljama, uz prebacivanje dijelova proizvodnje vodećih kompanija u inozemstvo, rasli su korporativni profiti, ali realne zarade nedovoljno kvalificiranje radne snage su padale. Važnu ulogu u tom procesu igrala je i ekonomska liberalizacija jer su tržišne reforme koje su počele 1980-ih u Kini jednako pridonijele brzom rastu kao i otvaranje zemlje stranim investitorima i trgovini. Sličnu ulogu odigrale su reforme u Indiji pokrenute desetljeće kasnije. Kao i globalizacija, te reforme nisu samo omogućile zemljama u razvoju da se približe razvijenima nego su bile i temelj za stvaranje elita, dok je većina građana uvelike zaostajala u prihodima, što je povećavalo domaću nejednakost.

Lagodno izbjegavanje poreza

Poriv prema ekonomskoj liberalizaciji pridonio je i povećanju nejednakosti u razvijenom svijetu. Smanjenje porezanih stopa, kresanje socijalnih davanja i financijska deregulacija – sve je to pridonijelo da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji. Porast međunarodne mobilnosti tvrtki, bogatstva i radnika u protekla dva desetljeća pojačao je probleme, otežavajući vladama da se bore protiv nejednakosti. Primjerice, kompanije i bogataši sa sve većom lakoćom prebacuju kapital u zemlje s nižim porezima ili u porezne oaze, što im omogućuje izbjegavanje plaćanja poreza u matičnim zemljama. Podjednako u razvijenim zemljama i onima koje to pokušavaju postati, tehnološki napredak dodatno je zaoštrio spomenute trendove, favorizirajući kvalificirane radnike na uštrb nekvalificiranih, uz nerazmjerno obilo nagrađivanje vodećih menadžera. U doglednoj budućnosti najveći potencijal za daljnju redukciju globalne nejednakosti trebala bi biti Afrika – područje koje se vjerojatno najmanje okoristilo u proteklim desetljećima globalizacije. Ali da bi se smanjila globalna nejednakost sve će zemlje morati odlučnije suzbijati goleme razlike unutar vlastitih granica. To se podjednako odnosi na najsiromašnije kao i na najbogatije.

Smanjenje porezanih stopa, kresanje socijalnih davanja i financijska deregulacija – sve je to pridonijelo da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji

Više priča nego djela

Neki ekonomski analitičari drže da se diljem svijeta mnogo više govori o nejednakosti nego što se čini da bi se smanjila. Rezultat je široko nezadovoljstvo uz pasivno ponašanje. Mogli bismo to možda nazvati Bossuetovim paradoksom, prema francuskom teologu iz 17. stoljeća. Jacques-Bénigne Bossuet je rekao: „Bogovi se smiju ljudima koji se žale na posljedice, a hvale uzroke“. Danas ljudi općenito osuđuju nejednakost, užasnuti socijalnom statistikom u kojoj se iznose ekstremni primjeri bogatstva i siromaštva, ali odobravaju konkretne primjere. Tako Pierre Rosanvallon, profesor političke povijesti na College de France, autor knjige *Društvo jednakih*, upozorava na anketu provedenu u Francuskoj na temu „percepcije nejednakosti i osjećaj nepravde“. Gotovo 90 posto anketiranih smatralo je da razlike treba smanjiti, a još veći postotak izjavio je kako pravedno društvo mora svima zajamčiti podmirivanje osnovnih potreba (za obrazovanje, hranu, zdravstvenu zaštitu i smještaj). Međutim, čak 57 posto drži da su dohodovne nejednakosti neizbježne u dinamičnoj privredi te da su prihvatljive kada nagrađuju pojedinačne zasluge.

Iščezli činitelji

Takva situacija rezultat je moralnog negodovanja prema pretjeranoj nejednakosti praćena s nedovoljnim slaganjem o teorijskim postavkama za suzbijanje pretjeranih razlika, drži profesor Rosanvallon. Netko bi mogao pomisliti kako to znači da se ništa ne da učiniti u vezi s problemom. Ali zapadne su vlade početkom i sredinom 20. stoljeća bile uspjele dramatično smanjiti nejednakost, iako je nedostajalo jedinstvene vizije da se to učini. Pokretala su ih tri činitelja: strah da će izostanak reformi prouzročiti društvene i političke nemire, posljedice dvaju svjetskih ratova i slabljenje vjerovanja u odgovornost pojedinaca za ljudske sudbine. Ukratko, to je dovelo do mjera kao što su socijalno osiguranje, minimalna plaća, snažna socijalna država i progresivno oporezivanje. Sve je to pridonijelo stvarju egalitarnijih privreda i društava. Međutim, posljednjih desetljeća spomenuti činitelju su iščezli, a s njima i podrška egalitarne javne politike. Oni koji su zaokupljeni suprotstavljanjem današnjom rastućom nejednakošću morali bi krenuti od teorijske razine, postavljajući konceptualni okvir koji će opravdati napore da se preokrene trend.

Zapadne su vlade početkom i sredinom 20. stoljeća uspjele dramatično smanjiti nejednakost

Trendovi

BANKARSTVO

Prijeteće posljedice pogrešne strategije

Pogrešna vizija bivšeg vodstva gurnula je Deutsche banku u probleme. Pritisnuta negativnim tržišnim okruženjem i sudskim sporovima čiju je visinu teško procijeniti, banci je nužna sveobuhvatna promjena strategije koja uključuje i prikupljanje svježeg kapitala. Sve su glasnije špekulacije da bi u slučaju nužde država mogla stati iza Deutsche banke.

Piše: mr.sc. Darko Horvatin

Europske su banke opterećen lošim plasmanima koji im izjedaju ionako skromnu dobit, povijesno niskim kamatnim stopama koje već ionako male kamatne marže guraju prema neodrživim te nestabilnim makroekonomskim okruženjima. Sve to odvraća ulagače od njihovih dionica koje se nalaza na višegodišnjim minimumima, a njima se trguje na četvrtini knjigovodstvene vrijednosti. Stoga europski bankarski divovi provode opsežne mjere restrukturiranja, u čemu prednjači Deutsche banka.

Izgubljena oklada

Kada je 2014. većina europskih banaka započela s usporavanjem aktivnosti uslijed negativnih makroekonomskih kretanja i snaženja regulative, Deutsche banka krenula je u ofenzivu. Bila je to klasična oklada tadašnjeg čelnika Anshu Jaina. Samo dva tjedna nakon što je glavni europski konkurent Barclays pritisnut negativnim tržišnim prilikama skresao poslovanje trgovanja kreditima, Deutsche banka je objavila plan dokapitalizacije u visini 8 milijardi eura. Pritom je glavna svrha bila akumulacija „streljiva“ za osvajanje tržišnog udjela od posrnutih rivala, ali i vlastito pozicioniranje kao zadnjeg europskog izazivača američkim titanima s Wall Streeta. No, oklada

Novi čelnik Deutsche banke, bivši UBS-ov bankar John Cryan, započeo je s bolnim kresanjem globalnih ambicija

je izgubljena. Tržišta su ostala nestabilna, dok regulativa i dalje snaži. U međuvremenu su vodeći menadžeri banke, Anshu Jain i Jürgen Fitschen odstupili. Investicijski ogranak banke izgubio je vrhunski rejting, a kapital banke došao je pod povećalo. Novi čelnik Deutsche banke, bivši UBS-ov bankar John Cryan, započeo je s bolnim kresanjem globalnih ambicija. Pred njim je težak zadatak. Ogranak tržišta kapitala, koji donosi trećinu prihoda, bori se s padom prometa, strožom regulativom i rastućom američkom dominacijom. Poslovanje sa stanovništvom u Njemačkoj, gdje su marže uvijek bile tanke, pada uslijed okruženja rekordno niskih kamatnih stopa. Troškovi su visoki a banka se hrve s pravnim izazovima koji bi je mogli koštati milijarde eura. Banka koja je bila glavni oslonac poslijeratnog njemačkog gospodarskog čuda i krema

tržišta kapitala lani je zbog raznih kazni i otpisa pretrpjela gubitak od 6,8 milijardi eura, dok se u ovoj godini očekuju gubici od oko 860 milijuna eura. Analitičari smatraju da je glavni problem novog čelnika banke previše simultanih problema. Tržišta su i dalje kolebljiva, a Brexit je stvari još pogoršao. Investitori su zabrinuti glede najveće njemačke banke čija se cijena dionice koncem kolovoza kretala oko 12 eura (omjer cijene dionice i knjigovodstvene vrijednosti iznosi 0,26), što je najniža razina od 1980-ih godina. I druge europske su banke pogođene negativnim tržišnim sentimentom, pogotovo nakon Brexita, kada su sve redom zabilježile oštar pad cijene dionica.

Ovisnost o investicijskom bankarstvu

Stoga se s nestrpljenjem očekivao rezultat ovogodišnjeg stres testa europskih banaka koji je objavljen koncem srpnja. Sveukupni rezultati stres testa u skladu su s očekivanjima tržištima, te nije bilo većih negativnih iznenađenja. Unatoč tome što su pojedine banke prošle loše na tom testu, rezultati ukazuju na otpornost europskih banaka na potencijalnu novu krizu. Najgore su prošle Monte dei Paschi (Italija) Raiffeisen (Austrija) i Banco Popular (Španjolska) kojima će trebati znatna

kapitalna injekcija za podizanje adekvatnosti kapitala. U fokusu analitičara bila je i Deutsche banka čija je adekvatnost kapitala niža od 8 posto, a iz banke su najavili njegovo ciljano podizanje na 12,5% u narednom razdoblju. Kada se švicarska UBS banka našla u problemima 2012. izlaz je pronađen u velikim rezovima investicijskog bankarstva, potezu koji je pomogao u podizanju profita i kapitala. No UBS je imao mogućnost okrenuti se drugom stožernom dijelu – upravljanju imovinom. Njemački div koncentriran je na investicijsko bankarstvo i nema rezervni biznis koji bi bio dovoljno snažan i profitabilan oko kojeg bi se mogao pregrupirati. Poslovanje sa stanovništvom je u Njemačkoj vrlo kompetitivno, stoga Deutsche banka nema snažno domaće tržište na koje bi se mogla osloniti kao što to ima Santander u Španjolskoj, BNP u Francuskoj ili UBS u Švicarskoj. Plan oporavka Deutsche banke temelji se na prodaji segmenta poslovanja sa stanovništvom (Postbank – čija se knjigovodstvena vrijednost procjenjuje na pet milijardi eura), reduciranju investicijskog bankarstva, otpuštanju 9% (od ukupno 100.000) zaposlenika zatvaranje operacija u desetak zemalja, te pojedinih poslovnica u Njemačkoj. Bit će to težak zadatak. U prvom polugodištu banka je zabilježila neto dobit od 256 milijuna eura, što je 81% manje od isto razdoblja prethodne godine. Viši menadžeri banke upozoravaju da će se troškovi restrukturiranja još dugo osjećati prije ubiranja plodova tog procesa. A u 2016. ti će troškovi dosegnuti vrhunac. Slabašna tržišta kapitala koja utječu na nisku profitabilnost investicijskih aktivnosti svakako ne idu u prilog banci. Brexit je pojačao neizvjesnost, otežavajući trgovačke i savjetničke aktivnosti Deutsche banke, dok su niske kamatne stope opteretile poslovanje s građanima.

Preslagivanje poslovanja

Uz pad cijene dionice sve se više postavlja pitanje treba li banka novu strategiju. Pitanje je i hoće li prodaja Postbanke ići po planu. Dok talijanski bankarski div u problemima Unicredit ima izgleda prodati svoju poljsku akviziciju – Bank Pekao – državnom osiguravatelju PZU jer poljska vlada želi što veći dio bankarskog sektora vratiti pod kontrolu države, kupaca za Postbank nema na vidiku. Zanimljivo bi moglo biti i na hrvatskom tržištu gdje se sve više špekulira preuzimanju SG Splitske banke od strane OTP-a. Time bi mađarska banka ostvarila ambicije (nakon interesa za preuzimanje HPB-a) lansiranja među top četiri domaće banke. Iz Deutsche banke naglašavaju da nisu pod pritiskom prodaje Postbanke prije 2017., ali bez toga propadaju planovi o jačanju kapitalne osnove. Drugi segment poslovanja koji je u fokusu je investicijsko bankarstvo. Regulativa je imala ogroman utjecaj na taj biznis sa strogim kapitalnim pravilima koja već prisiljavaju banke na povlačenje iz tih aktivnosti. U tom dijelu poslovanja banka do 2018. namjerava preploviti broj klijenata uz smanjivanje rizične imovine za 28 milijardi eura. Ipak, te su mjere daleko manje opsežne od onih koje provode europski rivali poput UBS-a i Credit Suisse. Potonji smanjuje rizičnu imovinu za 60 milijardi eura, što investitori ocjenjuju nedovoljnim. Zbog najavljenog postroženja regulative, promatrači ocjenjuju da će

Deutsche banka trebati poduzeti drastičnije mjere jer ima previše rizične imovine (financirane dugom) na koju ne ostvaruje dovoljnu zaradu. Doduše, ima i onih koji smatraju da ako banka nastavi s kresanjem aktive, neće imati na čemu ostvarivati dovoljne prihode. Kian Abouhossein, analitičar u JP Morgan, skeptičan je glede mogućnosti drastične promjene zacrtanog pravca jer je Deutsche investicijska banka i stoga nema previše mogućnosti za promjenu strategije poput švicarskih konkurenata. Osim toga, banka se suočava s posljedicama loših unutarnjih kontrola koje su rezultirale sa 7.000 pojedinačnih tužbi ulagača i regulatora. Tu najviše strši američka optužba za upletenost u hipotekarnu krizu, te istragu o upletenosti u pranje novca za ruske klijente. Šef banke, John Cryan želi što je prije moguće riješiti sporove te je najavio razgovore s američkim vlastima u cilju postizanja sudske nagodbe. No ulagače zabrinjava što nema ideje o visini troškova nagodbe, te da li će biti viši od 5,5 milijardi eura koliko je banka rezervirala za tu svrhu.

Dokapitalizacija nakon namire sporova

Zaključak koji su izvukli analitičari iz svih tih kombinacija niske profitabilnosti, visokih troškova restrukturiranja, pooštavanja regulative i rastućih pravnih rizika glasi – banka treba više kapitala. Vodstvo banke ponavlja da ne planira izdavanje novih dionica. Ali ključni pokazatelj financijske snage, adekvatnost kapitala je na kraju prvog polugodišta 2016 iznosila samo 10,8%. Taj će se pokazatelj popraviti do konca godine zbog prodaje udjela u Chinese bank. No, to je nisko u odnosu na u usporedivu grupu, pa analitičari procjenjuju da će Deutsche banka trebati najmanje 7 milijardi eura kako bi dosegla cilj od 12,5% do 2018. Prema izvorima bliskim višem menadžmentu banke nema smisla podizati kapital prije rješavanja sporova s američkim vlastima. Stoga u kratkom roku nije realno da će doći do dokapitalizacije prije okončanja američkih sporova, ali je potpuno jasno da u srednjem roku banka treba svježiji kapital. Glavni problem banke je što ima premalo opcija za poboljšanje kapitalne pozicije. Zbog niske profitabilnosti banka nije u stanju poboljšati poziciju kroz najbezbolniji način – zadržavanjem dobiti. Daljnje smanjivanje aktive bi poboljšalo pokazatelje, ali na teret dugoročne zarade. Prodaja poslovanja, poput odjela za upravljanje imovinom, ima slične nedostatke. Uz cijenu dionica toliko nižu od knjigovodstvene vrijednosti i činjenicu da bankarske dionice nisu u modi, nije trenutak za pokušaj prikupljanja svježeg novca na tržištu kapitala. Zbog tako limitiranih mogućnosti pojavila su se govorkanja među bankarima da bi država mogla poduprijeti banku, što njemački dužnosnici demantiraju kao špekulaciju potaknutu od strane hedge fondova. Zabrinutost ne potiču samo špekulacije. Nervoza je odraz značaja Deutsche kao najveće banke u najvećoj europskoj ekonomiji i podsjetnik o kolikom se udjelu radi, ne samo za šefa Cryana. Međunarodni monetarni fond objavio je nedavno da među globalno značajnim bankama, Deutsche banka ima najveći utjecaj na sistemski rizik. Nitko ne bi želio da se dokaže kako je MMF bio u pravu.

Jezuitska poruka za multinacionalne kompanije

Postavke na kojima je isusovac Ignacije Loyola u 16. stoljeću utemeljio Družbu Isusovu čini se mogu djelotvorno poslužiti menadžerima suvremenih poduzeća

Svaki ambiciozni poduzetnik koji namjerava utemeljiti multinacionalnu kompaniju 21. stoljeća možda bi dobro učinio držeći se nekih od sljedećih polazišta: utvrdi snažan cilj; budi globalan od početka; održavaj čvrstu strukturu upravljanja; prenesi odlučivanja na svoje školovane i uvježbane vrhunske menadžere; komuniciraj neprestano.

To su temeljna načela na kojima je Španjolac Ignacije Loyola utemeljio jezuite tj. Družbu Isusovu, ili kako mi kažemo isusovce u 16. stoljeću. Josež Bento da Silva predavač na Poslovnoj školi Warwick u Britaniji, koji dulje od deset godina proučava katoličku organizaciju, vjeruje da Loyoline postavke mogu ponuditi pouku modernim multinacionalnim kompanijama.

Isusovci, čija se misija temelji na zavjetovanju siromaštvu, čestitosti i poslušnosti, mogli bi se oštro usprotiviti usporedbi s poduzećima kojima je glavni motiv stvaranje što većeg profita. Ali profesor da Silva, koji je i sam bio isusovac prije nego se prihvatio proučavanja najprije inženjerstva a zatim menadžerstva, drži da je ta organizacija tijekom stoljeća pokazala kako je moguće uravnotežiti središnju upravu i lokalnu autonomiju.

Ustrojstvo po vojničkom uzoru

Družba Isusova, tj. isusovci, imaju ustrojstvo po uzoru na vojsku. Na čelu je „vrhovni general“, sa sjedištem u Rimu, koji nadzire mrežu „provincijala“ zaduženih za pojedina područja. Provincijali nadgledaju lokalne poslove, uključujući čuvane jezuitske škole i lokalne dobrotorne organizacije. Družba ima 200.000 osoblja, od kojih su 20.000 isusovci. Mnogi od njih podvrgnuti su dugotrajnom pripravnštvu.

Kad je utemeljio taj red, Ignacije Loyola ograničio je mogućnost kontakata s mrežom misionara. Vrlo intenzivna prepiska pomagala mu je da bude u stalnom kontaktu s terenskim osobljem. Slučajevi kada provincijali moraju kontaktirati Rim o važnim odlukama još uvijek su jasno definirani. Ali prije svega Ignacije je temeljito instruirao svoje svećenike o pravoj svrsi njihova posla prije nego što bi im povjerio misiju, a nakon toga potpuno je vjerovao da će učiniti pravu stvar. To se doima kao popustljivo-strog pristup menadžmentu što su ga hvalili Tom Peters i Robert Waterman u poslovnom klasiku „U potrazi za izvrsnosti“.

Korisna dioba vlasti

Čak i u svijetu elektroničke pošte „ne postoji način da globalna organizacija može uspješno poslovati ako joj vlast nije podijeljena na skupine uvježbanih menadžera i drugih zaposlenika,“ kaže britanski provincijal otac Michael Holman, koristeći jezuitsku terminologiju za vrijednosti i ponašanje organizacije.

Autonomija ima svoje zamke. Neki su isusovci poručili profesoru da Silva kako je društvo bilo „očit primjer dezorganizacije“, pateći zbog nedjelotvornog udvajanja dužnosti. Što je još gore, katolički skandali zbog zlostavljanja djece pogodili su i neke redove isusovaca.

Jezuitska umrežena struktura i činjenica da promiče samo ljude iz vlastitih redova izvor su snage, smatra profesor da Silva. On je privučen proučavanju družbe zbog načina na koji su isusovci postupali u mnogim izazovnim pothvatima u globalnoj povijesti, znanosti, filozofiji i istraživanjima. „Ili su bili tamo osobno ili su poučavali one koji su odlazili tamo“, objašnjava on.

Široka organizacijska načela

Šira organizacijska načela družbe vidljiva su sada i na samom vrhu crkve. Papa Franjo prvi je vrhovnik katoličke vjere jezuitskoga porijekla. Otac Holman kaže da pokazuje „jasne tragove isusovačkog identiteta“ u svom naglašavanju kolegijalnosti i korištenju vijeća visokih svećenika.

Otac Holman, koji je na čelu londonskog koledža Heythorp, ukazuje na dva oslonca isusovačkog poziva široke primjene. Prvi je „razabiranje“: „Mi stalno tražimo gdje će nas Bog pozvati u svakom trenutku“, kaže on. Drugi je oslonac pripravnost, tj. isusovci su uvijek dostupni da odgovore na taj poziv. Izvršni menadžeri u multinacionalnim kompanijama možda ne rabe iste izraze, ali trebaju primjenjivati ta načela svakodnevno: ona su duhovni ekvivalent uočavanja trendova i zadržavanja žustrine.

Biserka Prodić

Novi azijski tigar

S prosječnim privrednim rastom od šest posto u protekla dva i pol desetljeća Vijetnam zaostaje jedino za Kinom, čime se svrstava u red zemalja sa srednjim dohotkom. Ipak, javljaju se izazovi koji se mogu prevladati samo odvažnom inspirativnošću.

Nakon što su drugi donekle posustali javio se novi azijski ekonomski tigar – Vijetnam, koji je lani zabilježio investicijski rekord, u prvoj polovici 2016. strana ulaganja su dostigla 11,3 milijarde dolara, tj. 105 posto više nego u istom lanjskom razdoblju. Veliki sporazumi o slobodnoj trgovini donekle objašnjavaju taj uspon, ali čini se da se događa nešto dublje.

Vijetnam grabi brzim koracima već dva i pol desetljeća. Od 1990. bilježi prosječan ekonomski rast od šest posto na godinu po osobi, zaostajući jedino za Kinom. Time se vinuo iz kategorije siromašnih zemalja među one sa srednjim dohotkom. Vjerojatno mu najviše u prilog donosi povoljan geografski smještaj. Granica s Kinom, nekadašnje vojno žarište, danas je konkurentska prednost. Ni jedna druga zemlja nije tako blizu srcu prerađivačke industrije u južnoj Kini, s kopnenim i morskim putovima. Budući da nadnice u Kini osjetno rastu, Vijetnam je dobro došla alternativa kompanijama u vječitoj potrazi za ambijentom s nižim proizvodnim troškovima.

Vitalnost radne snage

Vijetnamskoj privlačnosti pridonosi i mladost stanovništva. Dok je kineski prosjek dobi 36 godina, u Vijetnamu je samo 27. Sedam od deset Vijetnamaca živi na selu, slično kao u Indiji, u Kini 44 posto. Rezervoar ruralnih radnika trebao bi spriječiti pritisak na rast plaća, dajući Vijetnamu vremena za uspon radno intenzivnih industrija, što je od goleme važnosti za zemlju sa 100 milijuna stanovnika.

Mnoge druge zemlje imaju mladu radnu snagu, ali malo ih je s tako djelotvornom razvojnom politikom. Od početka 1990-ih Vlada je bila vrlo otvorena za međunarodnu trgovinu i investicije, što je stranim kompanijama davalo motivaciju

da tamo grade tvornice. Inozemni investitori donose četvrtinu godišnje potrošnje kapitala.

Investitorima ide na ruku i stabilnost dugoročnog vijetnamskog planiranja. Kao i u Kini primjenjuju se petogodišnji razvojni planovi, dajući prostor inovacijama. Tako se 63 pokrajine natječu jedna s drugom u privlačenju investitora.

Visoka ulaganja u obrazovanje

Vijetnamska radna snaga nije samo mlada nego je i kvalificirana. Javni izdaci za obrazovanje dostižu 6,3 posto BDP-a, što je za dva postotka više od prosjeka zemalja s niskim i srednjim dohotkom. Osim toga obrazovanje je dobro usmjereno i udovoljava potrebnim standardima. U globalnom natjecanju 15-godišnji Vijetnamci pobjeđuju američke i britanske vršnjake u matematici, fizici i još nekim znanostima. To donosi učinak u tvornicama, gdje valja rukovati s modernim strojevima.

Vijetnam ubire plodove i u trgovinskim sporazumima. Najveći je dobitnik u Transpacifičkom partnerstvu (TPP) što ga čini 12 zemalja, uključujući SAD i Japan. Zaoštavanjem stajališta SAD-a taj bi sporazum mogao i propasti, ali čak i ako se to dogodi Vijetnam ne mora strahovati jer je TPP već pokazao njegove ekonomske sposobnosti, a ima i druge važne ugovore o slobodnoj trgovini, uključujući i s EU-om.

Ipak, zemlja je suočena i s ozbiljnim izazovima. Špekulativno pretjerivanje u prošlosti pridonijelo je stvaranju nekretninskoga balona, koji se rasprsnuo 2011. opterećujući banke nenaplativim kreditima. Osnovana je banka za „loše kredite“ te je pokušano čišćenje portfelja ostalih banaka. Međutim, sporo je ubrizgan novi kapital i usporena je modernizacija.

Zapostavljenost privatnoga sektora

U važnom području Vijetnam se ponašao nerazborito tj. zapostavio je privatni sektor. Privatne kompanije u Kini na Yuan ulaganja ostvaruju 1,7 yuana dohotka više nego dvostruko u odnosu na one u državnom vlasništvu. U Vijetnamu je u proteklom desetljeću produktivnost poduzeća osjetno pala, ali ni državna nisu bila dovoljno uspješna.

Osim toga, iako se zemlja okoristila inozemnim investicijama, samo 36 posto njezinih tvrtki integrirano je u izvozne industrije, dok je taj omjer znatno viši u Maleziji i Tajlandu (60 posto). Mnogo je učinjeno u Samsungovu pothvatu gradnje pogona vrijednog tri milijarde dolara za proizvodnju mobitela u Vijetnamu, ali domaća industrija isporučuje neznatan dio opreme.

U svakom slučaju utemeljen je oprezni optimizam. Ministarstvo planiranja i investicija u suradnji sa Svjetskom bankom dogovorilo je strategiju promjena.

U zajedničkom izvještaju navodi se kako zemlja može učiniti državna poduzeća komercijalnijim i ojačati privatni sektor. Nakon dugogodišnjega čvrstog rasta zemlja je mnogo postigla i sada se svrstava u kategoriju onih sa srednjim dohotkom. To nameće nove izazove jer gubi pravo na pristup preferencijalnom financiranju razvojnih banaka. Sada je trenutak da razmotri dokle se stiglo i što predstoji kako bi se iskoristila šansa za nastanak još jedne uspješne azijske priče.

Mnogo je učinjeno u Samsungovu pothvatu gradnje pogona vrijednog tri milijarde dolara za proizvodnju mobitela u Vijetnamu

Mario Ribar

Sramežljivost u nagrađivanju – kočnica prosperiteta

Već dva desetljeća zemlja samuraja koprcu se u deflaciji i ekonomskom zaostajanju za svjetskim velesilama, iako još uvijek ima aduta kojima bi se mogla podićiti. Ali to svakako nije sustav „stimuliranja“ učinkovitosti šefova kompanije.

Japanci nisu po prirodi hvalisav narod, a prilike za bombastičnost u protekla su se dva desetljeća sažimale kao i njihova demografska snaga. Njihov ekonomski ponos već dugo sputava deflacija, oblik ekonomskog samopotcjenjivanja u kojemu kompanije i zaposlenici zanemaruju vlastita dostignuća. Iako ni odlučne mjere što ih je pokrenuo premijer Shinzo Abe nisu posve ispunile očekivanja, Japan u nekim područjima ima razloga za stanovitu razmetljivost. Primjerice, s pravom se smatra „robotičkom supersilom“.

Nastojeći promicati timski duh među svojim lojalnim zaposlenicima japanski šefovi žive u skromnim kućama i stanovima, a na posao se voze podzemnom željeznicom

U kolikoj mjeri dugotrajnoj stagnaciji nekoć svjetske ekonomske velesile pridonosi svojevrsna uravnilovka plaća, pitanje je kojim bi se jednako trebali pozabaviti ekonomisti i psiholozi. Nastojeći promicati timski duh među svojim lojalnim zaposlenicima japanski šefovi žive u skromnim kućama i stanovima, a na posao se voze podzemnom željeznicom. Između sebe i radnika drže vrlo skromnu razliku u plaći prema međunarodnim standardima, naročito u usporedbi s rasipnim SAD-om. Saznanje da je telekomunikacijska i internetska tvrtka SoftBank svome bivšem predsjedniku (to je Indijac Nimesh Arora) u dvije godine isplatila 31,5 milijardi jena (300 milijuna dolara) nadilazi njihovo shvaćanje. Izvršni direktori najvećih japanskih kompanija u prosjeku

zarađuju 100 milijuna jena (jedan milijun USD). Čelnici kompanija koje kotiraju na burzi dobivaju otprilike deset puta manju plaću od američkih kolega. Inozemni direktori kao što su Arora ili Charlos Gosan u Nissanu, pripadaju vrhu globalne lige najbolje plaćenih, ali visoke zarade lokalnih egzekutivaca iznimna su rijetkost.

Prevelika suzdržljivost od rizika

Niske plaće jamačno utječu na opreznu kulturu u kojoj mnoge tvrtke vole gomilati novac. Nefinancijske kompanije sada drže više od jedan kvadrilijun jena financijske imovine, uključujući gotovinu, umjesto da je ulažu u riskantne nove projekte. Japanska poduzeća koja direktorima daju veće plaće nadmašuju poslovnim učinkom one koje su štedljivije, kako pokazuju nedavna istraživanja investicijske banke Goldman Sachs.

Ne samo što izostaje financijski poticaj za odlučnija ulaganja, nego nastaju društvene posljedice ako stvari ne ispadnu dobro. Ako novi poslovni pothvat ne uspije, to može značiti gubitak ugleda i otpuštanje zaposlenika ili ukidanje povlastice da zadržite unosno savjetničko radno mjesto.

Japanske su kompanije u posljednje vrijeme počele ostvarivati bolji poslovni učinak, djelomice zahvaljujući novom kodeksu korporativnog upravljanja što ga je uveo premijer Abex u lipnju 2015. Vlada je odlučila u novi kodeks uvrstiti preporuku poduzećima da povećaju varijabilni dio plaća povezan s dugotrajnim rezultatima. Takve poticajne plaće čine tek 14 posto primanja u Japanu, prema, primjerice 33 posto u Njemačkoj i čak 69 posto u SAD-u, kako navodi savjetnička tvrtka za kadrove Towers Watson. Dva japanska diva, kozmetička tvrtka Shiseido i građevinska kompanija Obayashi, počela su nuditi svom upravljačkom osoblju dioničke opcije povezane s korporativnim učinkom.

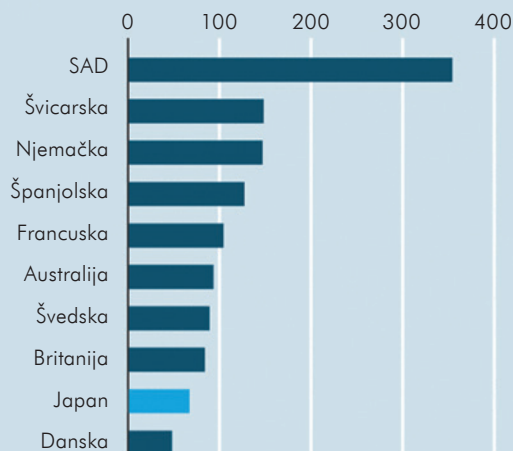
Loše posljedice ambiciozne regulative

Ali neželjene posljedice loše sročene regulative iz 2000. mogle bi spriječiti vrlo poželjne i nužne promjene u plaćanju rada. Spomenute godine nadzorne državne službe zahtijevale su od kompanija koje kotiraju na burzi da, prvi put, objave zarade svojih šefova iznad 100 milijuna jena. Zamisao je bila povećati transparentnost u korist investitora. Prije toga kompanije su dostavljale samo sumu ukupnih primanja izvršnih direktora na odobrenje dioničara. U to doba jedva da je itko dostigao spomenutu granicu, dok je 2014. bilo nešto čelnika poduzeća koji su bili „prokazani“.

Ipak, smatralo se nepriličnim naći se na nepopularnoj listi. Savjetnička služba za korporativno nagrađivanje bila je obasuta pozivima iz kompanija koje su tražile informacije o plaćama u drugim poduzećima. Takva transparentnost na Zapadu najčešće ima za posljedicu povećanje plaća relativno slabije plaćenih direktora. U Japanu su pak neki brzo tražili da im se plaća smanji kako se ne bi pojavili na popisu. Kako upozorava Nicholas Benes u japanskom Institutu za obuku upravljačkog osoblja, koji promiče bolje upravljanje, odredba o objavljivanju plaća iznad 100 milijuna jena nenamjerno predstavlja ograničenje za poticajno plaćanje vodećih zaposlenika.

Preplaćeni i oni drugi

Omjer prosječne plaće glavnog izvršnog direktora i radnika u kompanijama koje kotiraju na burzi, u nekim zemljama 2011. – 2012.

Izvor: Američka Federacija radnika i Kongres industrijskih organizacija

Najzad ipak skromni pomaci

Ipak, uočljiv je stanovit pomak. Broj šefova koji zarađuju 100 milijuna jena ili više porastao je od oko 300 na oko 500 od 2009. Neki akteri žele krenuti dalje. Takeshi Niinami, čelnik divovskog proizvođača napitaka Suntory drži da bi tvrtke trebale zanemariti spornu uredbu i naprosto objavljivati zarade svih najbolje plaćenih zaposlenika. Otvoreno plaćanje šefova u gotovini i dioničkim opcijama moglo bi biti najučinkovitije u naglavce okrenutoj japanskoj praksi. Naravno, još je više naglavce okrenuta praksa u Hrvatskoj, gdje gotovo svakodnevno mediji „iskopaju“ primjere nakaradnog nagrađivanja čelnika državnih kompanija u obliku otpremnina i kojekakvih nagrada. Ali to je neka druga priča jer kod nas nema sramežljivosti zbog neprilično visokih zarada i „zarada“.

Hrvoje Lovrec

Grčka

Turizam opet motor privredi

U okolnostima recesije turizam je povećao prihode za čak 40 posto, dok je BDP istovremeno pao 25%.

Unatoč znatnom oporezivanju sektora, turizam je u znatnoj mjeri pridonio ekonomskom oporavku Grčke jer ostali sektori pokazuju znakove zamora pa i pada, pokazuju podaci Udruge grčkih turističkih poduzeća. Međunarodni dolasci u glavne grčke zračne luke zabilježili su rast od 6,5 posto u prvih osam mjeseci s povećanjem broja posjetitelja za 753,000.

U istom razdoblju broj zaposlenih povećan je za gotovo 254 tisuće, od čega čak više od 210 tisuća otpada na turizam. Broj zaposlenih u turizmu u odnosu na isto lanijsko razdoblje veći je 14,8 posto, dok su plaće porasle 13,3 posto.

Od 2010. u okolnostima recesije bez presedana, turizam je povećao prihode koje je donio zemlji za čak 40 posto, dok je istodobno BDP u zemlji pao 25 posto. Izravnii udio turizma u BDP-u čini 10 posto, a indirektni 25 posto. To je naglašeno izvozna djelatnost jer 90 posto prihoda dolazi od prodaje usluga stranim turistima. (FR)

Tema broja: **Hrvatska 2016. – 2020.**

MAKROEKONOMSKI IZAZOVI

Oporavak koji ulijeva optimizam

Neočekivano snažan rast BDP-a u prošloj a naročito u ovoj godini – nakon prethodnog dugotrajnog uzmaka – uz smanjenje proračunskog manjka i inozemnog duga, otvara nade u ekonomski preokret. Ipak ne smijemo se previše zanositi vjerovanjem kako smo prebrodili sve zapreke. Mnogo je još izazova i rizika koje samo stabilna politička vlast može ukloniti ili zaobići vještim manevriranjem, naravno uz konstruktivnu asistenciju poslovne zajednice.

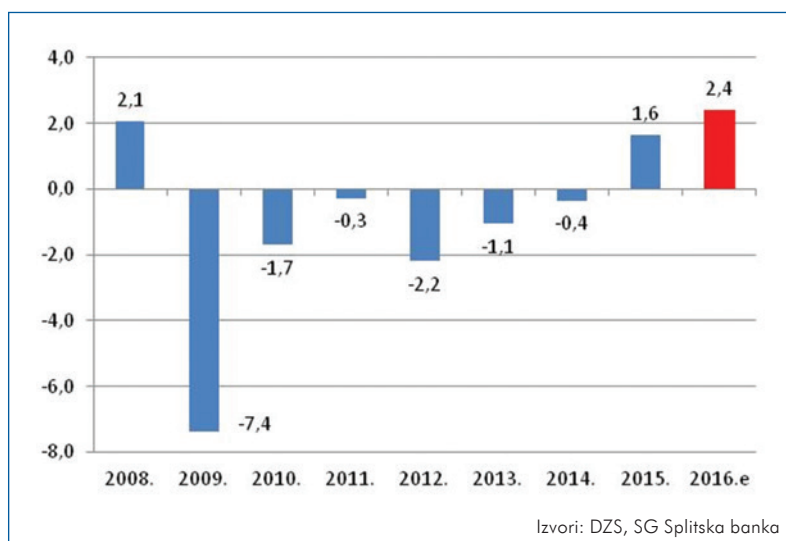
Piše: Zdeslav Šantić

Prethodna godina pokazala se kao jedna od prijelomnih za domaće gospodarstvo. Naime, nakon šest godina uzastopne kontrakcije gospodarstva te smanjenja ekonomske aktivnosti za preko 12%, zabilježen je neočekivano snažan rast BDP-a. Oporavak, podržan rastom domaće i inozemne potražnje, nastavio se još snažnijom dinamikom i u ovoj godini. Pozitivni privredni trendovi rezultirali su

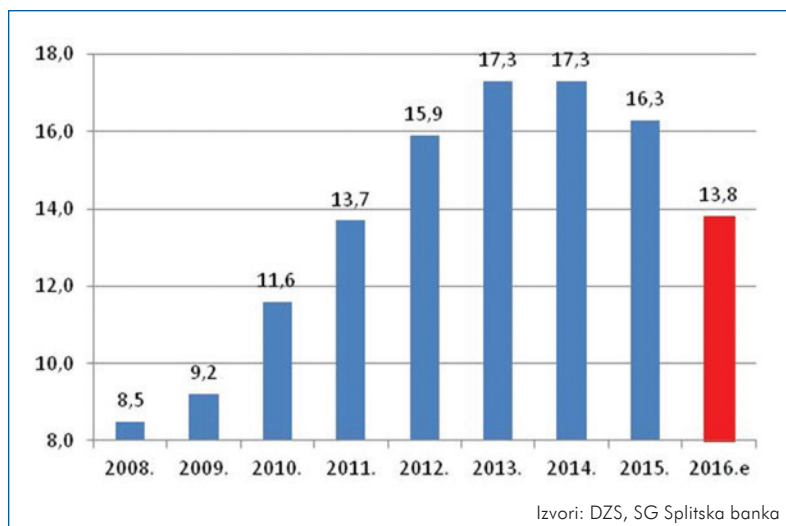
---

¹ Autor je glavni ekonomist Societe Generale Splitske banke

i povoljnijim trendovima na domaćem tržištu rada, gdje je zabilježeno smanjenje nezaposlenosti, a s određenim vremenskim odmakom i oporavak broja zaposlenih osoba. Povećanom optimizmu zasigurno je pridonijela i neočekivano snažna fiskalna prilagodba koja je vidljiva u znatnom smanjenju proračunskog manjka s razina od preko 5% iz prijašnjih godina na oko 3% BDP-a u 2015., a ostvaren je i primarni suficit proračuna. Manji ukupni proračunski manjak vodio je i znatnom usporavanju rasta javnog duga. Istovremeno, u 2016. godini vidljiv je trend smanjenja premije

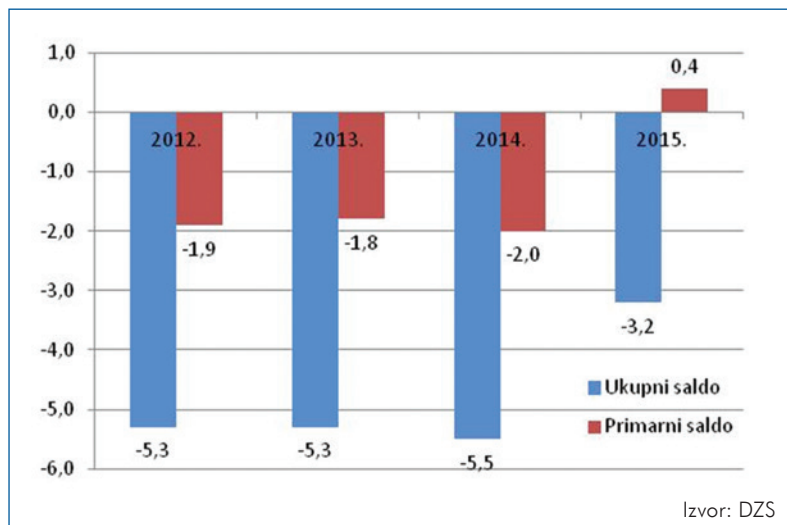

Graf 1. BDP, realna godišnja promjena, izvorni indeksi, %

Graf 2. Prosječna anketna stopa nezaposlenosti, %

rizika (sužavanje *spreadova* na državne obveznice, niži CDS), kao i rast cijena državnih obveznica. Naravno, potrebno je istaknuti i poboljšanja u odnosima s inozemstvom, odnosno rastom izvoza te visokim suficitom na tekućem računu platne bilance i smanjenjem inozemnog duga.

Graf 3. Saldo opće države, % BDP-a

Povoljan gospodarski moment te posljedični rast optimizma u javnosti čini se rezultirali su i promjenom shvaćanja ekonomskih prioriteta. Možda najbolji dokaz tome je i promjena fokusa tema rasprava o gospodarstvu tijekom izbornih kampanja prošle i ove godine. Naime još lani su reforme i fiskalna konsolidacija bile etiketirane kao prioritete u gospodarskoj politici većine političkih stranaka. Međutim, ove godine se većina razgovora svela na licitiranje o broju osoba koje se planira zaposliti u nadolazećim godinama te o intenzitetu i dinamici smanjenja poreznog opterećenja. Upravo političke stranke imaju značajan utjecaj na oblikovanje privredne politike, pogotovo u zemlji s izraženim utjecajem politike i javnog sektora na ukupna kretanja. Stoga se potrebno zapitati koliko su takve promjene u stavovima i ciljevima realne i dobrodošle.

Čimbenici pozitivnog zaokreta

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje potrebno je prije svega detaljnije analizirati uzroke gospodarskog oporavka. Uzroke rasta BDP-a možemo naći u povoljnijem međunarodnom okruženju, niskoj razini s koje je krenuo proces oporavka te određenim domaćim čimbenicima. Kada govorimo o povoljnim eksternim utjecajima valja spomenuti odluku Europske središnje banke (ESB) da implementira

nekonvencionalne mjere ekspanzivne monetarne politike, odnosno kvantitativno popuštanje te politiku negativnih kamatnih stopa. Iako monetarna politika ima svoja ograničenja, pogotovo na dugi rok, činjenica je da su do prije krize teško zamislivi monetarni instrumenti znatno pridonijeli ubrzanju gospodarske aktivnosti na razini eurozone, a posredno i gospodarstva Hrvatske.

Pad cijena sirove nafte na svjetskim tržištima tijekom 2015. nadovezao se na interne deflatorne pritiske iz 2014., koji su bili posljedica ulaska Hrvatske u EU te slabe domaće potražnje. Upravo je snažan impuls realnom rastu potrošnje došao od deflatornih pritisaka, pogotovo u segmentu energenata, kroz povećanje realnog diskrecijskog dohotka kućanstava. U procesu oporavka gospodarstva turizam se izdvojio kao za sada najpotentniji sektor. Snažan rast fizičkih i financijskih pokazatelja u 2015. i 2016. rezultat je povećanih ulaganja, što i ne iznenađuje s obzirom na komparativne prednosti, ali i geopolitičkog stanja. Naime, nestabilna situacija i terorističke prijetnje na sjeveru Afrike i u Turskoj zasigurno su preusmjerile znatan broj gostiju iz tih zemalja u zemlje EU. Hrvatskoj su na ruku išli i problemi Grčke pred sam početak središnje turističke sezone 2015.

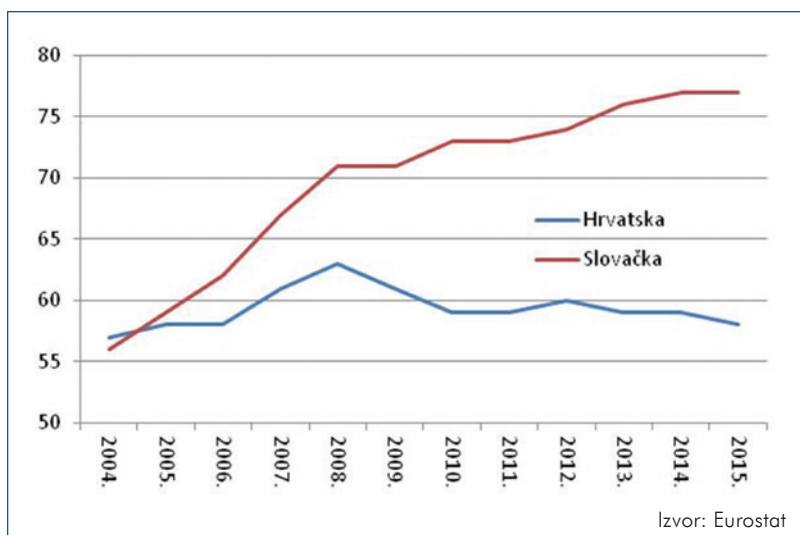
Od domaćih čimbenika koji su doveli do rasta gospodarstva valja istaknuti izmjene u sustavu oporezivanja dohotka koje su u primjeni od početka 2015. godine, a utjecale su na povećanje neto plaća. Također, evidentno je da je oporavak kapitalnih investicija ponajviše rezultat činjenice da se privatni sektor, uglavnom bez potpore gospodarske politike, samostalno restrukturirao te pokrenuo investicijski ciklus. Istovremeno, privatni sektor se prilagodio i činjenici da smo sada dio jedinstvenog EU tržišta, pa bilježimo i smanjenje orijentiranosti domaćih poduzetnika na domaće tržište.

Daleko od predkriznog razdoblja

U trenutku kada se očekuje rast BDP-a od oko 2,5% na razini cijele 2016. čini se da je kriza iza nas. Međutim, pozitivne kratkoročne pokazatelje ipak je potrebno smjestiti u širi kontekst. Čak i uz takav očekivani rast BDP-a ove godine, razina gospodarske aktivnosti i dalje će biti skoro 9% niža u realnim iznosima u usporedbi s predkriznom 2009. Također, iako Hrvatska tijekom prvog polugodišta bilježi dinamičniji rast BDP-a od prosjeka EU-a faza oporavka u domaćem gospodarstvu započela je znatno kasnije no u EU-u, odnosno tek na kraju 2014. Tako je izostao i rast domaćeg gospodarstva tijekom 2010. i 2011. godine kada je gospodarstvo EU bilježilo pozitivne stope rasta. Nadalje, u kumulativnom padu realnog BDP-a u odnosu na 2008. Hrvatska se definitivno nalazi među gospodarstvima EU-a najteže pogođenim globalnom krizom iz 2009.

Ako RH usporedimo s ostalim nekadašnjim tranzicijskim privredama, a danas zemljama članicama EU-a, evidentno je zaostajanje u procesu razvoja. Naime, promatrajući razinu BDP-a po stanovniku, prilagođenog po kupovnoj moći, Hrvatska

se uz Rumunjsku i Bugarsku, nalazi na samom dnu stupnja razvoja zemalja EU-a. No, značajniji problem leži u činjenici da je na početku tranzicijskog procesa Hrvatska bila jedno od razvijenijih gospodarstava. Iako se dio zaostajanja u može opravdati ratnim zbivanjima te gubitkom tadašnjih tržišta, evidentno je da su i propusti u provođenju gospodarske politike imali velik utjecaj na današnju nezavidnu poziciju. Tako su 2004. godine Hrvatska i Slovačka bile na sličnoj razini gospodarskog razvoja (57% odnosno 56% prosjeka EU-a). Upravo je navedena godina predstavljala prekretnicu za slovačko gospodarstvo, odnosno početak primjene jednostavnijeg poreznog sustava te fokus na ciljano privlačenje stranih investicija. Istovremeno, u Hrvatskoj su izostale značajnije promjene u svim segmentima gospodarske politike te se rast BDP-a nastavio temeljiti na rastu domaće potražnje i državnim investicijama. Rezultat toga je vidljiv danas kada je Hrvatska na 58% prosjeka BDP-a po stanovniku EU-a, a Slovačka na 77%. Nadalje, ne smijemo zaboraviti da su nedavne procjene Europske komisije ukazale na izuzetno skroman potencijal ekonomskog rasta u Hrvatskoj od ispod 1%. Naravno, ako ne dođe do povećanja rasta BDP-a evidentno je da će se dosadašnji negativni trendovi nastaviti te da bismo uskoro mogli postati i najnerazvijenije gospodarstvo EU-a. Naravno, u takvom scenariju mogu osjećati i promjene stavova javnosti glede EU-a te jačanje euroskepticizma.

Graf 4. BDP po stanovniku (PPP), % prosjeka EU

Investicije za poticaj rasta

Upravo povećanje potencijalnog rasta BDP-a, na održiv način, mora biti prioritet kreatora domaće gospodarske politike. Nažalost, do sada je izostala dugoročna vizija, kontinuitet, ali i spremnost društva na promjene. Iako se o reformama dugo priča, malo ih je započeto, a još manje završeno. Nadalje, iako imamo dostupna

iskustva najuspješnijih nekadašnjih tranzicijskih gospodarstava te već nekoliko godina kroz proceduru Europskog semestra izrađujemo Nacionalni program reformi, koji jako dobro identificira najveće slabosti domaćeg gospodarstva te nudi korektne mjere za njihovo ispravljanje, i dalje izostaju stvarne promjene. Štoviše, s obzirom na politički situaciju jačaju populističke ideje, koje isključuju stvarne reforme te uglavnom nude lagodna rješenja u vidu slabljenja domaće valute te još značajnijom ulogom države u gospodarstvu.

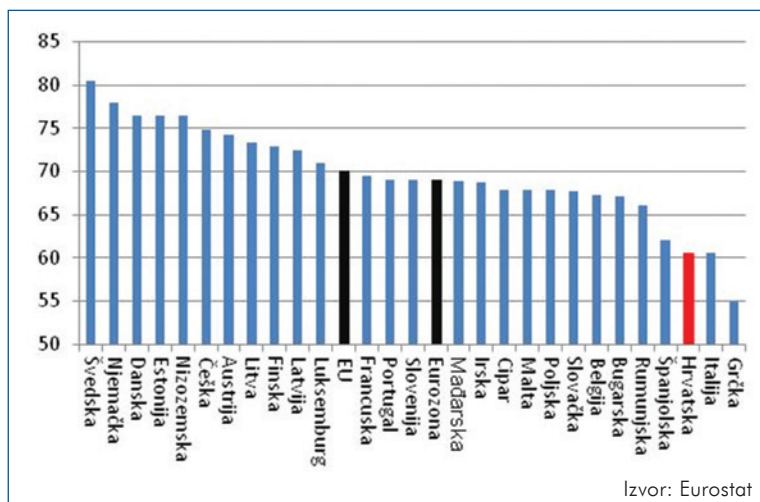
U kratkom roku gospodarski rast se može ponajviše potaknuti kroz povećanje investicija. Samim tim nosioci gospodarske politike trebali bi se prije svega usmjeriti na povećanje učinkovitosti državne i lokalne administracije, informatizaciji procesa i pojednostavljenju procedura, smanjenju parafiskalnih nameta, uklanjanju administrativnih barijera te ubrzavanjem procesa liberalizacije i privatizacije u brojnim sektorima s još uvijek dominantnom ulogom države (transport, energetika, komunalne usluge). Ne smije se zaboraviti niti potreba ostvarivanja stabilnosti u pitanju pravne sigurnosti te poreznog opterećenja. U nadolazećim godinama vidljiv utjecaj na kretanje gospodarske aktivnosti doći će i od korištenja sredstava iz EU fondova, a za to će trebati prije svega ojačati administrativne kapacitete regionalnih i lokalnih jedinica te osmisliti sustav sufinanciranja navedenih projekata. U dužem roku temelje za gospodarski rast i razvoj treba prije svega tražiti u jačanju konkurentnosti i izvozne aktivnosti. Naravno da je za povećanje efikasnosti u domaćem gospodarstvu ključno restrukturirati javni sektor u širem smislu, što prije svega uključuje javna poduzeća koja i dalje imaju gotovo monopolski položaj na domaćem tržištu. Povećanje potencijalnog rasta BDP-a nije moguće bez reforme sustava obrazovanja, promjene strukture javnih rashoda i državnih subvencija, reforme tržišta rada te poticanja ulaganja privatnog sektora u istraživanje i razvoj.

Nezaposlenost još uvijek prijeteća

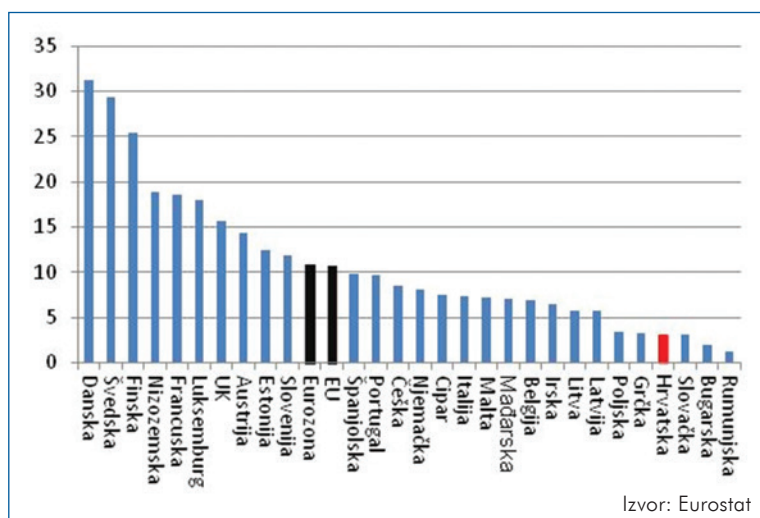
Bez obzira na dugotrajniji trend smanjenja razine nezaposlenosti, koji je započeo u prvoj polovici 2014., pred domaćim tržištem rada su još uvijek najvažniji izazovi. Naime, ako prethodnu godinu usporedimo s 2008., vidljivo je da je razina nezaposlenosti i dalje osjetno viša, a prema anketi o radnoj snazi broj zaposlenih osoba niži je za preko 180 tisuća. Nažalost smanjenje broja nezaposlenih osoba u velikoj mjeri je bio i rezultat nepovoljnih demografskih (smanjenje populacije, starenje stanovništva) i migracijskih trendova. Jedna od najviših stopa mladih nezaposlenih osoba u EU jasno ukazuje i na strukturne probleme domaćeg tržišta rada, od kojih valja istaknuti nisku razinu fleksibilnosti i mobilnosti radne snage. Evidentna je i neusklađenost između ponude i potražnje što se može riješiti isključivo kroz dubinske promjene u sustavima obrazovanja i znanosti. Koliko su navedene reforme potrebne pokazuju i podaci o kvaliteti obrazovanja (PISA testovi), udjelu stanovništva s tercijarnim obrazovanjem te niska zastupljenost cjeloživotnog učenja. Osim toga, u posljednje vrijeme oporavkom gospodarske aktivnosti ponovno

postaje vidljiv problem nedostatka radne snage u određenim sektorima, što je i ograničavajući faktor za ostvarivanje viših stopa rasta BDP-a. Za sada je taj problem najizraženiji u djelatnostima poput građevine, turizma i IT. Nedostatak radne snage vodi prema bržem rastu plaća od produktivnosti, a to neizbježno vodi padu konkurentnosti i nižem potencijalnom rastu BDP-a. Mala zemlja s izraženim problemom starenja stanovništva teško može znatnije promijeniti trendove koji određuju kvantitetu radne snage, već se mora fokusirati na jačanje kvalitete radne snage kroz ulaganje u obrazovanje. Navedeno predstavlja preduvjet restrukturiranja gospodarstva, odnosno smanjenja značaja radno-intenzivnih djelatnosti te jačanja

Graf 5. Stopa zaposlenosti, %, u skupini od 20 do 64 godine, 2015.

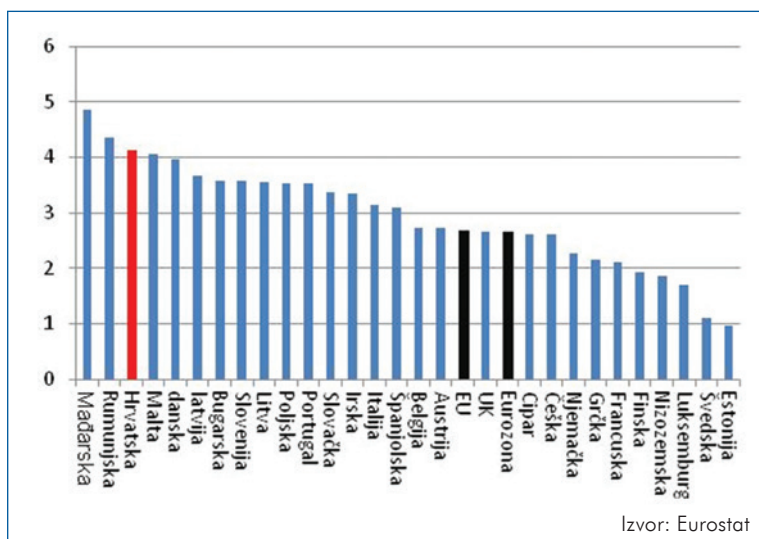

Graf 6. Udio stanovništva u dobi od 25 do 64 godine uključene u dodatno obrazovanje i usavršavanje, %, 2015.

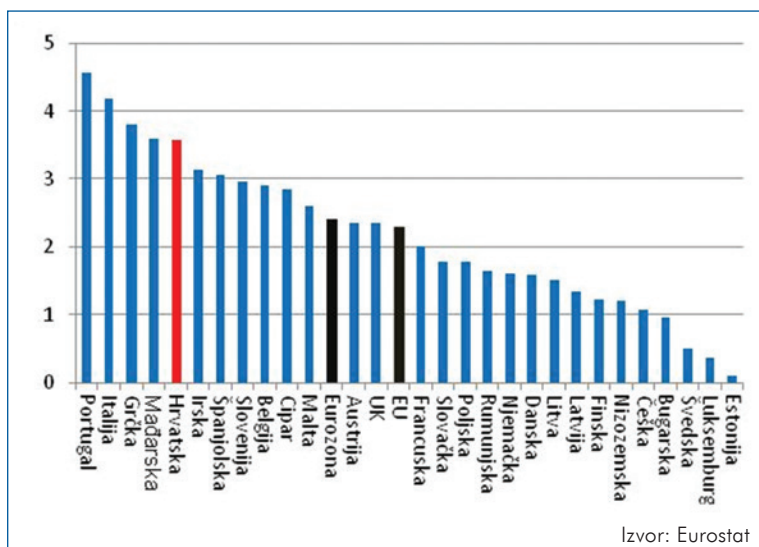
udjela kapitalno-intenzivnih djelatnosti s većom dodanom vrijednošću. Problem nedovoljne ponude radne snage moguće je ublažiti, uz već navedenu potrebu reforme tržišta rada, i kroz poreznu reformu, aktiviranje mlađih umirovljenika, efikasnijim sustavom prekvalifikacija, i racionalnijim sustavom socijalnih transfera. Uvoz radne snage u budućnosti će se morati intenzivirati.

Proces ublažavanja fiskalne neravnoteže

Bez obzira na poboljšanje trendova u proračunu tijekom prošle i ove godine, pravi izazovi u upravljanju javnim financijama tek slijede. Naime, na vidljivo smanjenje manjka u proračunu tijekom prošle godine, osim ubrzanog gospodarskog rasta, ponajviše je utjecalo smanjenje investicija javnog sektora. Nažalost, praksa smanjenja kapitalnih ulaganja javnog sektora kako bi se zadržala ili povećala razina tekućih rashoda bila je vidljiva još od izbijanja financijske krize 2008. S obzirom na političku situaciju ove godine možemo očekivati da će se nastaviti trend poboljšanja fiskalne pozicije, s obzirom na vjerojatni izostanak znatnijih nabavki i investicija u javnom sektoru. Stoga, ne bi trebao iznenaditi ponovni primarni suficit te ukupni deficit na razini od oko 2% BDP-a u 2016. Međutim, u nadolazećim godinama treba refinancirati značajan dio javnog duga, a Hrvatska se danas percipira kao najrizičnije gospodarstvo EU-a u regiji. U skladu s tim velik utjecaj na gospodarsku budućnost zemlje doći će od razine uspješnosti fiskalne prilagodbe te uvjeta refinanciranja javnog duga u narednim godinama. Prije svega potrebna je politička stabilnost, uz suštinske promjene na rashodovnoj strani proračuna kako bi se promijenila percepcija kod investitora te osigurali preduvjeti za poboljšanje kreditnog rejtinga. Isto tako, veća transparentnost te poboljšanje efikasnosti upravljanja javnim dugom, kao i veća vjerodostojnost strateških dokumenata i planova, mogu isto znatno pridonijeti smanjenju rizičnosti. Naime, Hrvatska se nalazi pri vrhu zemalja EU-a kada gledamo relativnu visinu troška servisiranja javnog duga (u odnosu na BDP i javni dug). Teško je očekivati da se sadašnja politika središnjih banaka najrazvijenijih zemalja svijeta, pa samim tim i trenutne razine referentnih kamatnih stopa, može zadržati u nedogled. Samim tim ako se ne smanji premija rizika prije nego tržišta počnu špekulirati s promjenom politike ESB-a, Hrvatska bi se mogla naći u nezavidnoj poziciji. Postoji realan rizik da bi nekoliko međunarodnih arbitraža moglo povećati obveze Hrvatske te stvoriti dodatan pritisak na rast javnog duga. Proces smanjenja fiskalnih neravnoteža ključan je i za dinamiku ulaska Hrvatske u eurozonu, što bi neutraliziralo problem valutnog rizika u domaćem gospodarstvu. Upravo uspješnost smanjenja fiskalnog te valutnog rizika determinirat će cijenu zaduženja svih domaćih sektora te dinamiku procesa konvergencije kamatnih stopa. Uzimajući u obzir negativne demografske trendove te nisku spremnost društva na reforme, najteži izazov će biti osigurati dugoročnu stabilnost mirovinskog i zdravstvenog sustava. Fiskalne vlasti u nadolazećem razdoblju moraju dubinski reformirati porezni sustav, koji bi trebao smanjiti direktno porezno opterećenje, ali i

Graf 7. Udio kamata u odnosu na ukupni javni dug, %, 2015.

Graf 8. Udio kamata na javni dug u odnosu na BDP, %, 2015.

implementirati neke nove porezne oblike (poput jačanja značaja poreza na imovinu). Proces smanjenja javnog duga i rizika od refinanciranja moguće je postići ubrzanjem procesa privatizacije. S obzirom na dosadašnja iskustva gdje su politički čimbenici bili dominantni, navedeni proces bi trebalo prepustiti stručnjacima i postići konsenzus među najvažnijim političkim strankama, a privatizacijske prihode iskoristiti za otplatu dugova i financiranje strukturnih reformi.

Ostvarivi ciljevi ili lista lijepih želja?!

Hrvatska raste, ali drugi rastu više. Izvozimo, ali uglavnom robu s niskom dodanom vrijednošću i visokim udjelom uvozne komponente. Prezadužena smo i zarobljena zemlja u zamci lošeg pravosuđa i birokratskih zavrzlama. Skupa smo i neefikasna država.

Piše: prof.dr. Marijana Ivanov*

Hrvatsku investitori uglavnom zaobilaze. Proizvodnja nam nije dovoljno konkurentna ni na domaćem ni na stranom tržištu. Ubija je pravna nesigurnost i visoka porezna presija. Sustav obrazovanja nije prilagođen potrebama tržišta rada, a nefleksibilnost sustava sprječava i onaj gospodarski rast koji je realno ostvariv.

Hrvati su vrijedni i marljivi radnici, ali ne znaju upravljati onim što imaju

Hrvati su vrijedni i marljivi radnici, ali ne znaju upravljati onim što imaju. Ne cijene ni domaću valutu, ni kvalitetan domaći proizvod, ni zemlju ni javna dobra koja im država pruža. Mladi, ali i srednja dob nemaju dovoljno hrabrosti za samostalnu poduzetničku inicijativu, a primaran problem nije novac, već način razmišljanja. Umirovljenici su najviše izloženi riziku siromaštva, a ako se demografski trendovi ne promjene ta dobna skupina bit će još siromašnija (osim tek manjeg dijela zaposlenih

s većim izdvajanjima za II. stup mirovinskog sustava ili drugim mogućnostima vlastite štednje).

Nezaposlenost je i dalje visoka s malim izgledima da će se u narednim godinama smanjiti ispod 150.000 osoba.

* Autorica je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Zagreb

Nužnost promjena

Visoka nezaposlenost (posebno mladih), prevelik uvoz i prekomjerna zaduženost (visok inozemni dug, javni dug i dug privatnog sektora) osnovni su problemi makroekonomskih neravnoteža zemlje. Rast domaće kupovne moći

već danas rezultira negativnim doprinosom neto-inozemne potražnje u BDP-u, a s nastavkom ekspanzije izgledno je produbljenje deficita robne razmjene koji neće moći kompenzirati suficit izvoza uslužnih aktivnosti. Jaz zaostajanja za drugim članicama EU-a vidljiv je i u kratkom i dugom roku, dok su aktualne veće stope rasta BDP-a prvenstveno determinirane vanjskim faktorima, a manje učincima domaće ekonomske politike.

Ostvarivost obećanja o boljoj budućnosti koju iznose gotovo svi programi političkih stranaka stoga će više ovisiti o zbivanjima na globalnoj i europskoj sceni nego o dosegima utjecaja reformi koje se planiraju provesti. Međutim, to ne umanjuje nužnost promjena, jer pozitivan šok koji trenutno postoji zbog niže cijene energenata i većeg realno raspoloživog dohotka građana neće trajati vječno. Potreban je novi pozitivni šok na strani ponude i potražnje – ali ovaj put on treba doći od unutarnjih faktora.

Pozitivan šok koji trenutno postoji zbog niže cijene energenata i većeg realno raspoloživog dohotka građana neće trajati vječno

Međutim, treba biti svjestan da lijepe želje iz programa političkih stranaka nisu dovoljne za ispravljanje brojnih strukturnih i makroekonomskih neravnoteža. Hrvatska je uvozno ovisna zemlja – čemu su svakako pridonijele porezna i tečajna politika, kao i poslovno destimulativno okruženje. Ali nakon dvadeset i više godina propadanja poljoprivrede, iseljavanja iz ruralnih krajeva, zapostavljenih inovacija i opće deindustrijalizacije zemlje, ekspanzije turizma popraćene rastom uvoza, uz manjak radne snage kvalificirane i spremne za rad u industriji i propulzivnim uslužnim aktivnostima – ovisnost o robnom uvozu i loša struktura izvoza nisu samo pitanja troškova, produktivnosti i konkurentnosti domaće proizvodnje – na koje u danom vremenskom horizontu može utjecati politika buduće vlade.

Prostor za nova strana ulaganja

Visok inozemni i javni dug, kao i prezaduženost poduzeća nemoguće je smanjiti u kratkom i srednjem roku (osim kroz konverziju duga u vlasničke udjele – prema čemu uglavnom postoji otpor), ali je kroz smanjenje administrativnih barijera i nižu poreznu presiju moguće stvoriti okolnosti za veći rast BDP-a – kako bi teret duga bio relativno niži. Fiskalnom konsolidacijom (koja se odvija već sada kroz zamrzavanje javnih rashoda) moguće je vratiti vjerodostojnost Hrvatske kao dužnika kako bismo

popravili kreditni rejting i smanjili trošak budućih kamata – uključujući i one koje će se ugovarati tijekom 2017. po dospijecu znatnog iznosa državnog duga koji će se morati refinancirati novim zaduženjem.

Fiskalnom konsolidacijom i većim gospodarskim rastom otvara se prostor za nova strana ulaganja i korištenje ekspanzivne monetarne politike s ciljem dostupnosti jeftinijih izvora financiranja – a bez narušavanja stabilnosti tečaja. Međutim, za sve navedeno potrebna je adekvatna zaštita vlasničkih prava i prava vjerovnika, a tome ne idu u prilog populistička obećanja o izuzimanju mogućnosti ovrhe nad jedinom nekretninom te povećanju dijela plaće koji se izuzima iz ovrhe. Socijalna politika treba se provoditi drugim mjerama, a zakonska regulativa ne smije biti faktor koji hrabri moralni hazard dužnika, niti instrument uplitanja države u ugovorene dužničko-vjerovničke odnose (kao npr. u slučaju konverzije kredita s valutnom klauzulom u švicarskom franku). Koliko je to važno pokazuje zabilježen pad kreditnog rejtinga u ljeto 2015. uz rast prinosa i premije rizika na hrvatsku desetogodišnju obveznicu. (Zahtijevani prinos je i danas nešto veći nego početkom lipnja 2015.)

Zabrinjavajuća demografska struktura i nedovoljna zaposlenost

Političke opcije koje će formirati novu vladu trebaju biti svjesne mudrosti izreke: „Bože, daj mi hrabrosti da promijenim ono što mogu promijeniti, daj mi snage da prihvatim ono što se ne može promijeniti, a najviše od svega, daj mi mudrosti da razlikujem prvo od drugoga.“

Hrvatska može i ostvarit će veće stope rasta. Taj se proces danas odvija po inerciji, iako ne treba zanemariti rizike globalnog okruženja koji su i dalje naglašeni. No, niti jedna mjera iz programa političkih stranaka (ni u kratkom ni srednjem pa ni dugom roku) neće ispraviti nepovoljnu demografsku strukturu, niti dovesti do ravnomjernijeg razmještaja stanovništva u prostoru i povećati ukupan broj stanovnika zemlje – što je potrebno kako bi se povećalo tržište i isplativost ulaganja.

Iako se smanjuje stopa nezaposlenosti, uz nisku stopu aktivnosti radne snage, stečena zakonska prava i izraženo korištenje socijalnih transfera države – nerealno je očekivat znatnije povećanje stope zaposlenosti koja je u Hrvatskoj jedna od najnižih među članicama EU-a. S druge strane upravo to su faktori o kojima ovise:

- potencijali za korištenje postojećih i budućih kapaciteta radi dostizanja većih stopa gospodarskog rasta;
- održivost mirovinskog sustava (s obzirom na nepovoljan omjer svega 1,22 osiguranika na 1 korisnika mirovina iz I. stupa, ali i pitanje visine budućih mirovina koje će za većinu biti vrlo niske – kako iz I. tako i iz II. stupa);
- održivosti zdravstvenog sustava u kojem tek 33% osiguranika sudjeluje u financiranju zdravstva za sebe i sve druge;

- kao i održivost ukupnih javnih financija (na središnjoj i lokalnoj razini) u uvjetima nužnosti smanjenja prekomjerne porezne presije.

Ma što obećavali izborni programi, moguće je samo spriječiti daljnje pogoršanje demografske slike kroz zaustavljanje odljeva mladih u inozemstvo i poboljšanje životnog standarda postojećih i budućih roditelja – uključujući mjere potpora za novorođene, delimitiranja roditeljske i roditeljske naknade, povećanja osobnog odbitka kod oporezivanja dohotka i pravedniju dostupnost poreznih beneficija (potpora) za djecu kao uzdržavane članove.

Iako će se dio iseljene Hrvatske vraćati u domovinu, za značajne promjene u demografskoj strukturi potrebna je pametna imigracijska politika – uključujući liberalizaciju useljavanja mladih iz europskih država s nižim životnim standardom (zemlje regije, Ukrajina, ...) – odnosno potreban je veći stupanj liberalizacije uvoza radne snage – posebno u deficitarnim zanimanjima.

Za značajne promjene u demografskoj strukturi potrebna je pametna imigracijska politika

Uz sve navedeno potrebno je i daleko fleksibilnije radno zakonodavstvo (ne radi obaranja cijene rada, nego radi veće fleksibilnosti zapošljavanja i otpuštanja, organizacije radnog dana i radnog tjedna, kroz manje zahtjeve u slučaju rada kod kuće, prihvaćanje prakse rada na određeno ovisno o specifičnostima djelatnosti i pojedinih poduzeća ...) – što je tema koju političke stranke uglavnom izbjegavaju komunicirati s javnošću.

Dualni radni sustav

Na sličan način prilično zatvaraju oči pred problemom dualnog radnog sustava – jednog koji vrijedi u javnom sektoru i drugog koje vrijedi u privatnom sektoru. Pri čemu čak ni svrstavanje cijelog privatnog poduzetništva u jednu grupu nije prihvatljivo, jer postoje brojna privatna poduzeća s adekvatnim odnosom prema plaćama i pravima zaposlenih. No, sasvim druga je situacija u segmentu koji zapošljava nisko plaćenu, niže kvalificiranu i dominantno žensku radnu snagu – one koji rade za minimalnu plaću s bitno suženim pravima iz radnog odnosa, koji imaju ugovorene neto a ne bruto plaće pa prema dosadašnjoj praksi uglavnom nisu mogli uživati koristi povećanja osobnog odbitka za sebe i uzdržavanu djecu (ili bi se to na njih čak i negativno odrazilo kroz niži iznos uplaćenih mirovinskih doprinosa, a gubila je i država zbog nižih uplaćenih zdravstvenih doprinosa).

Jedan od ključnih izazova koji stoji pred budućom vladom je smanjiti sivu ekonomiju te unaprijediti smislenost i povećati učinkovitost inspekcijskog nadzora – kako se zbog manje važnih administrativnih propusta ne bi stalno sankcionirali isti, oni koji sudjeluju u registriranom stvaranju dodane vrijednosti i financiraju visokih rashoda za javna dobra i usluge koje država pruža svima. Isto tako potrebno je smanjiti

postojeće imovinske i dohodovne razlike u društvu jer gospodarski rast zemlje ne može počivati na bogatoj manjini, nego jedino na jačanju ekonomske snage većine – ponovnom stvaranju srednjeg sloja. To će biti i osnovni pokazatelj ispunjenja cilja izgradnje socijalno-tržišne ekonomije (što nije samo cilj relativnog pobjednika izbornog procesa, nego je jedan od ključnih ciljeva Europske unije).

Porezna reforma i funkcionalna decentralizacija

Programi političkih stranaka uglavnom se slažu u pitanju nužnosti efikasnijeg upravljanja javnim rashodima i potrebe za smanjenom poreznom presijom. Stoga je porezna reforma najviše izvjestan rezultat svih obećanja i promjena koje će se odvijati u mandatu nove vlade. Nakon Mađarske, Hrvatska ima najveću opću stopu PDV-a, a njegov teret zbog regresivnog djelovanja najviše snose kućanstva s niskim dohotkom. Međutim, sasvim je drugo pitanje koliko će najavljena postupna smanjenja PDV-a djelovati na pad cijena robe i usluga koje plaćaju potrošači, a koliko

kao potpora likvidnosti, profitabilnosti i konkurentnosti dijela poduzetnika – onih koje želimo stimulirati kao što su domaća poljoprivredna i industrijska poduzeća (što je u svakom slučaju poželjno jer otvara prostor i za novo zapošljavanje), ali i trgovačkih lanaca u domaćem i inozemnom vlasništvu (hoće li oni možda povećati plaće svojih radnika – vjerojatno ne).

Druga porezna promjena koja bi trebala povećati interes domaćih i stranih ulagača tiče se oporezivanja dobiti. Dok je prije krize stopa poreza na dobit od 20% činila Hrvatsku zanimljivom za ulaganja, danas su stope poreza na dobit u novim članicama EU između 10% i 19%. Sniženje stope poreza na dobit na 18% ili niže stoga je svakako potrebno, uključivo i najavljenу povlaštenu stopu za male poduzetnike od 12% koja bi se izjednačila s najnižom stopom poreza na dohodak.

No u navedenom ne smijemo zaboraviti ni mjeru neoporezivanja reinvestirane dobiti koja je na snazi već nekoliko godina i imala je pozitivne efekte na poslovanje dijela poduzetnika.

Iako na razini EU nemamo najveće progresivne stope u oporezivanju dohotka, znatno više porezno opterećujemo dohodak u odnosu na druge nove članice EU – koje niskim porezima stimuliraju veća strana ulaganja u industrijskoj proizvodnji i jačaju konkurentnost vlastitog izvoza. Dodatan problem je što istodobno imamo vrlo visoko opterećenje troška rada kroz mirovinske, zdravstvene i druge socijalne doprinose, a još veći problem što u tome sudjeluje relativno mali broj zaposlenih osoba i poduzetnika u odnosu na korisnike socijalnih osiguranja.

Dok je prije krize stopa poreza na dobit od 20% činila Hrvatsku zanimljivom za ulaganja, danas su stope poreza na dobit u novim članicama EU između 10% i 19%

Uklanjanje administrativnih barijera i reforma pravosuđa

Međutim, kako su plaće u javnom sektoru i znatnom dijelu privatnog sektora ugovorene u bruto iznosu, sve najavljene promjene u sustavu oporezivanja dohotka odrazit će se prvenstveno na visinu neto plaća (s pozitivnim efektima na rast mogućnosti potrošnje građana) – ali neće smanjiti ukupne troškove rada u javnom sektoru i privatnom sektoru gdje je ugovorena bruto plaća. Dodatan problem je što rast raspoloživog dohotka građana neće rezultirati samo rastom potražnje za domaćim proizvodima (s mogućim efektima i na rast cijena), nego će doprinijeti i rastu uvoza (većoj potražnji za devizama), dok će kod viših dohodovnih razreda dijelom završiti i u štednji. Kratkoročni učinci na rast BPD-a stoga mogu biti manji od gubitka javnih prihoda, dok će srednjoročni učinci ovisiti o snazi pozitivnih multiplikativnih efekata prelijevanje nekoliko milijardi kuna iz javnog u privatni sektor.

Porezne promjene su najviše izvjestan rezultat reformi koje će se odvijati u mandatu nove vlade, a neovisno što podrazumijevaju prelijevanje znatnog iznosa novca iz javnog u privatni sektor imat će pozitivne efekte na budući gospodarski rast i blago smanjenje makroekonomskih neravnoteža. Uklanjanje administrativnih barijera te reforme pravosuđa i javne uprave daljnji su mogući generatori rasta i razvoja za razdoblje koje dolazi, a tome treba dodati i namjeravanu upravnu i funkcionalnu decentralizaciju kroz prenošenje dijela poslova sa središnje na lokalnu (regionalnu) razinu – izdavanja dozvola, pripreme projekata i podrške svim kreativnim i inovativnim aktivnostima poslovnog sektora – uz jačanje horizontalne suradnje na lokalnoj i regionalnoj razini i slabljenje vertikalne birokratske hijerarhije. Time bi županije i prekomjerni broj gradova i općina dobili veću svrhu.

Iz sveg navedenog može se zaključiti da programi političkih stranaka imaju kapacitet za pozitivne promjene, iako se tek dio njih može ostvariti u roku od četiri godine. Međutim, za realizaciju su potrebni stabilna vlada, intelektualni kapital saborskih zastupnika te konstruktivnost političke opozicije, sindikata, udruga građana i svih dijelova društva u postizanju konsenzusa o temeljnim pitanjima. Isto tako važan je i kontinuitet započetih promjena. Treba priznati sve ono što je dobro napravljeno u mandatima prijašnjih vlada, uz nadogradnju novim mjerama kojima treba prethoditi detaljna i stručna cost-benefit analiza.

Na početku mandata svake nove vlade uobičajeno raste povjerenje potrošača i poduzetnika, pa ćemo na kraju spomenuti ohrabrujuću rečenicu iz programa relativnog pobjednika izbornog procesa: „*Mala smo ekonomija s puno potencijala. Kada sve resurse stavimo u funkciju i dobro se organiziramo imat ćemo prostora za pametna ulaganja, veće plaće i mirovine te općenito bolji standard naših građana temeljen na kvalitetnom ekonomskom rastu*“. No, samo će konkretni potezi pokazati hoće li ovaj put biti uspješno i u interesu većine.

Kako održati novozapočeti ciklus rasta?

Nova ekonomska dinamika ohrabrila je našu političku elitu koja, svatko iz svog dijela interesnog spektra, sebi pripisuje zasluge za privredni oporavak zemlje. Ipak, neosporno je da su smjer i mjere vladine ekonomske politike u proteklih šest godina više pogodovale produljivanju i produblivanju krize nego njenom okončavanju i pokretanju novoga rasta kakav možemo vidjeti u drugim istočnoeuropskim zemljama.

Piše: dr.sc. Damir Novotny*

Hrvatska ekonomija je nakon više od šest godina usporavanja ekonomskih aktivnosti, sredinom 2016. vrlo vjerojatno izašla iz krize. Stvaranje nove vrijednosti počelo se ubrzavati, a bruto domaći proizvod rasti. Nacionalni dohodak bi u 2016., unatoč političkoj nestabilnosti i ponovljenim parlamentarnim izborima, mogao porasti više od 2% u usporedbi s prošlom godinom. Nova ekonomska dinamika je ohrabrila političku elitu koja, svatko iz svog dijela političkog spektra, sebi pripisuje zasluge za ekonomski oporavak. Ipak je nedvojbeno da su smjer i mjere vladine ekonomske politike u proteklih šest godina više pogodovale produljivanju i produblivanju krize nego okončanju i otvaranju novog ciklusa dinamičnog ekonomskog rasta kakav možemo vidjeti u drugim zemljama istočne Europe. Privatni dio hrvatskog gospodarstva se, po svemu sudeći, uspješno prilagodio novim tržišnim okolnostima, pronašao novu ravnotežu u korištenju ekonomskih činitelja i povećao svoju konkurentnost. Ulazak u punopravno članstvo EU te približavanje hrvatskog gospodarstva glavnim trendovima na velikim europskim tržištima zasigurno je pogodovao ekonomskom oporavku u 2016. Globalni pad

---

* Autor je ekonomski analitičar i profesor visoke škole T&MC Group

cijena energenata i sirovina koje u svojim proizvodnim procesima koriste domaća poduzeća također je pogodovalo povećavanju konkurentnosti i rastu potražnje s europskog tržišta. Potpuno otvaranje domaćeg tržišta nakon ulaska u članstvo EU rezultirao je padom potrošačkih cijena, što je uz pojeftinjenje energenata utjecalo na povećavanje slobodnih dohodaka kućanstava. Rast domaće potrošnje, kao jedne od sastavnica BDP-a, u tom je smislu neposredna posljedica povećavanja dohodaka u kućanstvima te njihova zamora od dugogodišnje krize. Investicijski ciklus u turističkom sektoru je, uz vanjske učinke premještanja turističkih preferencija prema sigurnijim europskim destinacijama, omogućio porast turističke potrošnje i prihoda iz ovog segmenta gospodarstva.

Investicijski ciklus u turističkom sektoru je omogućio porast turističke potrošnje i prihoda

Međutim, iako je nakon višegodišnje krize hrvatska ekonomija promijenila trend te uz uvažavanje činjenice da je u ovom ekonomskom ciklusu rast BDP-a u većoj mjeri rezultat rasta inozemne potražnje za domaćim proizvodima i uslugama, odnosno općeg oporavka ekonomije EU, u postojećoj ekonomskoj strukturi neće moći rasti po višim stopama. Za stvarni oporavak od snažnog pada nacionalnog dohotka u proteklim godinama te povratak zaposlenosti i radnih mjesta na razinu prije početka krize, gospodarstvo bi moralo u srednjem roku, dakle 3-5 godina, ostvarivati stope rasta između 3,5 i 4,5% godišnje. Slično ekonomsko ubrzavanje danas ostvaruju gotovo sve tranzicijske zemlje srednje i istočne Europe, današnje članice EU-a. Održivi rast hrvatskog gospodarstva ipak neće biti moguć bez pokretanja novog ciklusa snažnih ulaganja u kapital poduzeća, odnosno novog ciklusa javnih ulaganja. Je li ovakav scenarij, u kontekstu današnje strukture ekonomskog sustava u Hrvatskoj moguć i kakve konvergencijske učinke članstva u EU možemo u budućnosti očekivati?

Pokazatelji šestogodišnje krize

Gotovo sve nacionalne ekonomije unutar EU-a su se, nakon nagle kontrakcije u 2009. i produljene recesije izazvane krizom javnih financija u nekim članicama eurozone, oporavile te vratile na pozicije dinamike stvaranja nove vrijednosti i zaposlenosti. Nagli pad ekonomskih aktivnosti od čak 7,4% u 2009. bio je snažniji od očekivanja domaćih kreatora ekonomske politike te je poništio učinke ekonomskog rasta u razdoblju 2002 – 2007. Statistički podaci ukazuju na dramatične posljedice krize na tržištu rada. U hrvatskoj je ekonomiji 2008. bilo registrirano 1.516.760 zaposlenih. Nakon šest godina ekonomske kontrakcije, krajem 2015, broj zaposlenih je pao na 1.290.470. Tijekom krize je dakle izgubljeno više od 226.000 radnih mjesta.

Nakon naglog usporavanja ekonomskih aktivnosti u 2009., uslijedile su godine nešto blažeg pada BDP-a. Promjena trenda i rast nacionalnog dohotka je započeo

u 2015. te se nastavio u 2016. Međutim, novi ciklus rasta je zahvatio gotovo sve zemlje EU-a. Posebno snažan rast možemo vidjeti u zemljama istočne Europe koje se ubrzano približavaju prosjeku razvijenosti Unije. Utoliko moramo rast svoga gospodarstva relativizirati, posebno ako su nam dobro poznata strukturna ograničenja i prepreke na putu dinamičnog rasta BDP-a i zaposlenosti. Ta bi se ograničenja i prepreke moglo razvrstati u nekoliko glavnih skupina:

- nepovoljna struktura stvaranja bruto dodane vrijednosti – prevladavaju javni sektor i djelatnosti koje ne mogu biti konkurentne na međunarodnom tržištu;
- prekomjerna regulatorna ograničenja – poduzetnici se svakodnevno susreću s regulatornim okvirom koji otežava njihovo poslovanje i stvara znatno teže uvjete u odnosu na usporedive zemlje EU-a;
- niska razina ulaganja u kapital poduzeća – akumulirani kapital poduzeća je vrlo često izrazito nizak, onemogućava korištenje financijske poluge i pristup financiranju;
- visoko učešće javnog sektora u BDP-u i zapošljavanju – čak trećinu svih radnih mjesta čine ona u javnom sektoru;
- visoka razina zaduženosti javnog i privatnog sektora – kućanstva i poduzeća su visoko zadužena jednako kao i središnja država, što predstavlja jednu od najvećih prepreka za pokretanje novog investicijskog vala;
- rigidno radno zakonodavstvo – pod snažnim utjecajem različitih „skupina za pritisak“ kreatori javne politike nisu proveli nužno fleksibiliziranje radnog zakonodavstva i prilagođavanja regulatornog okvira tržišta post-industrijskim okolnostima na tržištu;
- relativno nerazvijene institucije – ako pojam institucija definiramo kao pisana i nepisana pravila koja uređuju gospodarske aktivnosti, tada možemo zaključiti da su kreatori javne politike izrazito zanemarivali nastavak institucionalnog razvoja i približavanja institucionalnom nasljeđu EU-a bez kojeg se ne može očekivati snažniji socio-ekonomski razvoj.

Ako navedenim preprekama i ograničenjima dodamo duboku strukturnu neravnotežu u javnim financijama, posebno u socijalnom sektoru, što predstavlja trajan izvor manjkova i vrši snažan pritisak na povećavanje javnog duga, možemo zaključiti da je opasnost od dugoročne stagnacije više nego realna opcija. Bez snažnih i dubokih strukturnih promjena u javnom sektoru, koji nužno mora obuhvatiti „hladan tuš“ javnih financija (konsolidaciju javnih financija u kratkom roku i otklanjanje izvora stvaranja stalnih manjkova), nastavka procesa privatizacije (kojom će se znatno povećati kapital poduzeća i smanjiti javni dug) te regulatorne giljotine (otklanjanja nepotrebnih i prekomjernih regulatornih ograničenja u poslovanju poduzeća) nije moguće očekivati rast investicija u privatnom sektoru kao jedne od glavnih sastavnica kreiranja BDP-a u budućnosti.

Javni sektor mora ulagati

Javni sektor će također morati nastaviti s ulaganjima. Međutim, u predstojećem investicijskom ciklusu ulaganja središnje države u infrastrukturu moraju se zamijeniti ulaganjima jedinica lokalne samouprave u projekte kojima će se podići kvaliteta života, osigurati energetska neovisnost kroz ulaganja u lokalnu proizvodnju energije, diverzificirati lokalna ekonomija i stvoriti radna mjesta u ruralnom prostoru. Kao jedan od glavnih pokretača regionalnog i ruralnog razvoja mogu doista biti strukturni i kohezijski fondovi EU-a, ali je u tom scenariju glavna prepreka niska razina apsorpcijske snage lokalnih zajednica i sužen fiskalni kapacitet (izuzev velikih gradova) kao neposredne posljedice snažne fiskalne centralizacije.

Hrvatska ekonomija se danas nalazi u fazi izlaska iz dugogodišnje krize, mnogi bi rekli – depresije. Ekonomska se kretanja dinamiziraju, nacionalni dohodak je u porastu. Rast BDP-a se može zahvaliti ponajviše konvergenciji prema velikom financijskom i realnom tržištu EU. Međutim, ako se rast nastavi po stopama oko 2%, potpuni ekonomski oporavak će se moći vidjeti tek u dugom roku. Budući da nam analiza ekonomskih ciklusa u proteklih pola stoljeća pruža dovoljno empirijskih dokaza za argumentiranje tvrdnje da će ciklusi trajati kraće te da će kontrakcija biti snažnija, može se dogoditi da buduća kriza poništi slabe rezultate rasta u narednim godinama. Hrvatska bi tako, mogla socio-ekonomski stagnirati desetljećima, a nesuđeni „jadranski tigar“ bi mogao postati glavnim akterom „grčke tragedije“.

Zato nemamo alternativu: domaći ekonomski sustav se mora potpuno prilagoditi najboljoj praksi razvijenih zemalja i privući novi val kapitalnih ulaganja ili će scenarij stagnacije i smanjivanja nacionalnog bogatstva postati realna mogućnost.

I nakon oporavka europske su privrede ranjive i nestabilne

Relativno brz izlazak iz globalne recesije može se pripisati odlučnim reakcijama vlade SAD-a i provođenju plana ekonomskog oporavka u EU-u. Suprotno proširenom mišljenju, globalna kriza iz 2008. nije bila najdulja u povijesti ekonomskih ciklusa u drugoj polovini 20. stoljeća, trajala je relativno kratko i imala je tzv „V“ oblik.

Reakcija američke vlade je bila fokusirana na spašavanje banaka i osiguravanje likvidnosti u financijskom sustavu. Europski plan oporavka se oslanja na dva smjera djelovanja – dva stupa:

prvi stup se odnosio na ubacivanje kupovne moći u europsku ekonomiju s ciljem povećavanja ukupne potražnje – fiskalni poticaj potrošnji je bio iznimno snažan, 1,5% europskog BDP-a, bez presedana u ekonomskoj povijesti;

drugi stup se odnosio na mjere ekonomske politike koje su imale cilj jačanja konkurentnosti ekonomije EU-a u dugom roku kroz programe „pametnih“ ulaganja – ulaganja u obrazovanje za profesije budućnosti, ulaganja u energetske učinkovitost,

ulaganja u „zelenoj ekonomiji“ i nove tehnologije, te ulaganja u razvoj moderne infrastrukture i promicanje istraživanja i inovacija.

Zahvaljujući odlučnim protu-recesijskim mjerama vlada zemalja-članica EU, europsko gospodarstvo se uspješno oporavilo od prvog snažnog naleta recesije. Međutim, gospodarstvo EU-a još je ranjivo i nestabilno, posebno u zemljama tzv. „mediteranskog kruga“. Nisu osigurane pretpostavke za dugoročno održiv ekonomski rast i rast zapošljavanja, posebno ne u Portugalu, Španjolskoj i Grčkoj. Francuskoj predstoje reforme kojima bi se smanjila uloga državnog sektora a povećala uloga malih i srednjih poduzeća u kreiranju BDP-a. Italija ima tradicionalno jak sektor malih i srednjih poduzeća, ali je javni sektor visoko zadužen te se vrlo sporo odvijaju prilagodbe administrativnog ustroja i otklanjanja neravnoteža u javnim financijama. Ujedinjeno Kraljevstvo je nakon referendumske odluke o istupanju iz članstva EU relativno stabilno, negativni ekonomski znakovi se za sada ne vide, ali se dugoročno mogu očekivati duboke strukturne posljedice podjednako za poduzeća u Velikoj Britaniji kao i europska poduzeća.

Dobra je vijest da će se razdoblje niskih kamatnih stopa nastaviti, što će kratkoročno omogućiti dužnicima odgovarajuću relaksaciju. Međutim, učinci monetarnih intervencija i povećavanja ponude novca od strane Europske središnje banke su vjerojatno dosegli svoj vrhunac. Niska razina inflacije, unatoč monetarnoj ekspanziji u eurozoni, postaje ozbiljan problem za europsko gospodarstvo. Nastavak količinskog monetarnog popuštanja će se nastaviti jednako kao i dominacija niskih kamatnih stopa na depozite i kredite.

Unatoč znatnom napretku u ekonomskoj konvergenciji, kao jednoj od glavnih poluga dugoročno održivog ekonomskog rasta u EU-u, te vidljivog približavanja zemalja srednje i istočne Europe razvijenim zemljama europskog Zapada, novija su istraživanja ukazala (Boris i Metiu, 2015.) na još uvijek snažne sub-regionalne povezanosti koje predstavljaju veliko ograničenje rasta nacionalnog dohotka EU-a. Različitosti u fiskalnoj politici zemalja-članica te nacionalni bankarski sustavi, koji se smatraju uzročnicima fiskalne krize u južnim zemljama EU, pojačavaju zahtjeve za većom integracijom – pored monetarne unije pojavljuje se potreba za fiskalnom i bankarskom unijom. Izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz EU vrlo će vjerojatno ubrzati ekonomsku (i političku) konvergenciju 27 članica.

Europska unija je nedvojbeno jedna od dvije najrazvijenije regije svijeta. Iako se azijske zemlje, osobito Kina, ubrzano razvijaju, nacionalni dohodak EU-a predstavlja jednu trećinu globalnog bruto domaćeg proizvoda, a euro je jedna od dvije najvažnije svjetske rezervne valute. Globalizacija ekonomskih aktivnosti i stvaranja praktično jedinstvenog globalnog tržišta, koja se zahvaljujući širenju novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija nevjerojatno ubrzava, vrši veliki pritisak na gospodarstvo EU-a. Masovna industrijska proizvodnja nepovratno se seli u rastuće azijske zemlje s niskim troškovima i neiscrpnim rezervoarima radne snage. Novi izazivači Europe s Dalekog istoka danas se nalaze jako daleko od ideala države blagostanja prepune socijalnim pravima i povlasticama. Suočena s ovim izazovom, Europa prilagođava

svoje socijalne sustave novim globalnim okolnostima. Država blagostanja kakvu smo u Europi do sada poznavali neće više biti moguća.

Uključivanje u obrazac „pametnoga“ rasta

Unija se nakon izlaska iz krize suočila s tektonskim promjenama bez presedana. EU je odgovarajući na te promjene u svojoj strategiji 2020. definirala novu paradigmu ekonomskog rasta – paradigmu „pametnog“ rasta, temeljenog na inovacijama i socijalnoj inkluziji, kao jedini mogući odgovor na izazove globalizacije i post-industrijske transformacije razvijenih zapadnih društava. Strategija pametnog rasta različito se implementira u zemljama-članicama te se doista danas može govoriti o Europi s dvije brzine. Razvojni dualizam nije optimalan model rasta, EU traži nove modele ravnomjernog regionalnog razvoja koji će omogućiti održivost ukupnog ekonomskog rasta EU (uz neizbježne ciklične korekcije) i stvaranje radnih mjesta koja su nužna za zapošljavanje velike vojske nezaposlenih na europskom jugu. Dakle, osim „pametnog“ rasta, u Europi se govori o potrebi uključivog rasta koji će osjetiti i oni građani koji su u velikoj krizi iz 2008. ubrzanog globalizaciji i post-fordističkim promjenama u industriji ostali bez radnih mjesta i redovnih dohodaka.

Među europskim liderima u Europskoj komisiji postoji suglasje o značenju strukturnih reformi s ciljem jačanja ekonomskog rasta koji se temeljni na inovacijama i potencijalima ljudskog kapitala. Konsenzus se ipak nije postigao oko veličine države. Zagovornici širenja fiskalnih intervencija, koncentrirani u Francuskoj i zemljama Mediterana s problemima u javnim financijama protive se mjerama štednje i strukturnim reformama, pozivajući se na post-kenesijanske argumente. S druge strane, kako pokazuju nova istraživanja (Aghion i Akcigit, 2015.), postoje brojni empirijski dokazi koji podupiru tezu da se dugoročno održiv rast mora temeljiti na inovacijama i povećavanju produktivnosti faktora te da u samo žarište ekonomskog rasta moraju biti postavljeni poduzetnici sukladno Schumpeterovoj paradigmi.

Moglo bi se dakle reći da je EU veliko gradilište te da smo suvremenici velikih promjena koje se događaju u razvijenim zemljama kao i ekonomsko-političkih izazova s kojima se sučeljavaju kreatori europske i nacionalnih javnih politika.

Hrvatska kao mala i do sada neuspješna zemlja mora u srednjem roku dovesti u red svoje javne financije, što bi trebala biti relativno jednostavna zadaća, te se potpuno otvoriti prema dominantnim modelima ekonomskog rasta u EU-u i drugim razvijenim zemljama koji se temelje na „pametnom“ rastu i ubrzanom povećavanju produktivnosti faktora. Potrebno je dakle napustiti ekonomske mitove o rastu na temelju prirodnih resursa i ekonomskom nacionalizmu kao okosnici dosadašnjeg modela ekonomskog rasta, te prihvatiti paradigmu otvorene i kreativne ekonomije koja ostvaruje održivi rast osloncem na talente, ljudske potencijale, toleranciju i nove tehnologije. U tom slučaju možemo biti optimisti u pogledu perspektiva socio-ekonomskog razvoja. Za to je, međutim, potreban novi društveni ugovor u Hrvatskoj.

Povoljniji uvjeti za financiranje poljoprivrednika

Mnogo je razloga za utemeljenje specijalizirane financijske institucije koja bi od naročite koristi bila obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima.

Piše: dr. Đuro Njavro*

Tema agrobanke se svako toliko javlja u stručnoj i političkoj javnosti. Osnivanje Agrarne banke upisano je u izborni program HDZ-a koji je dobio povjerenje glasača. U političkoj javnosti time je ideja dobila važno mjesto kao dio nove politike prema selu i razvoju poljoprivrede na temelju OPG-a, a prema srednjoeuropskim uzorima.

Ipak, postoje mnoge paušalne ocjene protiv takve ideje. Uvjeren sam naprotiv, da je formiranje agrobanke usmjerene ka praćenju savjetom i kreditom **OPG-a (obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava)** jedan od preduvjeta bržeg razvoja poljoprivrede.

- **Postoje mnogi primjeri uspješnih agrobanaka u svijetu** – Naime, u razvijenim zemljama se pitanju financiranja poljoprivrede pristupa znatno organiziranije i obuhvatnije nego u Hrvatskoj. Tako, npr. u Europi postoje mnoge velike (sada i međunarodne) financijske institucije koje su svoj razvoj počele kao klasične banke za financiranje poljoprivrede. Najpoznatiji primjeri su Credit Agricole u Francuskoj i Rabobank u Nizozemskoj. Iako su obje banke danas univerzalne, s međunarodnom prisutnošću njihov fokus poslovanja je i nadalje na financiranju poljoprivrede.

U SAD-u posluje preko 1.900 agrobanaka (s prosječnom aktivom oko USD 100mln). To su dominantno male regionalne banke koje su postale partneri svojim klijentima poljoprivrednicima. ABA (Američka udruga banaka) ima poseban organizacijski dio koji podupire poslovanje agro banaka te im daje pravne, poslovne i regulatorne savjete – a u zadnje vrijeme naročiti fokus stavljaju na edukaciju farmera o korištenju derivativnih financijskih instrumenata.

---

* Autor je ekonomski analitičar i dekan Zagrebačke škole za poduzetništvo i menadžment

Manje rizika za banke

- **Banke u Hrvatskoj će sve manje biti zainteresirane za financiranje malih i srednjih poduzeća, a naročito poljoprivrednih.** Naime, većina bankovne aktive je u rukama banaka u vlasništvu velikih međunarodnih banaka (prvenstveno talijanskih i austrijskih grupacija). Sve te velike bankovne grupe baziraju svoju međunarodnu strategiju na pokušaju postizanja efekata ekonomije razmjera te postavljanju standarda grupe, a naročito u dijelu upravljanja rizicima. Kao rezultat toga procedure odobravanja plasmana i rejtinga zajmoprimatelja postaju sve unificiranije što znači da takvim bankama mali klijenti koje u jednom dijelu treba i educirati sve više ispadaju iz fokusa poslovanja. Tu tezu najbolje potvrđuju glasine s bankovnog tržišta gdje se već naveliko priča o pretvaranju nekih od banaka u stranom vlasništvu u podružnice stranih banaka. To je za sada napravila jedino austrijska BKS banka ali se takvi smjerovi sigurno mogu očekivati u narednim godinama.
- **Poljoprivreda kao grana ne nosi sa sobom povećane rizike** – Bankari uobičajeno, razložno ili manje razložno, poljoprivredi pristupaju kao:
  - Nisko profitabilnom poslovanju te stoga upitne održivosti;
  - Grani s iznimno visokom zaduženosti s obzirom na visinu prihoda;
  - Industrijii gdje financijska izvješća ne iskazuju realnu sliku poslovanja;
  - Poslovanju sa starim tehnologijama proizvodnje, te
  - Grani nepripremljenoj za tržišne promjene i promjene koje su nastupile prilikom ulaska u EU.

Bez obzira na iznesene stavove, bankari su u dijelu financiranja poljoprivrede još uvijek znatno manje izloženi rizicima u usporedbi s financiranjem drugih industrija. Naime, prema podacima HNB-a sa krajem 2015. godine udio loših kredita u svim poduzećima iznosi nemalih 30,11%, dok udio loših kredita poljoprivrednim poduzećima iznosi 17,02%. Dakle, poljoprivredna poduzeća su znatno manje rizična nego „prosječna“ poduzeća u Hrvata.

Loša iskustva

- **Poljoprivrednicima treba partner i savjetnik** – Ovo je možda ključni argument za formiranje agrobanke. Naime, većina naših poljoprivrednika, pogotovo u dijelu OPG-ova, ima potrebna poljoprivredna znanja i iskustva. Međutim, njima definitivno fali znanja u dijelu postavljanja financijski održivog poslovanja. Tu oni trebaju partnera koji će ih savjetovati kako voditi financije, kako financijski dogovarati poslovne odnose s partnerima, kako se štititi od promjena cijena na tržištima i sl. Ovakva strategija ne bi bila samo „in favore“ poljoprivrednika. Ovakva iskustva bila bi dobra i za agrobanku jer bi na taj način puno bolje

upoznala svoje klijente te bi im mogla potpuno „customizirati“ (poosobiti) svoje proizvode i usluge te bi potencijalno smanjila rizike koji bi mogli nastati iz takvih izloženosti.

- **Država je do sada krajnje loše upravljala svojom bankovnom imovinom**
  - Ikustva s upravljanjem bankama u Hrvatskoj u zadnjih dvadesetak godine su sve samo ne uspješni primjeri. Trenutno, Hrvatska u većinskom vlasništvu ima dvije banke – Hrvatsku Poštansku i Croatia banku. HPB je banka srednje veličine s aktivom oko 17mlrd HRK. Radi se o univerzalnoj banci čija je posebnost korištenje mreže Hrvatske pošte. Croatia banka ima oko 3mlrd HRK aktive. Radi se o banci nastaloj na temelju ideje financiranja malih i srednjih poduzeća. Jedini pravi interes od banaka u vlasništvu države za poljoprivredu konstantno pokazuje Croatia banka (koja ima jednako velik portfelj poljoprivrednih kredita kao i HPB ali je znatno manje rizičan).

Ovdje se postavlja temeljno pitanje – trebaju li državi uopće ovakve banke? Jedna mala i jedna srednja banka bez posebnog strateškog usmjerenja? Banke s prošlošću obilježenom aferama i stalnim dokapitalizacijama? Banke koje se pokušavaju izboriti za svoj tržišni udio strategijama sličnim velikim bankama na tržištu?

Odgovor se nameće sam od sebe – NE! Najbolje je da se te banke prodaju te da se prikupljena sredstva iskoriste za smanjenje javnog duga.

Dakle, ideja formiranja agrobanke temelji se na ideji korištenja HPBa i Croatia banke. Ove banke treba iskoristiti za formiranje banke koja bi i nadalje ostala komercijalna, s fokusom i ekspertizom u financiranju poljoprivrede. Takva bi banka odluke o financiranju temeljila na proučavanju boniteta zajmoprimatelja ali uz specijalni *know-how* o poljoprivredi.

Dvojbe

Međutim, oko formiranja agrobanke postoji još uvijek niz otvorenih pitanja i dilema.

- **Hoće li takva agrobanka moći klijentima pružiti niže kamatne stope?** – To je svakako cilj ali u to treba uključiti mnoge institucije. Naime, ova dilema nas vodi do jednog od najinteresantnijih pitanja našega bankarstva – zašto su kamatne stope kod nas još uvijek relativno više od onih u zemljama Europske unije? Po autorovom mišljenju prvenstveni razlozi leže u trima činjenicama: (1) još uvijek visokim kamatnim stopama na depozite, (2) iznimno visokim regulatornim troškovima (npr. obvezna pričuva je nekoliko puta viša od one u zemljama Europske Unije), te (3) visokim troškovima rizika zbog visokog udjela loših plasmana. U rješavanje ovih problema treba uključiti Hrvatsku narodnu banku (u dijelu troškova regulative), banke (u dijelu kamatnih stopa na depozite) te Ministarstvo financija (u dijelu formiranja poreznih poticaja za otpisivanje loših

plasmana). Takve inicijative bi trebale rezultirati nižim troškovima „inputa“, samim time i nižim aktivnim kamatnim stopama.

Što se tiče nižih kamatnih stopa za financiranje poljoprivrede kao potencijalna ideja se nameće mogućnost ukidanja obvezne pričuve za sredstva banke uložena u financiranje agrara. Na taj način banke bi bile zainteresiranije za tu industriju te bi klijentima nudile niže kamatne stope.

- **Radi li se ovdje o dominantno državnoj banci?** – Zbog činjenica da je povijest upravljanja državnim bankama u Hrvatskoj dosta bremenita, autor drži da to ne bi trebala biti državna banka. Fokus bi trebao biti na iskorištavanju infrastrukture sada državnih banaka, ali u budućnosti valja šire disperzirati vlasničku strukturu takve banke. Potencijalni investitori bili bi mirovinski fondovi, EBRD te čak i potencijalno poljoprivredene zadruge. Dakle, temeljna je ideja formirati banku kojom će upravljati profesionalan menadžment koji će biti potpuno neovisan o politici. Državi može preostati paket od 25% – kojima bi mogla utjecati na strateški važne odluke.

Dakle, polazna je ideja iskoristiti infrastrukturu sada državnih banaka (HPB i CB) za postavljanje temelja agrobanke. Agrobanka bi bila komercijalna banka (koja bi uzimala depozite i plasirala kredite) s većim fokusom kreditnog portfelja na poljoprivredu. Radilo bi se o banci partneru malih OPG-a koja bi bila temeljena, osim na bankovnoj ekspertizi, i na znanjima i iskustvima iz poljoprivrede.

Priotitet je ekonomska ravnoteža

Poslodavci će svakako tražiti reforme odmah i bez odgađanja na koje smo u prošlosti navikli. U prvih 100 dana Vlade očekujemo najvažnije zahvate koje poduzetnici već dugo traže i višekratno su artikulirani od HUP-a na danima poduzetnika.

Piše: Branko Roglić*

Nužno je i bitno uspostaviti ravnotežu između realne ekonomije i javne potrošnje. Nadam se da je recesija prebrođena, ali rast BDP-a ispod 3,5% godišnje ne omogućava nam servisiranje glavnice duga, nego samo otplatu kamate. Dok je takvo stanje, skupo ćemo plaćati novac i stalno biti ovisni o vjerovnicima i njihovoj dobroj volji, bez obzira na to što cijena kapitala na globalnom tržištu pada.

Ravnotežu možemo uspostaviti štednjom ili znatno većim rastom BDP-a, a najbolje je raditi istovremeno u oba pravca. Nisam uspio razumjeti one ekonomiste koji za uspostavu ravnoteže predlažu zaposlenje 200 tisuća službenika u javnom sektoru. To bi bilo isto kao da se kod utapanja spašavate tako da sami sebe izvlačite iz vode povlačeći se za kosu. Štedjeti treba tako da analiziramo troškove i onda odbacimo one bez kojih se može i smanjimo one koji se mogu racionalizirati. Razloge za trošak treba smanjiti (broj županija i općina je najočitiji primjer moguće racionalizacije). Poljska je smanjila broj vojvodstava od 42 na 17, a svako vojvodstvo je po prilici veliko kao Hrvatska. Na toj su razini razne agencije, inspekcije i slično. Sve županije i općine koje se ne mogu same financirati treba ukinuti i pripojiti susjednima, kako bi se proračun zatvorio. Racionalizirati treba i restrukturirati državna i javna poduzeća, te natječajem imenovati njihove uprave, kako bi se izbjegla politička uhljebljivanja. Poduzeća moraju voditi vrhunski stručnjaci i poznavatelji najnovijih tehnologija u branši. Ova poduzeća osiguravaju proizvode koji ulaze u kalkulaciju svih proizvoda u Hrvatskoj i teret su svim poduzetnicima. To uključuje struju, vodu, benzin, naftu, komunalije, prijevoz itd. Zato ti proizvodi moraju biti što jeftiniji. Pored toga, treba sve moguće što prije privatizirati, osim naravno strateških resursa zemlje. Samo

* Autor je predsjednik Uprave ORBICO GROUP, najveće distributerske tvrtke u Europi

privatna inicijativa vodi nas razvijenim zemljama poput Njemačke, Austrije, SAD-a, a državna regulativa, ako je pretjerana, vodi nas prema Kubi i Sjevernoj Koreji.

Pravosuđe se mora obračunati s korupcijom

Da bismo popravili poduzetničku klimu, moramo poraditi i to temeljito, na pravosuđu (u Ustavnom sudu moraju sjediti najbolji profesori prava, a ne političari) i Zakonu o radu. Pravosuđe mora biti takvo da se može obračunati s korupcijom, a Zakon o radu mora poštovati činjenicu da je dobar radnik najvrjedniji poduzetniku. Loš radnik ne šteti samo vlasniku nego i svojim kolegama. Poduzeće s takvim radnicima postaje nekonkurentno, pa su sva radna mjesta u njemu ugrožena. Također moramo postrožiti naplatu poreza i smanjiti sivu ekonomiju na razumnu razinu, kao i parafiskalna davanja.

Svaka vlada mora se odmah uhvatiti u koštac s ogromnim problemima, kojima možemo dodati i globalni problem migracija.

Hrvatska je poljoprivredna zemlja, pa se mora što prije vratiti selu i omogućiti mu dugoročno održiv razvoj. To smo mogli naučiti od braće Radić i njihove politike još sredinom prošlog stoljeća. Ako ovako nastavimo, sela će odumrijeti a mladi se raseliti u Europu. Taj proces je već dobio velike razmjere, a demografski trendovi su zabrinjavajući.

Nova vlada mora riješiti problem HAC-a i njegovog duga. Ne vidim drugog načina do monetizacije ili uvođenja vinjeta. U svakom slučaju HAC mora voditi računa o svojim kreditima, koliko god je to moguće, a ne teret prenijeti na porezne obveznike.

Prevelik porez ruši konkurentnost

Preveliki porez ruši konkurentnost države i ne privlači ulagače, što se odražava na radna mjesta, koja se ne ostvaruju iako resursi postoje.

Ne smije se zanemariti konsolidacija javnog duga, kao i ni problem upravljanja državnom imovinom. Na primjeru upravljanja državnom imovinom vidi se kakav je poduzetnik država. Kompletnu imovinu država mora staviti u funkciju. Koncesije, prodaja, najam i svi drugi oblici poslovanja moraju se što prije ostvariti i omogućiti prihod od ogromne vrijednosti, koja je sada mrtvi kapital i ne donosi prihode.

Konačno, treba sustav obrazovanja prilagoditi potrebama gospodarstva, kako bismo prestali školovati stručnjake za one grane industrije koje ne postoje u Hrvatskoj, pa mladi školovani ljudi odlaze iz zemlje koja ih je školovala, ne vraćajući u njih uloženi novac.

Poslodavci će svakako tražiti reforme bez odgađanja na koje smo u prošlosti navikli. U prvih 100 dana Vlade očekujemo najvažnije zahvate koje poduzetnici već dugo traže, i višekratno su artikulirani od HUP-a na danima poduzetnika.

Snažniji izvoz za zdrav ekonomski rast

Mala, otvorena i nerazvijena zemlja svoj razvoj može temeljiti samo na dinamiziranju izvozne orijentacije. Iako je prošla godina bila uspješna Hrvatska još uvijek bilježi deficit robne razmjene.

Piše: dr.sc. Guste Santini*

Dinamiziranje gospodarske aktivnosti svakako je najznačajniji cilj nove hrvatske vlade. Rast gospodarstva od 3% velik je zadatak. Ne bi trebalo imati iluzija kako je to lako ostvariv cilj. Naime, postojeća stopa rasta gospodarstva nije rezultat učinkovite ekonomske politike. Rast nam se je naporan dogodio. Na krilima gospodarske aktivnosti iz okružja dinamiziralo se je nacionalno gospodarstvo kao refleksna radnja i ništa više i ništa manje. Drugim riječima, dinamika gospodarskog rasta ovisi o izvanjskom što je karakteristika otvorenih zemalja općenito, a ovisnih posebno. Kako nacionalna država nestaje u korist tržišne države smanjuje se značaj državnih granica, a nacionalni pravni okvir diktira izvanjska pravna stečevina. Stoga je u tim i takvim uvjetima pravo umjeće dinamizirati gospodarski rast ili, preciznije rečeno, ostvariti veći rast od prosječnog u EU-u. U prilog tome valja dodati kako je „financijska krvna slika“ hrvatskog gospodarstva i dalje nezadovoljavajuća što se vidi iz odnosa vlastitih i tuđih izvora financiranja koji smanjuje kreditni bonitet gospodarstva i „gura“ komercijalne kamate stope u prvcu njihovog povećanja. I dalje je nesono velik iznos nepodmirenih potraživanja kako gospodarstva tako i građana.

Investicijska aktivnost našeg realnog sektora je u prošloj, 2015. bila na razini obračunate amortizacije, usprkos činjenici da su nam odobrena znatna sredstva iz fondova EU-a. Niske investicije snažno su upozorenje kako će teško biti održati i postojeću stopu rasta od 3%. Osim toga, trećina je realnog sektora u prošloj godini

---

* Autor je ekonomski analitičar i glavni urednik časopisa RIFIN

ostvarila gubitak što bi u uvjetima nerazumne ekonomske politike moglo rezultirati stečajevima i poništiti ostvarene pozitivne rezultate i povećati nezaposlenost.

Oligopolno tržište kredita

Ima li se u vidu internacionalizirani bankarski sustav kojim dominira tek nekoliko poslovnih banaka nije teško zaključiti kako imamo oligopolno tržište kredita. Da je tako vidimo promatrajući kretanje kreditne aktivnosti. Stanovništvo je platilo visoku cijenu, gotovo četvrtina je socijalno ugrožena. Nerazumno se zadužujući postalo je racionalno – smanjilo je potražnju za kreditima. Gospodarstvo koje nije u stanju povećati gospodarsku aktivnost bez kreditne podrške nije u stanju dobiti kredit ili ga dobiva po znatno višim kamatnim stopama. U prvom slučaju imamo problem održanja postojeće gospodarske aktivnosti, a u drugom poslovnu aktivnost koja ima za cilj plaćanje kamata umjesto povećanja dodane vrijednosti investitorima.

Ne treba imati iluzija o možebitnom smanjenju kamatnih stopa. Naime, od ukupnog smanjenja kreditnih obveza prema inozemstvu najveći se dio odnosi upravo na poslovne banke. Tako poslovne banke što ne uspiju plasirati državi; slobodna sredstva usmjeravaju u podmirenje kreditnih obveza prema inozemstvu. Nikakva, baš nikakva, monetarna politika tome neće stati na kraj.

Od ukupnog smanjenja kreditnih obveza prema inozemstvu najveći se dio odnosi upravo na poslovne banke

Da bi se povećala potražnja za radnom snagom nužan je rast gospodarske aktivnosti za bar 3%. Uvođenje novih tehnologija i nove opreme smanjuje potražnju za radnom snagom. Čini se realnim pretpostaviti da će 2% rasta biti ostvareno tehnološkim napretkom, a 1% rasta bi se trebalo ostvariti povećanjem zaposlenosti. Rast zaposlenosti velik je problem. Naime, nezaposleni građani najvećim dijelom su dio strukturne nezaposlenosti pa rast potražnje na tržištu rada obično ne rezultira smanjenjem nezaposlenosti već dodatnom supstitucijom rada kapitalom kako nam to potvrđuje rast produktivnosti u industriji. Naprosto, vremenski horizont rada i kapitala određen je cjeloživotnim obrazovanjem i kratkoročnim promjenama tehnologija. Drugim riječima, bez jasnog plana razvoja teško je osigurati primjereno osposobljenu radnu snagu. Da je tako svjedočimo sve češćim zahtjevima poslodavaca za dodatnim uvozom radne snage. To upozorava kako nije moguće povećati broj zaposlenih ako se ne „intervenira“ u obrazovnom sustavu. Više puta predlagao sam za sve nezaposlene uspostaviti obvezu obrazovanja kako bi se što prije vratili na tržište rada. Valjalo bi razmisliti o subvencioniranju tvrtki koje bi uspostavljale svoje interne ili javne škole koje bi obrazovale nezaposlene. Naprosto nije moguće dovoljno naglasiti kako „okoštavanje“ gospodarstva na postojećem broju zaposlenih u uvjetima jedinstvenog tržišta EU-a može biti pogubno po budućnost hrvatskog društva u cjelini.

Preuveličana uloga kredita

Jednom je guverner HNB-a, Boris Vujčić, gospodarski rast koji je usmjeren u izvoz nazvao zdravim rastom, sa čime se u potpunosti slažem. Mala, otvorena i nerazvijena zemlja svoj razvoj može temeljiti jedino na dinamiziranju izvozne orijentacije. Upravo takva godina bila je 2015. Međutim, nemojmo se zavaravati, još uvijek bilježimo deficit robne razmjene s inozemstvom od 6,6 milijardi eura ili gotovo 15% BDP-a. Drugim riječima, uvoz je pokriven izvozom svega – 62%. Prema tome suficit na tekućem računu platne bilance možemo zahvaliti turizmu. Tu se nalazimo u vrlo opasnom području punom „nagaznih mina“. Kao prvo, nikada ni jedna zemlja nije dugoročno osigurala blagostanje svojim građanima na monokulturi. To vrijedi za naftu, dijamante ili svojevremeno za brazilsku kavu kada su lokomotive bile ložene kavom jer su pale cijene kave na svijetskom tržištu. Turizam je općenito djelatnost male dodane vrijednosti s puno živog rada. Nadalje, turizam je vrlo ranjiva djelatnost kao što to vidimo danas u Sjevernoj Africi ili na Bliskom Istoku čiji nam problemi prikazuju ostvarene rezultate u turizmu u daleko „ružičastijim bojama“ nego što je ono uistinu. Nije od manjeg značaja činjenica da turizam zahtjeva vrlo skupu infrastrukturu čije je korištenje tek stotinjak dana godišnje, pa se s pravom postavlja pitanje kakav je konačan cost-benefit učinak turizma. Najavljeno dodatno snižavanje stope PDV-a na turizam ne znači ništa drugo do nastavak privatizacije turističke rente, vlasništvo hrvatskih građana, turističkim poduzetnicima. Ne treba zaboraviti da će druge grane kao tekstilna, kožna, drveno-prerađivačka industrija plaćati pogodnosti koje političari obećavaju i daju turističkim poduzetnicima. Naprosto oni će i dalje plaćati PDV po stopi od 25%. U kojoj bi se mjeri pokvarila „krvna slika“ zemlje da turizam iz bilo kojeg razloga smanji svoju aktivnost za 20%. Odgovor je jasan: za 4% BDP-a, što bi preko noći izbrisalo toliko hvaljene rezultate turizma, a zemlju bi vratilo u vremena najpesimističnijih očekivanja.

Dakle nužno je odlučno poraditi na smanjenju deficita robne razmjene s inozemstvom. Postoji mogućnost veće stope supstitucije uvoza domaćom proizvodnjom kao i dinamiziranje izvoza proizvoda višeg stupnja prerade kako bi se što manje izvozile sirovine i jeftina radna snaga. Kratkoročno vidim velike mogućnosti u brodogradnji i proizvodnji zdrave hrane, te u uspostavi više naselja za treću životnu dob. Smanjenje deficita robne razmjene s inozemstvom od 500 milijuna eura godišnje bio bi rezultat vrijedan svakog poštovanja.

Stabilnost cijena u uvjetima tržišne države određena je izvanjskim kretanjima cijena. Danas imamo deflaciju jer su cijene sirovina i, posebno, nafte na niskim razinama. Sjetimo se 2008. godine kada je inflacija „prko noći“ skočila na 6,1% zato jer je cijena nafte „otišla do nebesa“. Ipak, kada govorim o cijenama mislim na inflaciju i to onaj njezin realni, strukturni i troškovni dio. Pravu stabilnost cijena imat ćemo kada izvršimo restrukturiranje gospodarstva i provedemo reformu države u širem smislu.

Dva scenarija za budućnost

Što nam donosi budućnost? Postoje dva scenarija. Prvi je „pleti kotac ko i otac“ koji je poznat i vodi hrvatsko gospodarstvo u društvo zemalja trećeg svijeta. Drugi je, za koji se zalažem, promjena ekonomske politike sukladno činjenicama. Prva od njih je da postajemo sve više tržišna država. To je eksplicitna činjenica od 1. srpnja 2013. godine. To ne znači da Hrvatska ne bi i inače postala tržišna država. To znači da punopravno članstvo u EU-u valja identificirati kao katalizator procesa transformacije. Tržišna država mora voditi najveću moguću brigu o razvoju znanosti i obrazovanja. Samo obrazovanje i na znanosti utemeljene poslovne kombinacije mogu dugoročno održati socijalnu sigurnost građana. Socijalna sigurnost građana, posebno onih koji se mogu brinuti o sebi, predstavlja najvažniji cilj po kojem će bilo koja vlada dobiti prolaznu ocijenu. Zemlja u kojoj građani nisu u mogućnosti pomoći siromašnima i nemoćnima, a da pri tome ne dovode u pitanje svoju društvenu reprodukciju, nema previše smisla. Dakle, socijalna skrb dostojna čovjeka je moguća jedino u zemljama gdje gospodarstvo ostvaruje veliku dodanu vrijednost. Osiguranje dugoročnog rasta najbolja je garancija da se zaustavi depopulacija. Nikakve mjere u obliku nagrada nisu rješenje niti to mogu objektivno biti. Ukoliko nismo u stanju zemlju ostaviti u bitno boljem stanju od današnjeg, demografska obnova neće značiti ništa drugo do li ubrzanja emigracije hrvatskih građana.

To je moguće ostvariti samo ako smanjimo fiksne troškove države i tako ušteđena sredstva usmjerimo za povećanje konkurentnosti hrvatskog rada i kapitala. Ostalo je priča. Ne bi bilo dobro odustati od reformi zato što povećanje gospodarske aktivnosti omogućava uravnoteženje proračuna. Nužno je restrukturirati državni proračun kako bi cijena javnih usluga koje osigurava država bila što manja. Valja znatno povećati značaj i ulogu lokalne uprave i samouprave kako bi mogle dinamizirati korištenje resursa na svome području. Nisu dobre priče po kojima razvijene županije ističu koliko daju a koliko dobiju. Potoji uzajamnost koja je u samim temeljima svake države. Neke su županije razvijenije a neke su manje razvijene. Za to postoje značajni razlozi. Nije dobro dijeliti jedan dio hrvatskih građana na dobre, a druge ocijeniti manje dobrima. Tu priču valja zaustaviti.

Jasno, da bismo to učinili potrebna nam je porezna reforma. Hrvatska bi trebala postati zemlja u kojoj poduzetnici žele poduzimati poslovne aktivnosti velike dodane vrijednosti. Stabilnost je nezaobilazan čimbenik u privlačenju investicija i obrazovane radne snage. Tako se stvara novi ambijent koji pogoduje poduzetnicima. Realni rast plaća kao posljedica povećane stručnosti najbolji je put rješavanja siromaštva. Siromaštvo može dovesti u pitanje najbolje želje svake vlade.

Osiguranje
dugoročnog
rasta najbolja
je garancija
da se zaustavi
depopulacija

Izvozni dometi i izazovi

Nepostojanje konzistentne ekonomske politike prouzročilo je da nam je u 21. stoljeću izvoz dramatično padao u odnosu na 1990-e godine. Treba nam zaokret u kojem će izvoz sa dosadašnjih 40% dosegnuti 65% BDP-a kao u razvijenoj Europi.

Piše: dr.sc. Ivan Miloloža

Rijetko je koja država u svojoj tako kratkoj povijesti imalo takve društvene promjene, kao Hrvatska. Poratna izgradnja, i samofinanciranje, ratom porušenih područja „odnijelo“ je više proračuna.

Dogodila se i svjetska ekonomska kriza, koju na žalost naše političke elite nisu pravovremeno ni uočile, a kamoli sagledale ili djelovale mjerama na sprečavanju ili umanjivanju posljedica.

Ako prvo desetljeće samostalnosti donekle možemo shvatiti razvojno, zaostajanje od 2000. ne možemo ničim opravdati.

Naša politička elita, bez obzira na boju i predznake, u zadnjih 16 godina nije se bavila „politikom“ i ekonomskim i gospodarskim razvojem, već politikantstvom i zabludama prošlosti, koje su još više raslojavale društvo.

Nužno poboljšati uvjete

Svim vladama deklarativno je izvozna strategija naglašavana kao prioritet ekonomije i budućeg razvoja, a stvarnost je bila suprotna. Samo u predizborno vrijeme se naglašavala nužnost ulaganja i poticanja izvoza, a poslije je padalo u zaborav i prepuštano stihiji.

---

* Autor je predsjednik Uprave tvornice akumulatora Munja Zagreb

Zaboravljalo se da izvoz svake zemlje ima ključan utjecaj i doprinos konkurentnosti nacionalnog gospodarstva.

To se posebno vidjelo kod nama sličnih zemalja u tranziciji.

Ključni čimbenici za konkurentnost izvoza, proistječu iz sposobnosti nositelja ekonomske politike u stvaranju uvjeta za dinamičan razvoj nacionalnog gospodarstva, te omogućavanja poduzetniku da u povoljnim uvjetima realizira poduzetničke aktivnosti na nacionalnom i ino tržištu.

Na žalost, Hrvatska od samostalnosti do danas nije uspjela u velikoj mjeri prevladati naslijeđene slabosti izvoznog sektora (uska osnovica, nedovoljna veličina i tehnološka razina) i stvoriti kao druge zemlje povoljne uvjete.

Nepostojanje konzistentne nacionalne ekonomske politike, prouzročilo je da nam je nakon 2000-e u odnosu na 90-e godine izvoz strahovito padao i „tonuo“ u minus.

Razlog za to je potpuno pogrešan ekonomski model koji se provodio, a ogleda se prvenstveno u deindustrijalizaciji i nerazumnom tečaju kune, što je pogodovalo uvozu, a izvozna poduzeća dovodilo u gubitke i nekonkurentnost.

Usporedba prvih 10 godina samostalnosti (1990. – 2000.) sa drugih 10 godina (2000. – 2010.) daje jasnu sliku stanja hrvatskog gospodarstva koju generira od nekadašnjeg suficita do deficita od 32 milijarde dolara, koji se samo nastavlja do danas.

Navedeno je vidljivo iz tablice vanjskotrgovinske robne razmjene (mil USD za razdoblje 1990. – 2010.).

Tablica 1. Vanjsko-trgovinska robna razmjena (mil USD) u razdoblju od 1990. do 2000.

Godina	Robni izvoz	Robni uvoz	Ukupna robna razmjena	Robni deficit
1990.	4.020	5.188	9.207	-1.168
1991.	3.533	3.787	7.320	-254
1992.	4.445	4.431	8.876	14
1993.	3.910	4.658	8.569	-748
1994.	4.403	5.530	9.933	-1.127
1995.	4.517	7.352	11.869	-2.834
1996.	4.644	7.784	12.427	-3.140
1997.	3.981	9.101	13.083	-5.120
1998.	4.517	8.276	12.793	-3.758
1999.	4.302	7.799	12.101	-3.496
2000.	4.432	7.887	12.318	-3.455

Izvor: HGK, izračun Autora

Tablica 2. Vanjsko-trgovinska robna razmjena (mil USD) u razdoblju od 2000. do 2010.

Godina	Robni izvoz	Robni uvoz	Ukupna robna razmjena	Robni deficit
2000.	4.432	7.887	12.318	-3.455
2001.	4.666	9.147	13.813	-4.481
2002.	4.904	10.722	15.626	-5.818
2003.	6.187	14.209	20.396	-8.022
2004.	8.024	16.589	24.613	-8.565
2005.	8.773	18.560	27.333	-9.788
2006.	10.377	21.502	31.879	-11.126
2007.	12.364	25.839	38.203	-13.475
2008.	14.124	30.727	44.851	-16.603
2009.	10.492	21.205	31.697	-10.713
2010.	11.811	20.067	31.878	-8.256

Izvor: HGK, izračun Autora

Robni deficit može se (i mora) smanjiti samo izvozom.

Naša sva zaduživanja svih proteklih godina nisu se usmjeravala, niti ulagala u proizvodnju i industrije koje bi potakle izvoz, već u potrošnju, temeljenu na uvozu.

Ekonomska politika i pravne mjere koje su provodile dosadašnje vlade, nisu bile usmjerene u cilju osiguranja povoljnih uvjeta za ulaganje u industrijsku proizvodnju, već u potrošačku i „šoping centre“.

Gotovo sve tranzitne zemlje iz našeg okruženja (članice EU-a, ali i Srbija) imale su drugačiju ekonomsku politiku i opredjeljenja, što je za posljedicu imalo rast industrijske proizvodnje i izvoza iako su u početku dobroano zaostajale iza Hrvatske.

To se posebno ogleda u Slovačkoj i zemljama Baltika i drugim bivšim članicama SEV-a.

Danas su Slovačka, Mađarska, Poljska, Slovenija među vodećim zemljama, a pridružuje im se svojim mjerama i Rumunjska.

Jedan od razloga za takvo naše stanje jest što se nisu na operativno-političkim funkcijama nalazili stručnjaci, već politički podobnici opcije na vlasti. Ne zbog namjere, nego čistog neznanja i neadekvatnog iskustva i stručnosti. Oni nisu znali to provesti niti je „aktualna politika“ uvažavala mišljenje i savjete drugih, niti analizirala iskustva sličnih gospodarstava.

Zato smo i 2016. godine bili u prilici da slušamo potpuno nerealna politička obećanja o rastu izvoza od 30% godišnje (SDP), a da nikakvu podlogu ne daju za to, posebno nakon svog neuspješnog političkog mandata.

Za rast Hrvatske, moraju se provesti strukturalne mjere o kojima su ljudi iz gospodarstva nebrojeno puta govorili. Valja osigurati siguran pravni i zakonodavni okvir za duži period, a ne da se zakoni mjenjaju „svakodneвно“, pa investitor ne zna kakve uvjete ima na početku investicije, niti što ga čeka na kraju. Najzad moraju zaživjeti dvije uloge javne vlasti koje su nužne za sve razvijene ekonomije:

- Strukturalno oblikovanje razvoja države i nacije
- Promišljeno vođenje ekonomskih odnosa sa inozemstvom s prvenstvenim naglaskom na politiku izvoza.

Izvoznici ne smiju ovisiti o monopolistima

Iako smo punopravna članica EU, moramo se okrenuti sebi i slušati prvenstveno vlastite interese, a tek onda interese Bruxellesa ili bilo koga drugog.

Pogledajmo zaokrete, u razmišljanju, u posljednje vrijeme vlada „starih“ članica EU-a ili zadnju analizu stratega Deutsche bank, Jima Reeda! U razvijenim zemljama riječ je o potpunom zaokretu u strategijama.

Deutsche bank i Jim Reed, sigurno nisu svoju analizu radili „bez razgovora i suglasja Bundestaga“.

Hrvatska ima sve resurse da brzo i efikasno izađe iz krize, a nova HDZ-ova vlada ima realne okvire za najavu rasta BDP-a od 5% u naredne dvije godine, a hrvatski izvoz ima realne mogućnosti za brži rast.

Samo da ne ponove greške prethodnika i da se najzad provedu nužne reforme društva.

Prva polovica 2016. kada se gospodarstvo bavilo „samo sobom“ i s manjim uplitanjem politike, dovoljno to dokazuje.

Izvozna industrija ne smije i ne može dominantno ovisiti o monopolima hrvatskih javnih poduzeća koji cijene svojih energenata ili prirodnih resursa (vode, šume...) kreiraju bez analize, stvarajući profite koje na žalost ne ulažu u kvalitetu i smanjenje troškova svoje proizvodnje, energenata i izvozne industrije na općoj razini.

Hrvatska do sada nije stvorila ni interne, ni međunarodne administrativne kapacitete u jačanju izvozne konkurentnosti i da bi rastao hrvatski izvoz nužno je uvođenje „Modela poticanja hrvatskog izvoza“ kroz slijedeće korake.

Hrvatska ima sve resurse da brzo i efikasno izađe iz krize, a nova HDZ-ova vlada ima realne okvire za najavu rasta BDP-a od 5% u naredne dvije godine, a hrvatski izvoz ima realne mogućnosti za brži rast

1. Postaviti mjerljive ciljeve

Gospodarski ciljevi izvoza moraju biti koordinirani s jednog mjesta, vertikalno organizirani čiji su dio sve institucije države koje taj sustav moraju poštivati i efikasno posluživati;

2. Ključni je cilj da sa dosadašnjih 40% BDP-a izvoz treba do 2020. godine dosegnuti 65% BDP-a (kao u razvijenoj EU) i upravo kroz te mjere;
3. Formiranje jedinstvenog tijela za potporu izvoza;
4. Profesionalizirati gospodarsku diplomaciju (lobiranje);
5. Reformirati pravni (učiniti sudstvo „brzim i efikasnim“) i porezni sustav;
6. Stvarati nove netradicionalne izvozne proizvode (IT...) privlačenjem stranih investicija;
7. Ojačati ulogu tehnoloških parkova, povezati znanost (sveučilišta i fakulteti) sa gospodarstvom i aktualnom politikom;
8. Osigurati i stimulirati školovanje kadra za izvoz;
9. Ojačati zelene tehnologije, (elektronika, automatizacija i robotika, energetika, visokovrijedne intelektualne i kreativne usluge);
10. Realizirati reindustrijalizaciju kroz pomoć malim i srednjim poduzetnicima;
11. Osigurati potporu gospodarskim subjektima, a posebno malim i srednjim, kroz EU fondove i novi oblik financiranja na internom tržištu uz povoljne uvjete kreditiranja, jamstvo i potporu države.

Hrvatska mora, na nacionalnoj razini najzad shvatiti osjećaj hitnosti i bitnosti povlačenja brzih mjera, spremnosti za radikalne korake i sveobuhvatnim promjenama učiniti da se one provedu na nacionalnoj razini.

Sadašnji pristup da se uvijek reagira nakon što se problem pojavljuje i gdje se proaktivnost guši, a ne potiče, neće donijeti ni promjene, niti rezultate.

Bez hitnih akcija nećemo uspjeti.

Istraživanja

ARAPSKA MLADEŽ

Ekspres-lonac besperspektivne nezaposlenosti

Sve veći broj mladih ljudi diljem arapskog svijeta stvara uvjete za sljedeću eksploziju. Istraživanje The Economista.

Dok čelnstvo Europske unije sa sve više žustrine priprema zaštitu od novog izbjegličkog vala poprilično se zanemaruju uzroci koji bi mogli u doglednoj budućnosti prouzročiti mnogo žešću najezdu od svih dosadašnjih. Ta se opasnost može iščitati iz istraživanja što ga je nedavno objavio The Economist na temu arapske mladeži. Priča nije samo poučna nego globalno uznemirujuća.

Nemiri izazvani „arapskim proljećem“ prije pet godina prividno su se stišali ili su se izrodili u građanske ratove, a mladim je Arapima teže nego prije. Iako za sada nema većih znakova drugog vala pobune, mnoštvo nezaposlenih diljem svijeta recept su za nestabilnosti i stvaranje uvjeta za sljedeću eksploziju.

Muhamed Fawzy mogao bi biti student bilo gdje u svijetu. S 21. Godinom, studirajući inženjerstvo na Sveučilištu u Kairu, trebao bi da očekuje svjetlu budućnost, imajući u vidu da svijet vapi za diplomcima tehničkog usmjerenja. Ali Fawzy osjeća da su mu izgledi tmurni. Strahuje da nikakav posao nakon što diplomira neće donijeti plaću kojom bi podmirio troškove, a kamo li da još uzdržava majku udovicu. Bez dobre plaće neće moći kupiti stan, bez vlastitog doma ne može se oženiti, a bez braka ne može ostvariti seksualni život.

„Ne mogu imati djevojku iz vjerskih razloga, imao sam prethodno veze sa ženama, ali ne fizičke. Nikad ih nisam držao za ruku ili poljubio.“ Često razgovara sa

ženama ali putem Facebooka, što omogućava privatnost i sigurnu udaljenost. Kao i mnogošto ostalo, njegov nezgodan položaj u odnosu na žene znatno je složeniji nego što bi proizlazilo iz puke tradicije.

Preispitivanje tradicionalnih vrijednosti

Njegovi pogledi na islam jednako su zapetljani. Smatra se pobožnijim od svojih roditelja, ali ne moli redovito. Voli u društvu prijatelja slušati propovjedi, ali je privrženiji čišćoj verziji islama. Drži da je egipatska tradicija okaljana kulturom podmićivanja, nepotizmom i drugim oblicima ponašanja što ih zabranjuje religija. „Moramo učvrstiti krijepost koju nam je oduzeo Zapad.“ Drži da je ateizam prijetnja.

Naravno, Fawzy nije iznimka. Arapske su zemlje pune mladih ljudi frustriranih nestašicom radnih mjesta, koji preispituju vrijednost tradicionalne vlasti, kritični su prema Zapadu i njegovim slobodama i moći te svjesni činjenice da su njihove (ne)prilike mnogo teže nego one s kojima su suočeni njihovi vršnjaci diljem svijeta. „Mladi ljudi samo žele živjeti, a ne izazivati nered, ali ne uspijevaju prodrijeti u politički, društveni i ekonomski sustav svojih zemalja,“ kaže Rami Khouri student na Američkom sveučilištu u Bejrutu. Moraju za sebe napraviti paralelni svijet jer ne mogu učiniti ništa na normalan način.

Blagodat pretvorena u prokletstvo

Mnogi su činitelji doveli do arapskih nemira 2011, koji su srušili stare vladare u Tunisu, Egiptu, Libiji i Jemenu te uzdrмали mnoge druge režime. Ali nema mnogo sumnje da arapska mladež buja, a njezini vladari je ne uspijevaju uključiti u ekonomski razvitak.

Sada kad su nemiri prestali ili se izrodili u smrtonosne građanske ratove (osim u Tunisu) mnogim mladim Arapima je gore nego prije. Suočeni su s političkom represijom i manjim izgledima za zaposlenje. Ekonomski razvoj na tom području zaostaje za drugim područjima slične kategorije. Pad cijena nafte dodatno pogađa neke od tih zemalja. Drugdje u svijetu golema populacija mladih smatrala bi se ekonomskim blagoslovom a u arapskom području uglavnom se smatra prokletstvom. Život tih mladih ljudi ovih dana nerijetko je suočen s bijednim izborom između borbe protiv siromaštva kod kuće, emigracije ili, u ekstremnim slučajevima, džihada. Na nekim područjima, npr. u Siriji, najbolje plaćeni poslovi uključuju uzimanje u ruku oružja.

U prvi plan izbilo je nekoliko trendova, od kojih je prvi demografska eksplozija, a zatim nezaposlenost i na trećem mjestu seobe, naročito u bogate zemlje u Zaljevu. Sirija, palestinska područja i Egipt u 2015. bili su među 20 zemalja u svijetu s najvećim brojem stanovnika koji žive u inozemstvu, djelomice kao posljedica nadiranja izbjeglica. Ne treba se, dakle, čuditi sto je današnja arapska omladina nesretnija od svojih roditelja i mladih ljudi u drugim nedovoljno razvijenim dijelovima svijeta.

Rastuće težnje – male mogućnosti

Arapska je mladež najviše zabrinuta za svoj životni standard. Mnogi bi radije nastavili živjeti s roditeljima nego prihvatili radna mjesta koja smatraju ispod svoga dostojanstva. Istodobno, mlade osobe imaju rastuće težnje i veći stupanj obrazovanja od svojih prethodnika, da ne govorimo o dostupnosti informacija o svijetu. Neovisnost žena, seks izvan braka, još uvijek su teme koje izazivaju mrštenje.

Neki su pripadnici arapske mladeži manje pobožni od svojih roditelja, neki više. Ali općenito većina je skeptična prema religiji u javnom životu, a oduševljenje prema vjerskim strankama splasnulo je nakon arapskog proljeća. Istraživanja sugeriraju da su znatno patrijarhalniji nego njihovi vršnjaci u područjima slične razvojne razine.

Posebna je zabrinutost da će razočaranost mladež gurnuti u okrilje džihadista. Većina svjetskih medija najčešće ukazuje kako je radikalna ideologija i ekstremna brutalnost vođa islamske države krivac za privlačenje novih podanika. Međutim, anketa među arapskom mladeži sugerira da je nedostatak radnih mjesta glavni razlog zašto se ljudi priključuju džihadistima. Ipak, teško je točno procijeniti što mladež vodi u nasilje. Većina mladih Arapa kloni se tzv. Islamske države. Ankete pokazuju da 78 posto mladih nikad ne bi podržalo tu ekstremnu skupinu. Ali 13 posto je izjavilo da bi je podržali kada bi bila manje nasilna, a u zemljama Zaljeva taj je udio iznosio 19 posto. To sugerira da bi tzv. Islamska država ili bilo koja teroristička skupina mogla računati na znatan broj potencijalnih regruta ili simpatizera.

Zastrašivanje umjesto pomoći

Arapski ustanci 2015. Pokazali su žeđ za promjenama među omladinom, kaže student Khouri. „Ona želi biti uključena i traži rezultate koji će biti zadovoljavajući. Ali odustala je od javnoga političkog života. Sada je zaokupljena time da pronađe javni ambijent u kojemu će živjeti“, dodaje on.

Koliko će dugo arapska mladost ostati pokorna? Svijet u kojemu je sve teže pronaći radno mjesto, gdje je najvažnije imati veze i u kojem ih politički sustav isključuje, mora biti pripravan na izljev ogorčenosti. Kako zaključuje 29-godišnji knjigovođa u Kairu Ayman Nabil, bijedu stvara tiranija koja se javlja u različitim oblicima: „Svi društveni problemi proizlaze iz toga kada ljudi moraju služiti nečemu ili nekome, bio to njihov otac, obitelj, menadžer ili predsjednik. Tiranija je korijen društvenih problema.“

Trenutačno nema mnogo protesta, od Bagdada do Rabata, nema ni većih znakova početka drugog vala pobune, makar zato što su se ljudi umorili, a tajna policija je pogubno djelotvorna. Ipak, dvije stvari su izvjesne. Diljem svijeta uočljivo je da je mnoštvo nezaposlenih mladih ljudi recept za nestabilnost. Arapski vladari zastrašujući omladinu umjesto da joj pomognu, stvaraju uvjete za sljedeću eksploziju. (ds)

Raspelom protiv (opakih) šefova

Koju strategiju odabrati kad menadžer traži da obavite kakav posao koji kompromitira vaše etičko vjerovanje? Istraživanja neprofitne organizacije Ethics & Compliance Initiative (ECI) i Sveučilišta Sjeverna Karolina u Chapel Hillu.

Koliko god se to činilo šokantnim, šefovi kadšto traže od podređenih da učine nešto beskrupulozno. U istraživanju što ga je 2013. provela organizacija Ethics & Compliance Initiative (ECI) devet posto američkih zaposlenika izjavilo je da su bili prisiljeni od menadžera obaviti kakav posao koji je kompromitirao njihovo etičko vjerovanje. Suprotstavljanje može biti loše po vašu karijeru. Kada je američki hipotekarni broker Countrywide zatražio od svoga osoblja da učini prevaru plasirajući vladi pogrešan zajam, otpustio je one koji su to iznijeli u javnost. Prema ECI-u 21 posto zaposlenika koji su prijavili loše poslovno upravljanje izjavilo je da su bili suočeni s nekom vrstom odmazde svojih tvrtki.

Pravi i lažni pravednici

Zato je možda bolje odbiti neprikladan zahtjev signalizirajući šefu da takav pristup nije prihvatljiv. Nedavno istraživanje što ga je provela Sreedhari Desai na Sveučilištu Sjeverna Karolina u Chapel Hillu, a objaljeno je u Management Journalu, sugerira moguću strategiju. Kao što se u gotičkim pričama vampiri mogu držati na uzdi s pomoću mahanja raspelom, čini se da na sličan način mogu i opaki šefovi.

Znanstvenica Desai provela je istraživanje u indijskim kompanijama kako bi provjerila jesu li oni koji ističu vjerske simbole drukčije tretirani kod svojih šefova nego oni koji to ne čine. U drugom je eksperimentu promatrala što se događa kad članovi ekipe na kraju svojih e-mail poruka dodaju poruku kao npr. „Bolje je časnopropasti nego uspjeti na prevaru“. Otkrila je da su menadžeri manje skloni tražiti od podređenog osoblja da urade nešto neetično ako ono na neki način iskazuje svoje moralne vrednote.

Može biti da su šefovi neskloni dovesti naoko kreposne zaposlenike u neugodnu situaciju. Ili se možda pribojavaju da će takve osobe najvjerojatnije „cinkati“ svaki

neprijemeren zahtjev. Ili možda izloženost moralnom osjećaju ili simbolu navodi šefove da se duboko zamisle nad (ne)etičnosti koju namjeravaju postaviti.

Čini se da je istina mješavina svih navedenih činitelja, kaže istraživačica Desai. Njezini su eksperimenti pokazali da su oni na pozicijama moći koji su bili izloženi moralnim ili vjerskim simbolima manje skloni zatražiti nešto nemoralno od svojih namještenika te da će teže tako pristupiti prema osobi kojoj takav simbol pripada.

Otpor sekularnome pritisku

Promatranje uredskog osoblja u Indiji pokazalo je kako je pri tom malo važno ako dvije strane dijele zajedničku religiju. Bilo je vrlo vjerojatno da će muslimani više respektirati nekoga tko ističe hinduistička obilježja ili kršćanina s križem nego nekoga tko ne pokazuje nikakav takav znak. Desai strahuje da će šefovi koji su sami religiozni iskazivati diskriminaciju u korist radnika koji su otvoreno pobožni, na štetu onih koji svoje vjersko opredjeljenje drže za sebe ili ga uopće nemaju.

U relativno bezbožnim zapadnim državama radnici sa znatnim vjerskim osjećajem sve su skloniji reagirati protiv sekularnoga pritiska, inzistirajući na svojem pravu za samoizražavanje na radnom mjestu. Primjerice 2013. zaposlenica British Airwaysa dobila je sudski spor protiv kompanije koja je od nje tražila da prekrije križ na ogrlici, što je navodno prekršilo odredbe kompanijina kodeksa. Institut Ranstad Research, istraživački odjel velike konzultantske tvrtke za ljudske resurse, navodi da je 23 posto francuskih menadžera prijavilo slučajeve vjerskih sukoba na radnom mjestu prošle godine, što je gotovo dvostruko više nego prethodne godine.

Nekorisno pretvaranje

Ali stajalište prema iskazivanju osobnih vrijednosti na radnome mjestu uvelike se razlikuje i u sličnim zemljama. Najnovije istraživanje znanstvenice Desai sugerira da, primjerice, kada Amerikanci vide moralni citat u dodatku e-mail poruke skloni su je prihvatiti kao iskren iskaz pošiljateljeve vjere. Suprotno tomu, Australci drže kako pošiljatelj poruke želi kazati: „svetiji sam od tebe“ te mu zbog toga manje vjeruju.

Moglo bi biti da su Australci u pravu. Možda nema veze između nekoga tko najavljuje svoja vjerska ili moralna načela na poslu i spremnosti takve osobe da djeluje na moralan način. U jednom pokusu istraživačice Desai sudionicima je dana mogućnost da postupaju etično ili neetično, gdje se pokazalo da „riječ i nisu u skladu s djelom“, tj. da vanjski znakovi nisu dokaz čestitosti. Takvi prijetvornici dobro bi uradili da se late Biblije, tj. Novoga zavjeta, gdje se u Evanđelju po Luki 16:15 kaže: „Vi se pravite pravednima pred ljudima, ali Bog poznaje vaša srca“.

Reflektor

PUKOTINE U ZGRADI

Hoće li moderna informatička tehnologija srušiti kapitalizam

Mnogi su analitičari i kritičari, prije i poslije Marxa, pisali nekrologe ekonomsko-političkom sustavu za koje čovječanstvo ne uspijeva naći prihvatljivu zamjenu. Unatoč nesavršenosti i čestim kriznim obilježjima, malo je vjerojatno da će se to dogoditi u doglednoj budućnosti. Ipak, pukotine u zgradi kapitalizma više su nego očite a njihovom se analizom i budućnošću bave tri nedavno objavljene knjige koje su posljednjih mjeseci u fokusu javnosti. Njihovi su autori njemački znanstvenici – povjesničar Juergen Kocka i sociolog Wolfgang Streck – i britanski novinar Paul Mason.

Priredio: Drago Kojić

Otkako je srušen komunizam (kojega zapravo nikada i nije bilo, čak ni u tragovima, jer ono što se pod tim imenom predstavljalo u Sovjetskom savezu i satelitskim mu zemljama, naravno i u samoupravnoj Jugoslaviji bilo je svjetlosnim godinama

daleko od onoga što su zamišljali teoretičari besklasnog, beskonfliktnog raja na zemlji) ne prestaju kritike na račun kapitalizma. Gotovo svakodnevno ekonomisti, sociolozi, filozofi i skeptici svih vrsta otkrivaju da ni taj sustav koji se naročito nama u balkanskom samoproglašenom socijalizmu činio kao obećana zemlja, nije savršen. I na koncu se svi moraju vratiti na Churchillovu dosjetku kako je kapitalizam vrlo nesavršen sustav, s tisuću nedostataka, ali je nezamjenjiv jer nitko još nije smislio nešto bolje.

Beskrajna je knjižnica literature na tu temu, a Mark Blyth, profesor političke ekonomije na Sveučilištu Brown, u dvomjesečniku *Foreign Affairs* osvrnuo se na tri dostignuća s tom tematikom. To su *Capitalism: A Short History*, autor Juergen Kocka, izdavač Princeton University Press, izdana 2016. na 208 str. Zatim *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, autor Wolfgang Streck, izdavač Verso, izdana 2014. na 240 str. I *Post capitalism: A Guide to Our Future*, autor Paul Mason, izdavač Straus and Giroux, izdana 2015. na 368 str.

Profesor Blyth razlaže razmatranja trojice autora, dajući vlastita opažanja na temu koja ne prestaje biti aktualna. Od pojave masovne demokracije nakon Drugog svjetskog rata postoji neizostavna napetost između kapitalizma i demokratske politike. Kapitalizam raspoređuje sredstva po tržištima, dok demokracija raspoređuje snagu glasovima. Naročito ekonomisti sporo prihvaćaju postojanje tih napetosti. Umjesto toga skloni su promatrati tržišta kao područje izvan političke sfere, a politiku vide kao nešto što stoji na putu sustavu koji bi bez toga uplitanja bio samoregulirajući (da ne kažemo samoupravljajući). Ipak način na koji demokratska politika i kapitalizam djeluju zajednički određuje svijet u kojemu živimo. Politika nije pogreška koja se ispriječila pred tržištima, upozorava profesor Blyth.

Sukob između kapitalizma i demokracije, i kompromisi što su ih dva sustava uzajamno prihvaćala tijekom vremena, oblikovali su suvremeni politički i ekonomski svijet. Tijekom tri desetljeća poslije Drugoga svjetskog rata demokracija je uspostavljala pravila igre, obuzdavajući tržišta uspostavom zaštitnih zakona o radu, restriktivnom financijskom regulativom i širenjem sustava socijalne zaštite. Ali 1970-ih je godina globalizirani, deregulirani kapitalizam, nesputan državnim granicama, počeo napuštati savezništvo pa danas tržišta kapitala i kapitalisti određuju pravila koja moraju slijediti demokratske vlade.

Proturreakcija na dominaciju

Ali dominacija kapitala sada izaziva proturreakciju. Uz porast nejednakosti i stagnaciju plaća većine stanovništva ljudi postaju manje skloni prihvaćati tzv. troškove prilagođavanja kao svoj udio. Kako ukazuje mađarski povjesničar Karl Polanyi, u okolnostima poput sadašnjih, kada oni koji se smatraju najvećom žrtvom tržišta traže povratak moći države da bi ih zaštitila, javlja se i dvostruko kretanje. Uspon Donalda Trampa i Bernija Sandersa u SAD-u, kao i brojnih populističkih stranaka diljem Europe, posljedica su takvog reagiranja.

Tri navedene knjige bacaju svjetlost na napetosti između tržišnih imperativa i želja ljudi. Ujedno su biografija kapitalizma, pokazuju odakle potječe, što je krenulo pogrešnim smjerom i kamo bi moglo otići u svijetu stagnirajućeg životnog standarda, širenja nejednakosti i porasta ispuštanja ugljikovih spojeva. Slika koju nude trojica autora tmurna je.

Kapitalizam: kratka povijest, djelo njemačkog povjesničara Juergena Kocke, iznosi priču o porijeklu kapitalizma, od dalekih korijena u Mezopotamiji do financijske krize 2008. Za aurora je kapitalizam „ključan pojam za shvaćanje suvremenosti“. Što je još važnije to je niz institucija koje čuvaju pravo vlasništva, promiču uporabu tržišta za raspodjelu resursa i štite kapital. Kapitalizam je također, tvrdi Kocka, sustav vrijednosti, zbirka načela i ideja. Tako široka definicija kapitalizma omogućuje njemačkom povjesničaru da uoči najranije razvojne oblike među trgovcima u Mezopotamiji, na istočnom Sredozemlju i na Putu svile diljem Azije sve do početka 11. stoljeća kada se pojavljuje trgovačka kapitalistička buržoazija na Arapskome poluotoku i u Kini.

Kapitalizam se zatim razvijao u Europi, potican trgovinom s Azijom i arapskim svijetom, od 12. do 15. stoljeća. Trgovci su osnivali zajedničke institucije koje su dovele do znatnije podjele rizika, što je poticalo gomilanje kapitala. Taj je razvitak, piše Kocka, doveo do stvaranja poduzeća s vlastitom pravnom osobnošću, do rudimentarnih tržišta kapitala i najzad, banka čije je bogatstvo postalo blisko povezano s usponom modernih država upravljajući njihovim dugovima.

Savezništvo trgovačkog kapitalizma i nastajućih država ojačalo je u doba kolonijalizma. Trgovci, poduzetnici i konkvistadori, sa sve snažnijim državama koje su ih podupirale, jačali su europsku ekspanziju. Kritična je za tu ekspanziju bila trojaka trgovina, u kojoj su europski trgovci donosili gotovu robu u Afriku, kupujući njome robe, koje su zatim mijenjali u Novom svijetu za šećer i pamuk dopremajući ih u Europu. Taj je proces pridonio čvršćem utemeljenju kapitalizma u Europi nago na Srednjem i Bliskom istoku te Kini. Dimenzije ulaganja u takve poslovne pothvate dovele su do onoga što je postalo poznato kao dionička društva i početak onoga što ekonomski povjesničari nazivaju „financijski kapitalizam“. Otvorene su burze u Antwerpenu 1531. i Amsterdamu 1611.

Početak 1980-ih nešto je krenulo u pogrešnom smjeru

„Kapitalizam je funkcionirao besprijekorno dok nisu uvedene moderne financije. Kompanije polučuju pretežan dio svojih profita u financijskom sektoru, a ne putem stvarnih investicija“.

Juergen Kocka

Profit od neliberalnih aktivnosti

Većina profita što su ih stvarali europski kapitalisti potjecala je od izrazito neliberalnih aktivnosti. Kocka naglašava da je kapitalizam imao malo sredstava kojima bi se suprotstavio nehumanim postupcima. Ipak, dugoročno je kapitalizam polagao temelje demokraciji jer je bogatstvo koje je stvarao, uz mogućnosti što su ih donosile njegove nove institucije, suzbijalo cehove, pridonosilo ekspanziji gradova i omogućilo da se industrijalizacija 19. stoljeća pretvori u menadžerski kapitalizam 20. stoljeća.

Kako navodi Kocka, svaki stadij kapitalizma začinje slijedeći, u gotovo prirodnoj progresiji. Kapitalizam naprosto kroči naprijed većinom dobrohotno – barem otkad su reformatori ukinuli ropstvo i kolonijalizam. Međutim, negdje početkom 1980, upozorava autor, nešto je krenulo u pogrešnom smjeru. Kompanije su počele polučivati veći dio svojih profita u financijskom sektoru nego putem stvarnih investicija, što je proces koji ekonomisti nazivaju „financijalizacija“. Taj je proces unio novu kvalitetu u sustav.

Moderne financije, za razliku od prijašnjih „produktivnih“ oblika koje Kocka zagovara, čini se da se uglavnom sastoje od neproduktivnih hedge fondova

koji „kanibaliziraju“ dobre tvrtke, ne pridonose ništa produktivnosti šire privrede. Autor upozorava da su vlade od 1990-ih propustile iskazivati suzdržljivost, a mnogi su građani pokušavali živjeti iznad svojih mogućnosti. Golemi rast javnih i privatnih dugova u razvijenome svijetu posljedica su toga „predstavljajući trajan izvor destabilizacije kapitalizma“.

Kocka smatra da je sustav funkcionirao besprijeckorno dok nisu uvedene moderne financije

Međutim, oštra kritika suvremenih financija nije u skladu s ostatkom ne previše opsežne knjige. Kocka smatra da je sustav funkcionirao besprijeckorno dok

nisu uvedene moderne financije, uporno tvrdeći da je financijalizacija prekid u razvitku kapitalizma. Ali ne objašnjava što je prouzročilo prekid ako ne potječe iz prijašnjih oblika kapitalizma. Uostalom, moderne financije, koje Kocka kritizira, nisu mnogo drugačije od prijašnjih „produktivnih“ financija koje hvali. Financijaši koji su uvalili Njemačku u nevolje 2007. zbog izloženosti američkoj hipotekarnoj krizi nisu bili „parazitski“ hedge fondovi (kako ih on naziva) nego tradicionalne njemačke razvojne banke, upozorava profesor Blyth. A jedan od najvećih svjetskih trgovaca financijskim izvedenicama u vrijeme krize bila je Deutsche Bank – za koju bi teško bilo tvrditi da je nova institucija na financijskoj sceni. Ukratko, ideja da financijalizacija možda nije izopačenje kapitalizma nego slijedeća faza u evoluciji čini se da autoru nije bila dovoljan izazov da je pobliže razmotri.

Njemački sociolog Wolfgang Streeck također vidi pukotine u zgradi kapitalizma. U knjizi Kupovanje vremena (Buying Time) drži da sadašnje neprilike nisu iskrivljenje sustava nego izravne posljedice poslijeratnoga braka kapitalizma i demokracije. Autor se fokusira na stajališta poljskog ekonomista Michala Kaleckog koji je bio

zapažen u međuratnom razdoblju. Kalecki je 1943. objavio zapažen članak u kojemu je pretskazao ekonomsku uzburkanost 1970-ih. Tvrдио je da će, ako ikad bude postignuta potpuna zaposlenost, radnici moći slobodno mijenjati radna mjesta. Ne samo što bi to potkopalo tradicionalne hijerarhijske odnose unutar kompanije, nego bi podiglo plaće neovisno o razini produktivnosti jer bi zaposleni imali jači oslonac da se izbore za veće zarade.

Kompanije bi u tom slučaju morale podizati cijene, stvarajući inflacijsku spiralu koja bi znatno skresala profite i snizila realnu vrijednost plaća, što bi pak prouzročilo veće radničke nemire. Kalecki je tvrdio da bi se tad kapitalisti usprotivili sustavu koji je promovirao punu zaposlenost, kako bi se ojačali profiti. Nastojali bi uspostaviti režim u kojem bi tržišna disciplina, s fokusom na stabilnosti cijena umjesto na punoj zaposlenosti, postao glavni cilj ekonomske politike. Socijalna zaštita vratila bi se na prijašnju razinu, kao i disciplina što je nameće nezaposlenost.

Visoka cijena dugovnog financiranja

Kaleckijeva predskazivanja pokazala su se začuđujuće točnima. Inflacija je 1970-ih, kako je on predvidio, dramatično porasla, profiti su pali, a kapital je krenuo u pobunu. Raznovrsne organizacije, među kojim Konfederacija švedskih poslodavaca i Poslovni okrugli stol u SAD-u pritiskali su vlade da snize poreze, naročito na visoke zarade. Ali kresanje poreza u recesivnim 1980-im značilo je pad plaća, porast deficita i rast kamatnih stopa kako bi se moglo financirati te depozite. Istodobno, konzervativne vlade, naročito u Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u nastojale su oslabiti radnu snagu i smanjiti ulogu države.

U izmijenjenim okolnostima financijska industrija mogla je nesmetano rasti, a pri tomu su investitori tražili sigurnu imovinu koja je vrlo likvidna i donosi visoku dobit, kao što su dugovi razvijenih zemalja. To je vladama omogućilo da pokrpaju deficite i više troše, bez podizanja poreza. Ali financiranje države dugovima imalo je svoju cijenu. Od Drugog svjetskog rata porezi na rad i kapital bili su temelj državne potrošnje. Sada, kad se država sve više oslanjala na dug, porezno utemeljene država poslije rata pretvorile su se u dugovno utemeljene tvorevine suvremene neoliberalne ere.

Ta je transformacija imala duboke političke posljedice. Porast vladinog duga omogućio je transnacionalnim kapitalistima da zanemare sklonosti domaćih građana. Investitori u tržište obveznica mogu sada staviti veto na ekonomsko-političke mjere koje im se ne sviđaju, npr. tražeći veće kamate kada stari dug zamjenjuju novim. U ekstremnim slučajevima investitori koriste sudove kako bi spriječili da države iskažu ogluhu u plaćanju dugova, kao što se dogodilo u Argentini ili da u potpunosti obustave sustav plaćanja neke zemlje ako se suprotstavi stajalištima kreditora, kao što se dogodilo u Grčkoj 2015. Kako bilježi Streeck, financijska industrija postala je „drugo glasačko tijelo moderne države“, moćnije od naroda.

Novo glasačko tijelo moderne države

„Financijska industrija postala je «drugo glasačko tijelo moderne države», moćnije od naroda. Sat otkucava demokraciji, ali je otvoreno pitanje ne otkucava li i kapitalizmu“.

Wolfgang Streeck

Taj prijelaz od poreza na zaduživanje u početku je kupovao vrijeme kapitalizmu, koji je uspio vratiti profite, ukloniti sposobnost radnika da traže povišice plaća, ukrotiti inflaciju do točke deflacije (koja povećava realnu vrijednost duga) i činilo se da donosi prosperitet svima nakon krize 1970-ih. Hipoteke i kreditne kartice omogućavale su građanima da i sami stvaraju deficite. Ali sve je to bio privid. Krediti su podržavali iluziju prosperiteta nižih klasa, a u stvarnosti bogati su grabili većinu novostvorenog bogatstva. Primjerice, u SAD-u jedan posto najbogatijih više je nego udvostručilo svoj udio u nacionalnom dohotku u posljednja tri desetljeća, dok su zarade onih 60 posto pri dnu dohodovne piramide ostale nepromijenjene.

Financijska kriza 2008. uzdrmla je tu iluziju. Vlade su spašavale banke i prebacivale troškove toga poteza na javne budžete. Javni su dugovi eksplodirali dok su vlade spašavale bogate, a mjere štednje koje su trebale smanjiti novonastali dug samo su pojačale gubitke

većine građana. Kapital i dalje dominira nad demokracijom, naročito u EU-u. U Grčkoj i Italiji tehnokrati su 2011. nadomjestili demokratski izabrane vlade, a 2015. tzv. trojka – Europska središnja banka, Europska komisija i Europski monetarni fond – nametnula je svoju volju grčkoj demokraciji, drži Wolfgang Streeck.

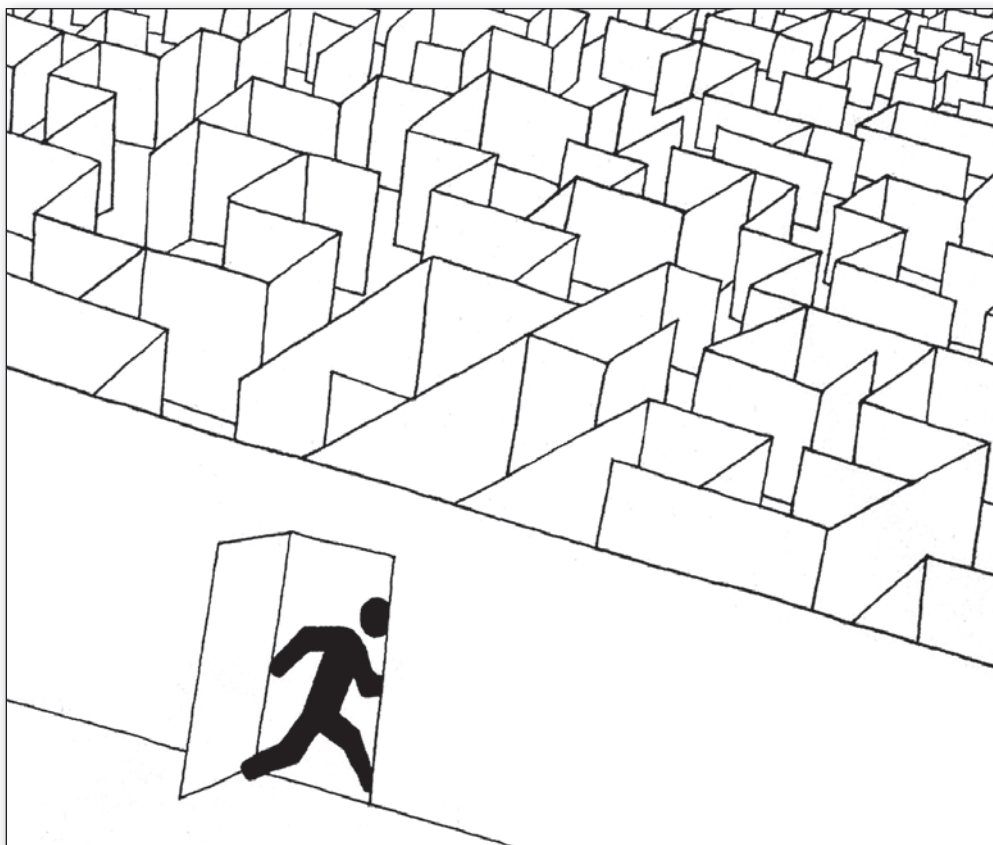
Dakle, tamo gdje Kocka optužuje rasipne vlade i dugovno opterećene građane za sadašnju krizu, Streeck ih vidi kao žrtve. On pretskazuje dugo razdoblje niska rasta i političkih nemira, u kojem će se države u vlasti kreditora i transnacionalnih investitora, mučiti kako bi dovele u red dužničke države. Ilustrativan je primjer odnosa Njemačke i Grčke. „Sat otkucava demokraciji“, piše Streeck, ali „otvoreno je pitanje ne otkucava li i kapitalizmu“.

Kako upozorava profesor Blyth, treći autor na kojeg se u ovom prikazu osvrće, britanski novinar Paul Mason, nije ni u najmanjoj sumnji: stanje u kojemu se nalazi kapitalizam završna je faza. U knjizi Postkapitalizam Mason piše da je kapitalizam „složen, prilagodljiv sustav koji je dosegao granice sposobnosti prilagodbe.“ Korijene propasti kapitalizma Mason vidi u 1980-im (i Kocka pripisuje rasplamsavanje problema tom razdoblju) kada je kapitalizam zamijenio neoliberalizam: ideologija i niz postupaka koji na prepoznaju granice prilagodljivosti svijeta. Na nesreću po kapitalizam, „neoliberalizam je slomljen.“ Kako bi objasnio zašto, Mason se utječe postavkama Nikolaja Kondratijeva, sjajnog sovjetskog ekonomista kojega je Staljin pogubio 1938.

Informatička tehnologija potisnula ulogu radnika

Prema Kondratijevu, kapitalizam se uspinje i pada u ciklusima od 50 godina. Na dnu ciklusa stare tehnologije i poslovni modeli prestaju funkcionirati. Reagirajući na novonastale okolnosti, poduzetnici, javni i privatni, smišljaju nove tehnologije kako bi zakoračili na nova tržišta te pokreću novi uzlet. To vodi do kreditne popustljivosti, što ubrzava uspon. Ciklusi dozivaju u sjećanje zamisao o „kreativnoj destrukciji“ koju je 1940-ih popularizirao ekonomist Joseph Schumpeter. Ali Mason zanemaruje važnost poduzetnika (koga Schumpeter stavlja u glavnu ulogu) i usredotočuje se na efekt klasno utemeljene politike, tj. na produktivnost.

Masonov prvi ciklus teče od 1790. do 1848. Uspon je počeo kada su britanski poduzetnici prvi počeli koristiti vodenu paru za pogon tvornica, a završio je depresijom 1820-ih. Slijedilo je spuštanje prouzročeno revolucijama 1848. kada se nastajuća europska buržoazija pojavila na povijesnoj sceni. Mason je drugi ciklus smjestio u razdoblje od 1848. do sredine 1890-ih. Razvoj željeznice, telegrafa i brodarstva poticao je rast do depresije 1890-ih. U desetljećima koja su slijedila diljem svijeta dobivali su zamah snažni radnički pokreti, a kapital je postao koncentriraniji. Električna energija i masovna proizvodnja gurale su treći uspon

Sposobnost prilagodbe

„Napredak informatičke tehnologije ojačao je kapital, oslabio rad te pridonio širenju neoliberalne prakse diljem globusa. Informatička tehnologija i drugi činitelji kapitalizam će uništiti iznutra . . . Ipak, ostaje mu glavna vrlina koja to dovodi u pitanje – sposobnost prilagodbe“.

Paul Mason

koji je zaustavljen velikom depresijom i drastičnim uništavanjem kapitala u Drugom svjetskom ratu. Nakon rata četvrti je ciklus počeo inovacijama u elektronici i sintetici, poboljšanjima organizacije proizvodnje i relativnom pobjedom rada nad kapitalom u institucijama socijalne države. Vrhunac uspona tog ciklusa dostignut je sredinom 1970-ih, ali tom prilikom nije bilo znatnije depresije nego je uslijedio zastoj.

Masonovi argumenti o razlozima izostanka velike depresije unatrag 40 godina, unatoč velikoj recesiji, dijelom su konvencionalni, dijelom iznenađujući. Konvencionalno obrazloženje ima četiri dijela. Prvo, predsjednik SAD-a Richard Nixon izvukao je dolar iz zlatnog standarda 1971. SAD je preuzeo papirnati standard što je uklonilo pritisak na financiranje deficita koji je uveo zlatni standard. Drugo, financijalizacija razvijenih zemalja prikrivala je realnost stagniranja dohotka zamjenjujući kredite povećanjem plaća. Treće, pojava globalne neravnoteže u financijama i trgovini omogućila je SAD-u da zadrži potrošnju kada su se azijske zemlje pojavile kao proizvođači. Najzad, napredak

informatičke tehnologije ojačao je kapital i oslabio rad te pridonio širenju neoliberalne prakse diljem globusa.

To je prilično poznata analiza. Ali kako ukazuje profesor Blyth, dio Masonova objašnjenja oslanja se na Marxa i Kaleckija, naglašavajući kako je neoliberalizam uspio spriječiti pad profita više nego u bilo kojem prijašnjem ekonomskom sustavu. Preuzeo je od te dvojice ideju da će prosječni profiti na bilo kojem tržištu padati zbog konkurencije i poplave kapitala, što umanjuje dobit na investicije. Kao rezultat toga kapitalisti će uvijek pokušavati nadomjestiti ljudski rad strojevima kako bi zaštitili svoj dio profita. U vrijeme nazadovanja, kada profiti padaju, kapitalisti će učiniti sve što mogu kako bi povećali svoj profit na štetu rada: prisilit će zaposlenike da rade intenzivnije i ubrzati pokušaje da radnike zamijene strojevima.

U prošlosti su takvi pokušaji popravljavanja profita na uštrb rada propadali. Radnici su se uspijevali oduprijeti, snažnim sindikatima, rigoroznom regulativom i sustavima socijalne zaštite. Kada se radnici suprotstavljaju pokušajima kapitalista da im iscijede profit, kompanije se moraju prilagoditi. Umjesto da se bore s radnicima oko fiksne distribucije dohotka, prisiljene su investirati u poboljšanje produktivnosti zaposlenika, u korist obiju strana. To je bila priča o prosperitetu poslije Drugog svjetskog rata.

Globalizacija oruđe u rukama kompanija

Ali pod neoliberalizmom kapitalisti uspijevaju ukrotiti radnike na posve nov način. Globalizacija je smanjila snagu radničkog otpora jer kapital i radna mjesta s lakoćom mogu premjestiti na „gostoljubivija“ tržišta za sebe. To objašnjava zašto se broj radničkih štrajkova vidljivo smanjuje posvuda u svijetu.

Za razliku od Marxa koji je vjerovao da će se organizirana radna snaga ustati i srušiti sustav, mason pretskazuje da će informatička tehnologija i drugi činitelji kapitalizam srušiti iznutra. Digitalna dobra, kao što su glazbene datoteke i softver, realan su tržišni problem: uništavaju ulogu cijena u održavanju ravnoteže ponude i potražnje. Ljudi mogu besplatno kopirati digitalnu robu: marginalni je trošak nula i nema konkurencije u potrošnji. Kad netko „skida“ glazbeni proizvod putem interneta ni malo ne otežava bilo komu drugom da učini to isto. Dakle, jedini način da tvrtke održe svoje profite jest zaštita prava vlasništva – prvenstveno patentata.

Mason je optimističan u odnosu na ono što će nadomjestiti profitni motiv. Ukazuje na decentralizirane mreže kao što je Wikipedia, najveći informatički proizvod u svijetu, što ga je besplatno oblikovalo 27.000 volontera, kao i na uspon tzv. ekonomije podjele: netržišne proizvodne sustava, gdje rad ima vrijednost ali ne može se cijeliti na tradicionalan način. Rezultat je „proturječnost modernoga kapitalizma između mogućnosti besplatnih, u izobilju društveno proizvedenih dobara i sustava monopola, banaka i vlada koji se upinju kako bi zadržali kontrolu vlasti i informacija.“ U takvu svijetu središnja bitka vodit će se između onih koji žele zadržati prava vlasništva i onih koji ih nastoje uništiti u ime demokracije.

Poglavlje Masonove knjige naslovom Razuman razlog za paniku (Rational Case for Panic) sučeljava ono što većina ekonomista i političara nastoji izbjeći: zamisao da će nas kapitalizam u sadašnjem obliku sve poubijati. Naravno, ljudi su i dosad pretskazivali ekološku epokalipsu. Skupina stručnjaka pod nazivom Rimski klub objavila je 1970-ih čuveni spis Granice rasta, prognozirajući ekonomske i ekološke krize, što se nije ostvarilo. Sada bi moglo biti drukčije.

Kako bilježi Mason 2012. Međunarodna energetska agencija predviđa da će, čak i ako svjetski lideri primijene najavljene planove o smanjenju ispuštanja štetnih plinova, emisija ugljikova dioksida do 2035. porasti 20 posto. Svijet ne može spaliti 60 do 80 posto izvora fosilnih goriva a da ne izazove katastrofalno zatopljenje. Ali pod kapitalizmom svijet će učiniti upravo to. Uvođenje poreza na ugljik malo će što promijeniti.

Međunarodna energetska agencija predviđa da će, čak i ako svjetski lideri primijene najavljene planove o smanjenju ispuštanja štetnih plinova, emisija ugljikova dioksida do 2035. porasti 20 posto

Dodajte tomu starenje razvijena svijeta uz goleme mirovinske obveze i klimatski ugrožen svijet u razvoju čiji mladi ljudi nemaju kamo otići pa se ne treba čuditi što Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) prognozira stagnaciju globalne privrede u sljedećih 50 godina i gotovo 40 posto porasta nejednakosti u bogatim zemljama. Ipak, Mason naglašava aspekt kapitalizma – koji Kocka i Streeck zanemaruju – tj. sposobnost prilagođavanja.

Mason upozorava da neki dosadašnji pokušaji, npr. geoinženjering i hvatanje ugljika u podzemna spremišta, nisu donijeli rezultata

Prilično je vjerojatno da statistika uključujući BDP, podcjenjuje utjecaj novih tehnologija temeljenih na informatici. Hal Varian, glavni Googleov ekonomist, možda pretjeruje kad tvrdi da taj besplatni pretraživački stroj donosi godišnje 150 milijardi dolara vrijednosti korisnicima u SAD-u, ali je nedvojbeno da je ta kompanija izmijenila ekonomičnost traženja informacija. Google svima ušteduje vrijeme i novac – ali to se ne vidi u BDP-u. iako kapitalizam možda dostiže svoje prilagodbene granice, mnogo je snažniji nego što to uočava većina najavljiivača sudnjeg dana.

Mason ipak misli da bi klimatske promjene mogle biti metak kojemu kapitalizam ne može umaknuti.

Neoliberali često naivno tvrde da će kapitalizam uvijek stvoriti čudesnu tehnologiju u pravom trenutku da bi spriječio katastrofu. Ali Mason upozorava da neki dosadašnji pokušaji, npr. geoinženjering i hvatanje ugljika u podzemna spremišta, nisu donijeli rezultata. Nadu vidi u tomu da i tehnološke inovacije širokih razmjera možda nisu tako važne kao promjene na mikro razini u strukturi prava vlasništva.

Nejasno je hoće li takvo restrukturiranje biti dovoljno za spas ili neće. Ali Mason je u pravu kada nudi nadu. Kapitalizam u današnjem obliku zapeo je u ćorsokaku. Ako je ikad postojalo vrijeme za pesimizam intelekta i optimizam volje, onda je to ovo današnje, zaključuje profesor Mark Blyth.

Sve dosad izašle brojeve možete pročitati na
www.inicijativa.com.hr
 a odsad i u *online verziji*

Signali

JAVNE KOMPANIJE

Obveznice javnih kompanija s negativnim prinosom

Svijet se već polako navikava (ako i ne trajno, barem privremeno) na negativne kamate za novac položen u bankama, ali početkom rujna zabilježena je nova prekretnica kad su Henkel i Sanofi postale prve javne kompanije koje prodaju euro-obveznice investitorima za više novca nego što će ga kupac dobiti ako ih proda.

Spomenuta prodaja najnoviji je znak djelovanja Europske središnje banke koja nastoji obuzdati troškove zaduživanja vlada. Kompanije su time okrenule naglavce pretpostavke po kojima djeluju financijska tržišta.

Njemačka skupina Henkel prodala je 500 milijuna eura dvogodišnjega duga koji će se u vrijeme dospelosti smanjiti za 0,05 posto. Francuska farmaceutička tvrtka Sanofi prodala je jednu milijardu duga s dospelosti otplate nakon 3,5 godine, također s negativnom kamatom od 0,05 posto. Bankari objašnjavaju da će investitori podnijeti gubitke jer su manji nego kod vladinih obveznica ili ako drže novac na bankovnim računima.

„Investitori mogu svoju imovinu uložiti u unosnije ali rizičnije financijske instrumente od onih koji su obično dostupni,“ komentira Rupert Lewis, čelnik Europskog konzorcija obveznica u BNP Paribas, koji je posredovao u obje spomenute transakcije.

Prve euro korporativne obveznice s negativnim prinosom od 0,006 posto prodala je njemačka željeznička kompanija u državnom vlasništvu Deutsche Bahn u srpnju. Obveznice Henkela i Sanofija prve su što su ih prodale nefinancijske kompanije bez vladine podrške. (mr)

BDP

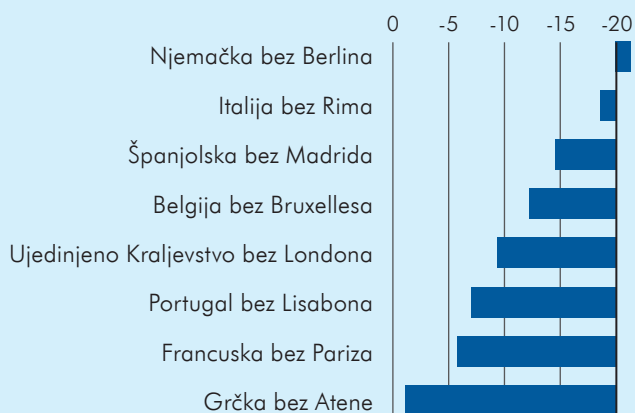
Ekonomska snaga (bez) prijestolnica

Kolika je ekonomska snaga pojedine zemlje, ako iz ukupnog učinka odbijemo ono što donosi prijestolnica, tj. glavni grad? Razlike su u tomu poprilične, ne samo zbog brojčane veličine pojedinih glavnih gradova nego i zbog njihove lokacije, o čemu ovisi ekonomska snaga. Među zemljama u ovom prikazu rekorder je Atena, bez koje bi grčki BDP po osobi bio umanjen 20 posto. Očekivalo bi se da je taj odbitak i veći budući da grčka prijestolnica broji pet milijuna stanovnika, tj. više od polovice grčke populacije. Znatni su također udjeli Pariza, Lisabona i Londona.

Samo naoko je neobično što bi u Njemačkoj, ako se ne računa udio Berlina, prosjek BDP-a po osobi bio veći. Naravno, objašnjenje je u tomu što njemački glavni grad, koji je dugo bio podijeljen – još nije ni približno vratio svoju nekadašnju ekonomsku snagu.

BDP po stanovniku, ne računajući glavni grad

Razlika u %

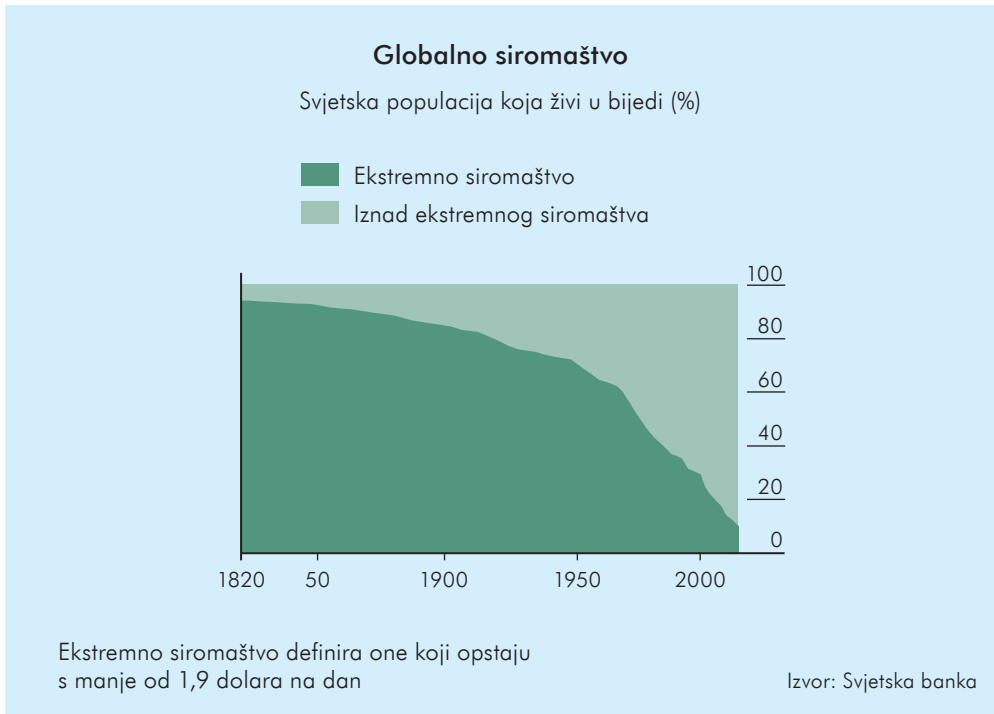
Izvor: Institut za ekonomska istraživanja u Kölnu

STATISTIKE

Razmjeri globalne bijede

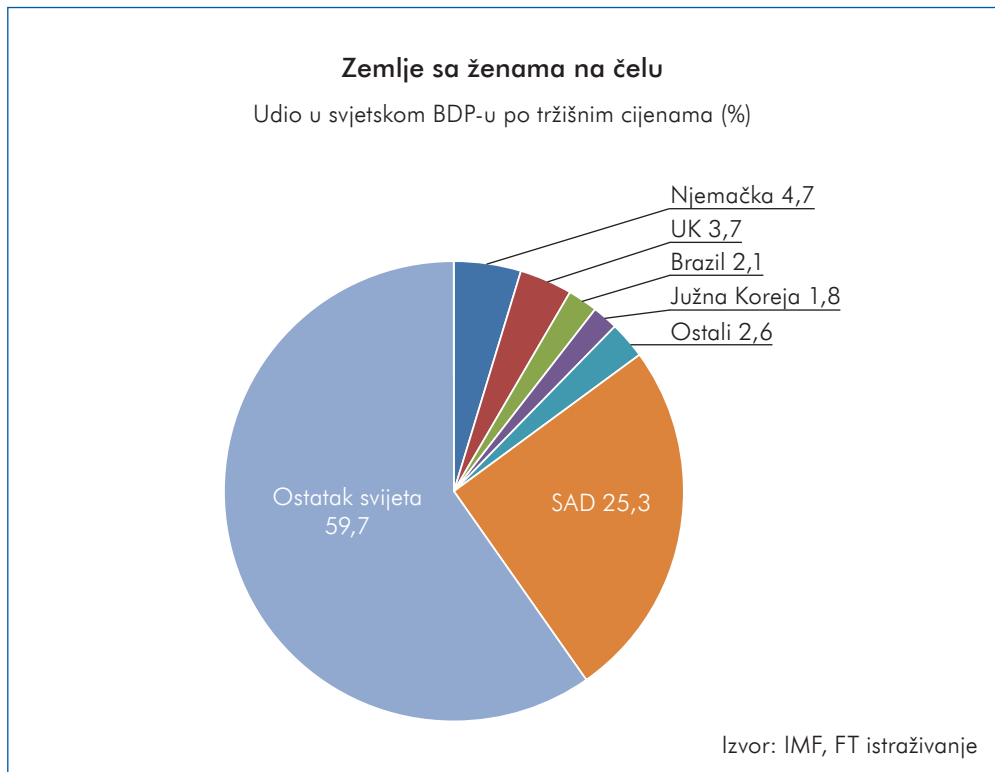
Oko 702 milijuna ljudi, tj. oko 9,6 posto globalne populacije, živi s manje od 1,9 USD na dan, navodi u svom izvještaju Svjetska banka. Dobra je vijest da to predstavlja znatan pad siromaštva u odnosu na 1990. kada je 74,1 posto svjetskoga stanovništva živjelo ispod praga bijede te da UN namjerava do 2030. iskorijeniti siromaštvo po tom mjerilu. Na žalost to je tek statistička iluzija jer će još uvijek ogroman broj životariti ispod praga dostojanstva.

PROMJENE

Zemlje sa ženama liderima

Nakon što je Thereza May postala nova predsjednica vlade Ujedinjenog Kraljevstva ta je država druga po ekonomskoj snazi sa ženom na čelu, odmah iza Njemačke. Zemlje sa ženama na državnom kormilu čine 15 posto globalnog BDP-a, a bude li u studenom Hilary Clinton izabrana za predsjednicu SAD-a taj će omjer porasti na čak 40 posto. Međutim ako Angela Merkel izgubi sljedeće izbore slika se bitno mijenja. Uostalom, stanoviti je statistički uzmak već zabilježen nakon nedavnog svrgnuća brazilske predsjednice Dilme Rousseff.

Nove knjige

Što ćemo bez teorije tržišta?

U knjizi unutarnji život tržišta: Kako ih oblikuju ljudi i kako ona oblikuju nas (The Inner Lives of Markets: How People Shape Them – and They Shape Us, izdavač Public Affairs) autori profesor ekonomije Ray Fisman i profesionalni pisac Tim Sullivan poučavaju nas kako su tržišta mnogo više od pukih brojeva i mnogo moćnija nego što mislimo.

Zašto su Amazon, Uber i Apple postali tako čudesno uspješni? Upitate li potrošače, vjerojatno će ukazati na tehnološku moć Silicijske doline ili na agresivne poslovne taktike poduzetnika koji stoje za kormilom tih poduzeća.

Međutim, Ray Fisman i Tim Sullivan, autori knjige Unutarnji život tržišta: Kako ih oblikuju ljudi i kako ona oblikuju nas drže da se tu javlja još jedna važna pojedinost: kompanije kao Amazon ili Uber odraz su revolucije u našem načinu razmišljanja o modernim tržištima.

Nekonvencionalne priče

Iako većina nas uzima riječ „tržište“ zdravo za gotovo (i naprosto je povezuje s ekonomijom ili vrijednosnicama) taj je problem znatno snažniji nego nam se čini i mijenja moderan svijet. Autori, od kojih je prvospomenuti profesor ekonomije, a drugi profesionalni pisac, tvrde da poslovni lideri, regulatori i potrošači hitno trebaju duboko razmisliti o nastalim promjenama. U protivnom se izlažu riziku da ih vrijeme pregazi. Ekonomisti se više ne ograničavaju na novac i cijene kada raz-

snika bubrega za presađivanje ili odbir škole za djecu.

To bi moglo značiti kao trijumf za ekonomiste, ali postoji „kvaka“. Što više teorija tržišta oblikuje naše živote, to više smo izloženi riziku da uslijedi protureakcija. Iako bi nam se mogla dopasti ideja moći gomile za alokaciju sredstava, zamisao da koristi cjenovni mehanizam podmirujući ljud-

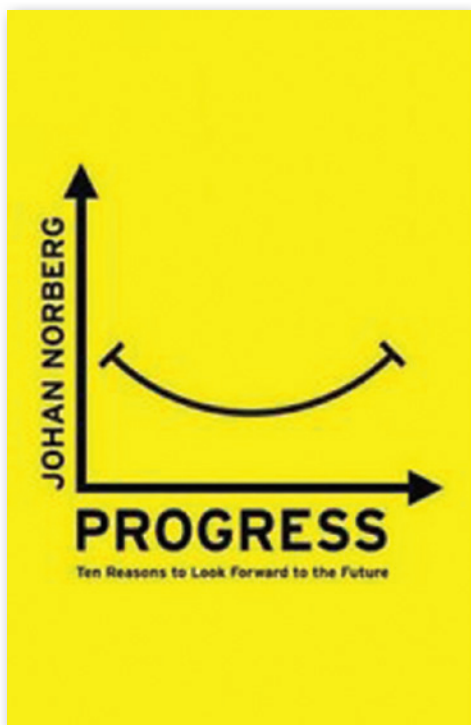
ske potrebe (kao što je presađivanje bubrega) čini se otuđujućom. Ili jednostavnije rečeno; tržišna teorija može nam se činiti najvažnijom sada, ali ako uspješne kompanije koje kontroliraju platforme prihvate taj trend kao zajamčen, mogle bi se suočiti s neugodnim šokom budućnosti, Dakle, Amazon, Apple i Uber trebale bi o tomu voditi računa. I zbog vlastitih interesa.

Globalni nostalgični pesimizam

U knjizi: „Napredak: Deset razloga da se razveselite budućnosti“ (Progress: Ten Reasons to Look Forward to the Future, izdavač Oneworld, 246 str. 24,99 USD) švedski ekonomski povjesničar Johan Norberg konkretnim podacima pobija diljem svijeta rašireno vjerovanje kako smo nekad živjeli bolje nego danas.

Znatan broj Hrvata svih političkih opredjeljenja reći će ne samo u uskom krugu znanaca nego i u javnim anketama kako je u socijalizmu bilo bolje nego danas. Zdravstvo i školstvo navodno su bolje funkcionirali, manje je bilo prosjaka, nitko nije kopao po kontejnerima (nije ih ni bilo). Hrvati možda imaju razloga za nostalgični pesimizam, ali konkuriraju in i stanovnici bogatijeg dijela svijeta, što potvrđuje staru poštalicu kako su ljudi čudna stvorenja.

Okolo 71 posto Britanaca misli da je u svijetu sve gore. Samo 5 posto vjeruje da se poboljšava. Na pitanje je li se u proteklih 20 godina globalno siromaštvo prepolovilo, udvostručilo ili je ostalo kakvo je i bilo samo je pet posto Amerikanaca odgovorilo točno, tj. da je smanjeno za polovicu. Nije po srijedi puko neznanje, drži Johan Norberg, autor knjige „Napredak: Deset razloga da se razveselite budućnosti“. Slučajnim pogađanjem čimpanza posti-

glo bi se mnogo više točnih odgovora (od tri moguća).

Lakoća prisjećanja nevolja

Ljudi su skloni misliti da su stvari lošije nego što stvarno jesu i precjenjuju vjerojatnost nesreće. Razlog je što se ne oslanjaju na podatke, već na lakoću prisjećanja na neki primjer. Mediji pojačavaju to izobličavanje činjenica. Glad, potresi i odrubljivanje glava materijal su za privlačne naslove. „Al podatak da je lani 40 milijuna aviona sigurno sletjelo – nije.“

Norberg, ekonomski povjesničar, upozorava na političke posljedice pesimizma. Glasači koji misle da je u prošlosti bilo bolje vjerojatno će tražiti od

vlade da vrate satove unatrag. Čak 80 posto poklonika Donalda Trumpa uvjereni su da se život pogoršao u proteklih 50 godina. Među Britancima koji su glasali za napuštanje Europske unije 61 posto vjeruje da će većini djece biti lošije nego njihovim roditeljima. Oni koji su glasali protiv Brexita misle suprotno.

Autor knjige nudi obilje dokaza da život ipak postaje sve bolji. Opisuje kako je njegov pra-pra-pra-pra-djed preživio glad u Švedskoj prije 350 godina. Švedska je tada bila siromašnija od današnje podsaharske Afrike. „Zašto su neki ljudi siromašni?“ pogrešno je pitanje tvrdi on. Siromaštvo je početna točka za sva društva. Začudujuće je kako su brzo napredovala. Godine 820. 94 posto čovječanstva opstajalo je s manje od dva dolara iskazano u modernom novcu. Taj je omjer smanjen na 37 posto 1990. i na manje od 10 posto 2015.

Imućniji smo i zdraviji

Ne samo što su ljudi postali imućniji nego su i zdraviji čak i nego što su bili bogataši u prošlosti. To djelimice valja pripisati medicinskoj znanosti. Kada je 2009. svinjska gripa bila zaprijetila katastrofalnim posljedicama, znanstvenici su izdvojili gen virusa u jedan dan i proizveli cjepivo u manje od šest mjeseci.

Razvoj osnovne tehnologije koja je omogućila čistu vodu i kućnu vodoopskrbu vjerojatno je još više pridonio napretku. Palača Luja XIV bila je vrhunac raskoši 18. stoljeća. Ali bez zahoda s ispiranjem smrdjela je. Prolazi, hod-

nici i dvorišta bili su puni urina i fekalija, zabilježio je tadašnji promatrač. Danas 68 posto svjetske populacije ima moderne sanitarije (luksuz kojega je bio lišen Kralj Sunce) prema samo 24 posto 1980.

Neće se svi čitatelji suglasiti s tvrdnjom da ljudi postaju pametniji, tj. inteligentniji. Amerikanci su poslije Drugoga svjetskog rata imali prosječan kvocijent inteligencije (KI) od 100 poena, a isti testovi 2002. sugeriraju da su se Ameri „opametili“ sa 118 bodova. Taj tzv. „Flynn Effect“ prihvaća se u mnogim modernim zemljama, a pripisuje se kvalitetnijoj prehrani i potpunijem obrazovanju, kao i boljem čuvanju okoliša, npr. uklanjanju olova iz benzina.

Sve tolerantnije društvo

Norberg prihvaća i mišljenje psihologa Stevena Pinkera da čovječanstvo doživljava „moralni Flynn Effect“. Kako su ljudi sve upućeniji u apstraktno mišljenje, lakše im je staviti sebe u položaj drugih. A podosta je dokaza da društvo postaje sve tolerantnije. To se naročito vidi u odnosu prema homoseksualcima:

1964. čak je i Američka unija građanski sloboda smatrala da im ne bi trebalo dopustiti sudjelovanje u vladinim poslovima. Još 1987. samo je 48 posto Amerikanaca odobravalo međurasno udvaranje, dok se 2012. taj postotak popeo na 86 posto (na 95 posto među osobama u dobi između 18 i 29 godina).

Unatoč krvavim naslovnicama, svijet je sigurniji nego što je bio nekoć stopa ubojstava u društvima lovaca-skupljača bila je 500 puta veća od današnje. Globalno, ratovi su danas manje opsežni i rjeđi nego prije jedne generacije. Jedino nasilje koje je postalo češće jest terorizam, ali i tu se pretjeruje. Deset je puta veća vjerojatnost da će Europljanin poginuti padom niz stube nego da će ga ubiti terorist. Mnogo je dokaza i da su ratovi u prošlosti bili brutalniji od današnjih.

Život se poboljšava većini ljudi, ali ne svakomu. Manualnim radnicima u bogatim zemljama plaće se smanjuju. Zabrinjava i globalno zatopljenje, ali i tu se naziru poboljšanja. Glavni razlog zašto opće stanje postaje bolje jest kumulativno znanje koje je sve dostupnije.

Tamna strana Olimpijskih igara

Olimpijsko geslo *citius, altius, fortius* (brže, više, snažnije) moglo bi, nažalost, dobiti dodatak „prevarantskije“, sugerira knjiga „Igre: Globalna povijest Olimpijada“ (*The Games: A Global History of Olympics*), autor David Goldblatt, izdavač W.W. Norton, 516 str. 29,95 USD, 20 funti).

Od deset medalja koliko su hrvatski sportaši osvojili na ovogodišnjim Olimpijskim igrama u Rio de Janeiru, čak tri su nam donijele pripadnice nježnijeg spola. Dakle, i mi ubiremo plodove što ih je posijao barun Pierre de Coubertin, francuski pedagog i povjesničar koji je lobirao za obnovu Olimpijskih igara, što je polučeno 1892. De Coubertin se nadao da će ta manifestacija promicati mir i pomoći ostvarivanju njegovih jamačno konzervativnih ciljeva. Jer da je bilo po njegovu naše tri sportske dive ne samo što ne bi imale prilike osvojiti svojoj domovini dragocjene medalje nego nikad ne bi mogle ni zakoračiti u olimpijsku arenu. Barun je, naime, tvrdio da je ženski sport „najneestetskiji prizor što ga ljudske oči mogu dokučiti“ te da bi igre trebale biti rezervirane za muškarce.

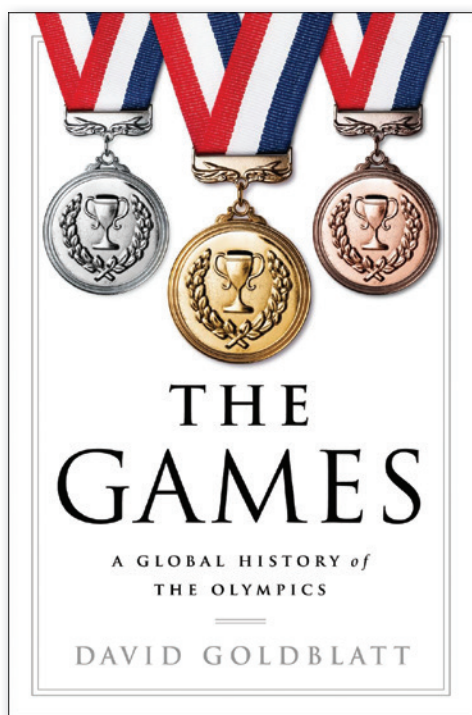
U dosluhu s politikom

Od samog početka Olimpijske su igre bile isprepletene s politikom, kao što ukazuje David Goldblatt u elegantno i ambiciozno napisanoj knjizi pod nazivom „Igre: Globalna povijest Olimpi-

jada“. Međunarodni olimpijski odbor (IOC) nikad se nije sustezao od konzervativizma. Tajvan je svoje mjesto na olimpijadama morao čekati mnogo dulje nego na članstvo u Ujedinjenim narodima. Najblaže rečeno, doima se smiješnim što je IOC sve do 1988. lice-mjerno branio amaterizam, iako je bilo očito da su sovjetski, ali i mnogi drugi sportaši amateri bili samo po nazivu. A od 1928. do 1968. nije bilo ženskih natjecanja u utrkama duljim od 200 metara jer ih je takav napor prikazivao preumornima. Tek su 1984. Dostigle petinu ukupnoga broja sudionika u olimpijskim nadmetanjima.

Ako su Olimpijske igre ikad bile snaga za opće dobro, bilo je to unatoč IOC-u a ne njegovom zaslugom. U Meksiku 1968. Tommie Smith i John Carlos, dva afro-američka atletičara, nakon pobjede u utrci na 200 metara, i uručena medalja, pozdravili su pokret Crna snaga. Amerikanac Avery Brandage, tadašnji predsjednik Međunarodnoga olimpijskog odbora, naredio je delegaciji da iz ekipe isključi tu dvojicu natjecatelja, što je i učinjeno. Južna je Afrika bila isključena iz Olimpijskih natjeca-

nja 1964. zbog apartheidske politike. Ipak, 1968. je Međunarodni olimpijski odbor bio odobrio nastup toj zemlji ali je morao ustuknuti nakon žestokih protesta. U brojnim prilikama organizatori olimpijada dopuštali su da budu manipulirani vladama, uključujući najopakije režime. Nacistička Njemačka, koja najprije nije željela biti zemlja domaćin, ubrzo je shvatila koliku bi joj to, ne samo promidžbenu, korist moglo donijeti pa je ipak pristala. Procjenjuje se da je na Olimpijadu u Berlinu potrošeno više nego na sve prijašnje zajedno. Adolf Hitler i nacistička svita svakodnevno su promatrali natjecanja. Mnogo kasnije MOO je dopuštao vladama da skrivaju svoje probleme od pogleda javnosti za vrijeme igara i da krše prava svojih građana. Nakon što se Atlanta kandidirala za igre 1996. beskućnici su čak zaključavani u azile.

Gradnja sportskih borilišta prije igara u Pekingu 2008. prisilila je više od milijun ljudi da napuste svoja obitavališta.

Više para nego muzike

U nepovoljnim financijskim uvjetima domaćinstvo igara pretvara se u pravu katastrofu. Igre u Ateni 2004. koštale su grčku vladu oko 16 milijardi dolara (oko pet posto ukupna vladina duga) a plivački kompleks uopće se ne koristi. Autor knjige računa da su, od 17 igara održanih između Drugog svjetskog rata i 2012. samo one u Los Angelesu 1984. ostvarile profit. Ni tvrdnje kako Olimpijske igre čine zemlju domaćina sportskijom nemaju utemeljenja. Primjerice, u Britaniji se danas manje ljudi bavi sportom nego prije igara 2012. Ne treba se, dakle, čuditi što je ojačao pokret poznat kao Nolympics (Neolimpijada) a čine ga oni koji se odlučno protive da njihova zemlja bude domaćin tih natjecanja.

Još jedna tamna strana sporta može se vidjeti u načinu na koji natjecatelji, ne samo uz dopuštenje već i nagovor svojih nacionalnih olimpijskih odbora, koriste droge koje potiču njihov sportski potencijal (i ugrožavaju im zdravlje). Taj oblik varanja počeo je već 1930-ih, ako ne i prije, iako Međunarodni olimpijski odbor nije uveo provjere do 1968. Kao što je pokazao nedavni ruski skandal s uzimanjem stimulansa za sportske rekorde, uporaba droga postaje sve češća. Dosad to ipak nije potkopalo popularnost igara. De Coubertin je 1912. organizirao natjecanje u pjesništvu, a za pobjednički je naslov izabrao uradak što ga je sam sačinio,

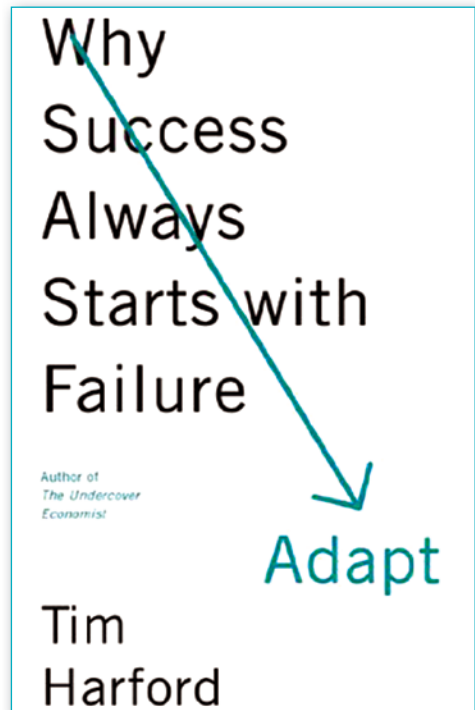
a sadrži riječi: „O sporte, ti si pravda“ njegov pogled na Olimpijske igre nikad

nije bio ispravan, a današnje igre čine se ugroženijima nego ikad dosad.

Slabija opcije nije uvijek grješka

U knjizi *Zašto uspjeh uvijek započinje neuspjehom* Tim Harford, autor brojnih knjiga i kolumnist *Financial Timesa* (*Why Success Always Starts With Failure*) autor nam u ovoj knjizini nastoji prikazati nove i inspirativne načine pristupanja kompleksnim i nepredvidljivim problemima današnjice.

Pametne ideje nastaju u uzavreloj mješavini drugih ideja a ne u izoliranim umovima. (...) No, kad se nova ideja jednom pojavi, treba joj prostora da diše kako bi sazrela i razvila se tako da je uvriježena mišljenja ne apsorbiraju i ne pregaze. Ta zamisao o nekolicini ideja koje se usporedno razvijaju protiv se našim instinktima: prirodno smo skloni pitati 'Koja je najbolja opcija?' i koncentrirati se na to. No, budući da je život tako nepredvidljiv, može se pokazati da je ono što je u početku izgledalo kao slabija opcija upravo ono što trebamo. U mnogim je područjima života razumno ostaviti mjesta za istraživanje paralelnih mogućnosti – ako želite naći prijatelja, učlanite se u nekoliko društvenih klubova a ne samo u onaj za koji se čini da obećava najviše – ali to osobito vrijedi kad je riječ o inovacijama, gdje jedna jedina dobra ideja ili nova tehnologija može imati

tako veliku vrijednost. U neizvjesnom svijetu nije nam dovoljan Plan A.

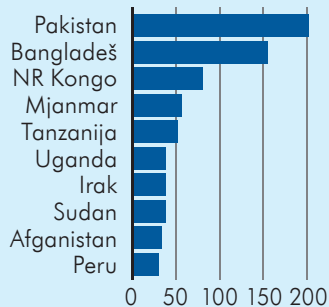
Indikatori

Olimpijski gubitnici

Hrvatska kao zemlja s malobrojnim stanovništvom (koje se usto stalno smanjuje) diči se svojim olimpijskim medaljama što su ih naše sportašice i sportaši osvojili na Olimpijskim igrama u Brazilu. Ostalo je medijski gotovo nezapaženo da su zemlje od više od 1,4 milijarde stanovnika, što čini gotovo petinu globalne populacije, ostale bez ijednoga predstavnika na pobjedničkim postoljima, ne osvojivši niti jednu medalju u Rio de Janeiru. Indija i Indonezija, druga i četvrta zemlja po broju stanovnika (ukupno 1,5 milijardi) osvojile su ukupno samo pet medalja.

Bez medalja

Zemlje s najviše stanovnika bez ijednog olimpijskog odličja
(u milijunima)

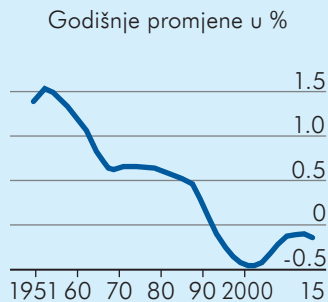

Izvor: Financial Times

Istočnoeuropska demografija

Nepovoljna demografska slika ne uzbuđuje samo Hrvatsku čije se stanovništvo dramatično smanjuje. Cijela istočna Europa suočena je sa sličnim deficitom već dulje od 20 godina. Doduše, na istočnoeuropskom području dno je dostignuto početkom ovog stoljeća i milenija, a nakon toga bilježi se blagi porast broja stanovnika, dok se stanje u Hrvatskoj čak pogoršava i sve nas je manje.

Promjene u broju stanovnika u istočnoj Europi

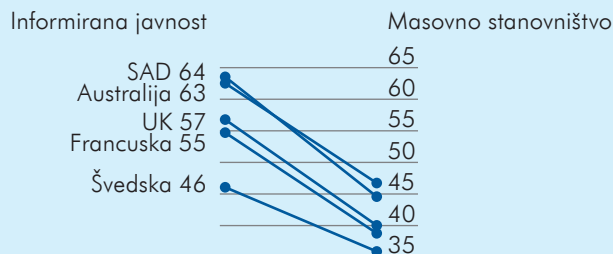

Izvor: populacijska statistika UN-a

(Ne)povjerenje prema institucijama

Sjedinjene Države i Ujedinjeno Kraljevstvo bilježe najveći jaz povjerenja u institucije između „informirane javnosti“ (obrazovanih, medijski osviještenih i onih s visokim dohotkom) i masovnog stanovništva. Jaz se posljednjih godina stalno povećava.

Vjerni i nevjerni (%)

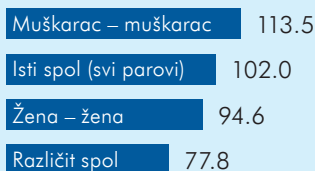

Izvor: Edelman Trust Barometer 2016.

SAD: Muški brakovi dohodovni rekorderi

Istospolni brakovi u SAD-u ostvaruju znatno veći dohodak od klasične muško-ženske kombinacije. Ekonomisti to objašnjavaju činjenicom da se najviše istospolnih brakova sklapa u priobalju i u urbanim središtima, gdje su mogućnosti dobivanja unosnih radnih mjesta iznadprosječni.

Isti spol, različit dohodak

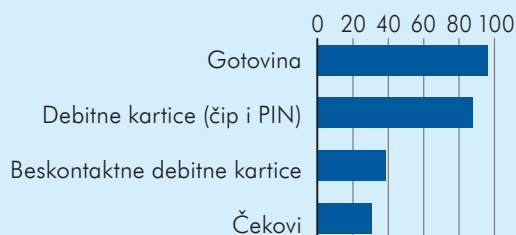

Izvor: Ministarstvo financija SAD-a

(Bez)gotovinsko plaćanje

Iako su u medijima učestale prognoze o skorašnjem iščezavanju novčanica kao sredstva plaćanja, zasad ta zastarjela metoda dominira zato što znatan nerazvijeni dio planeta nije toliko tehnološki unapredovao kao bogati Zapad. Uz gotovinu najviše se koriste dugovne kartice (čip i PIN) a beskontaktno dugovne kartice još uvijek su popularnije od čekova (koji su u mnogim područjima uključujući i Hrvatsku gotovo iščezli).

Metode plaćanja (Travanj 2016. u %)

Izvor: Mintel

U Rusiji deflacija - prvi put nakon pet godina

Glavni razlog deflacije je pad cijena namirnica, prije svega voća i povrća. Stručnjaci očekuju da će se inflacija već tijekom 2017. godine smanjiti na 4%, što će biti apsolutni rekord u povijesti suvremene Rusije.

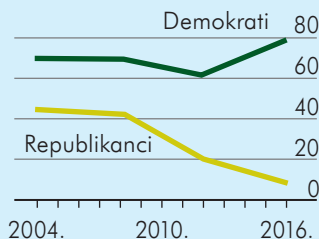
Početak kolovoza u Rusiji je prvi put u proteklih pet godina zabilježena deflacija, tj. pad cijena robe široke potrošnje. To potvrđuju podaci državnog zavoda za statistiku Rosstat. Primjerice, tijekom prvog tjedna kolovoza cijene su pale za 0,1 posto. Deflacija je u Rusiji posljednji put zabilježena u rujnu 2011. godine. Radi usporedbe, u 2015. godini je inflacija iznosila 12,9 posto. „Pad inflacijskog pritiska je za rusku ekonomiju dobra vijest. Ako svi ostali parametri ostanu isti, inflacija će na ovaj način brže doći do razine od 4% u 2017. godini, kao što je najavila Središnja banka“, kaže Timur Nigmatulin, financijski analitičar grupe kompanija Finamore. Središnja banka RF je, naime, upravo s tim ciljem uvela slobodni tečaj rublja krajem 2014. godine, izazvavši pad njezinog tečaja za 50% u odnosu na euro i američki dolar.

Miris baruta

U SAD je u toku vrlo žučljiv verbalni rat u pitanju osobnog naoružanja. U predsjedničkoj utrci Hilary Clinton i Donalda Trumpa strasti su se dodatno rasplamsale izazivajući razdor bez presedana. Dok čak 79 posto demokrata drži da je kontrola nošenja oružja važnija od prava na osobno naoružavanje, samo devet posto republikanaca iskazuje takvu miroljubivost.

Kontrola vlasništva oružja važnija od prava na oružje

Postotak

Izvor: Pew Research Center

Izdavači: ZAGREBAČKA INICIJATIVA, Zagreb, Petrićeva 7
Zaklada Konrad Adenauer
Seniko studio (suizdavač)

Glavni urednik: Ante Gavranović

Urednik: Franjo Žilić

Izlazi kvartalno

e-mail: info@inicijativa.com.hr
tajnik@inicijativa.com.hr

Priprema: Seniko studio, Zagreb

Tisak: Tiskara Zelina, Zelina

Tiskano u 475 primjeraka

ISSN 1848-140X

Cijeli sadržaj ove publikacije može se vidjeti na:

<http://issuu.com/st-1-2015-online/docs/perspektive-3-2016>

Cijele sadržaje nekih ranijih brojeva možete vidjeti na:

2-2016: <http://issuu.com/st-1-2015-online/docs/perspektive-2-2016>

1-2016: <http://issuu.com/st-1-2015-online/docs/perspektive-1-2016>

4-2015: <http://issuu.com/st-1-2015-online/docs/perspektive-4-2015>

3-2015: <http://issuu.com/st-1-2015-online/docs/perspektive-3-2015>

2-2015: <http://issuu.com/st-1-2015-online/docs/perspektive-2-2015>

1-2015: <http://issuu.com/st-1-2015-online/docs/perspektive-1-2015>

Konrad
Adenauer
Stiftung

Ovaj primjerak je besplatan, zahvaljujući financijskoj podršci
Zaklade Konrad Adenauer, Zagreb

